OR BOKER.

KRITISCHE BEITRÄGE

NEBST

EINER ANALYSE DER BÜCHER SAMUEL'S

VON

JACOB REIFMANN.

BERLIN, 1879.

In Commission bei **M. Poppelauer,** Neue Friedrichstr. 61.

Druck von H. Itzkowski, Gr. Hamburgerstr. 18/19.

OR BOKER.

KRITISCHE BEITRÄGE

NEBST

EINER ANALYSE DER BÜCHER SAMUEL'S

VON

JACOB REIFMANN.

BERLIN, 1879.

In Commission bei **M. Poppelauer,** Neue Friedrichstr. 61.

Druck von H. Itzkowski, Gr. Hamburgerstr. 18, 19.

OR BOKER.

KRITISCHE BEITRÄGE

NEBST

EINER ANALYSE DER BÜCHER SAMUEL'S

VON

JACOB REIFMANN.

BERLIN, 1879.

In Commission bei **M. Poppelauer,** Neue Friedrichstr. 61.

Druck von H. Itzkowski, Gr. Hamburgerstr. 18/19.

תָּוִי:

Jacob Reifmann

in Szczebrzeszin (Gouv. Lublin, Russ.-Polen), per Warschau.

במאד מאד אני הנני מחלה את פני כל־חכמי הדור אשר אשלח להם ספרי זה לתשורה לכבדני במענה אם־לחסר ואם־לשבט גם־מבלי מכתב ממני. הן גם־קֹצֶר הזמן גם־חֹסֶר כסף ימנעוני לערוך מכתב לכל אחד ואחד. יהיה נַא דְּבָרַי אלה למו במקום מכתב.

יעקב רייפמאנן.

הסדר הראוי הוא. ותאמר להם האשה מיכל עברו המים. ור״ל האשה ששמה: מיכל:

25). ועליו חגור חרב מצומדת על מתניו בתערה (שם כ׳ ח׳) הסדר הראוי הוא: ועליו חגור חרב על מתניו מצמדת בתערה.

הנה בשלשת הפרקים ההם פתחתי כל שערי בקרה ועלי עוד להגיד מי יכשר לבא במו ואומר: לא יכשר לבא בהם אך הולך לאטי במשפטיו ומתמהמה הרבה בחקרי לבו ומגמתו הראשית בהם היא רק לדעת ולא להודיע, לראות ולא להראות. למצא האמת ולא למצא חן וחסד. כי הבקרה היא סם חיים ואף גם סם מות. סם חיים למאחרים עליה וסם מות לרצים ושבים בה כמראה הבזק. בידי הראשונים היא נר חופש כל חדרי תעלומה למצא האמת. ובידי האחרונים היא כשיל וכילפות להלום כל קדש ומערצה לסעף כל פארה אשר בעדן גן דתנו.

לוח התקון.

לד	שורה	טעה	צ״ל
5	6	ע״ה	ע״ב
6	27	למאמרו	למאמרי
7	26	כמו	מכמו
12	5	ולבלעדי	ובלעדי
13	28	מחקרו	מחקרי
14	5	בשבט היו	בשבט פיו
16	4	ותדע	וְתִוָּדַע
16	8	באור	כאור
16	11	שכן	ישכן
16	23	אליהם	אלהים

14). ויהי אחרי כן וגו' ויאמר לאנשיו חלילה לו וגו' (שם כ"ד ו' ז'). יעין פי' רש"י: שני מקראות הללו כתובים שלא כסדרן עכ"ל.

15). וד' ישלמך טובה תחת היום הזה אשר עשיתה לי (שם ושם כ') ראוי לסדרו כן: וד' ישלמך תחת טובה אשר עשית לי היום הזה.

16). וימצאהו המורים אנשים בקשת (שם ל"א ג') הראוי הוא: וימצאהו אנשים המורים בקשת.

17). ויגידו לדוד לאמר אנשי יבש גלעד אשר קברו את שאול (ש"ב ב' ד'). הסדר הנכון הוא: ויגידו לדוד לאמר אשר אנשי יבש גלעד קברו את שאול:

18). כי אם לפני הביאך את מיכל בת שאול בבאך לראות את פני (שם ג' י"ג). הסדר הנכון הוא: כי אם בהביאך את מיכל בת שאול לפני באך לראות את פני.

19). וידבר גם אבנר באזני בנימין וילך גם אבנר לדבר באזני דוד (שם ושם י"ט). ראוי לסדרו ככה: וידבר אבנר גם באזני בנימין וילך אבנר לדבר גם באזני דוד.

20). את כל הגדולה הזאת להודיע את עבדך (שם ז' כ"א). הסדר הראוי הוא: להודיע את עבדך את כל הגדולה הזאת.

21). ואתו הרגת בחרב בני עמון (שם י"ב ט'). מקום המאמר הזה הוא בסוף פסוק ו'. כי פה כבר כתוב: את אורי החתי הכית בחרב. אבל שם חסר זה.

22). וד' אהבו (שם ושם כ"ד). מקום המלות ההן הוא בראש פסוק כ"ה לסבה אל שם ידידיה, שהוא כמו: אהוב ד'.

23). כי גדלה השנאה וגו' ויאמר לה אמנון קומי לכי (שם י"ג ט"ו). הסדר הראוי: ויאמר לה אמנון קומי לכי כי גדולה השנאה וגו'.

24). ותאמר להם האשה עברו מיכל המים (שם י"ז כ'). ⌐

Warum sollte denn [illegible] Frau nicht genannt [illegible]
hatte das Wort [illegible] als neue Randglosse [illegible]
[illegible] in den Text geschoben wurde [illegible] Glossator [illegible]
auf die Ähnlichkeit [illegible]

4). ויהי דבר שמואל לכל ישראל ויצא ישראל לקראת פלשתים וגו׳ (שם ד׳ א׳). הענין יוכיח כי מלות: ויהי דבר שמואל לכל ישראל. הן עוד מסיום הפרשה אשר לפניה, והפרשה הזאת תחל במאמר: ויצא ישראל לקראת פלשתים וגו׳. שית לבך לזה.

5). ואת עבדיכם ואת שפחתיכם ואת בחוריכם הטובים ואת חמוריכם (שם ח׳ ט״ז). מקום מלת: הטובים הוא אחרי מלת: חמוריכם כי גם בחמורים יבחר לו את הטובים אשר בהם:

6). לפנים בישראל וגו׳ (שם ט׳ ט׳). הפסוק הזה הוא הקדמה לפסוק י״א אשר נזכר בו שם: הראה. ולכן ראוי להיות סמוך לו, ולא להפסיק ביניהם בפסוק: ויאמר שאול לנערו.

7). ויאמר הנה הנשאר שים לפניך אכול כי למועד שמור לך לאמר העם קראתי (שם ושם כ״ד). מבוכה ולא סדרים בפסוק הזה. והראוי: ויאמר לאמר הנה הנשאר שים לפניך אכול כי [עוד] למועד [אשר] העם קראתי שמור לך.

8). אמר לנער ויעבר לפנינו ויעבר (שם ושם כ״ז) כבר העירו הקדמונים. כי: ויעבר השני מקומו בסוף הפסוק.

9). ואת דבר המלוכה לא הגיד לו אשר אמר שמואל (שם י׳ ט״ז) כל איש אשר לא מפש בחלב לבו יוכל לדעת כרגע, כי הסדר הראוי הוא: ואת דבר המלוכה אשר אמר שמואל לא הגיד לו.

10). מי האומר שאול ימלוך עלינו (שם י״א י״ב) הסדר הראוי הוא: האמר מי שאול (אשר) ימלוך עלינו.

11). ודוד בן איש אפרתי הזה (שם י״ז י״ב). הסדר הראוי הוא: ודוד הזה בן איש אפרתי.

12). ויאמר הכהן חרב וגו׳ (שם כ״א י׳) ראה ספרי מועדי ערב (צד 18).

13). ויהי בברח אביתר וגו׳ (שם כ״ג ו׳) כל היודעים סדר הדברים יבינו, כי מקום הפסוק הזה הוא אחרי פסוק א׳.

ואלה המבטאים המיוחדים לספר שמואל לבדו ואין לזרים אתו.

1). ואתאפק. (ש״א י״ג י״ב). בהוראת חחק ואומץ לעשות דבר נגד רצונו. אבל בכל ספרי קדשנו לא תבא המלה הזאת כי אם בהוראת חוזק ואומץ לבלתי עשות דבר נגד רצונו. יעוין אוה״ש (שרש אפק).

2). והשנית. (ש״ב ט״ז י״ט) בהוראת: והסבה השנית (אונד דיע צווייטע אורזאכע) ואין דרך הדבור ההוא בכל ספרי קדשנו.

3). פרעש. גם המלה עצמה גם הדרך לכנות בה נבזה וחדל אישים היא מיוחדת אך לספר שמואל (ש״א כ״ד ט״ז, כ״ו ב׳).

4). תחתיו (ש״ב ג׳ י״ב) בהוראת עָקֹב איש בסתר ובלט כעין אשר יאמר האשכנזי איינען הינטערגעהען, הינטערליסטיג האנדעלן. והכנוי אשר במלת: תחתיו שב אל איש בשת. ואין הדרך הזאת בכל ספרי קדשינו.

פה אכלה חקר תכונת לשונו, ואחל חקר תכונת סדרו ואראה כי במקומות אחדים בו לא נסדרו הדברים כראוי, וצריך להקדים המאוחר ולאחר המוקדם ואלה הם:

1). וידע אלקנה את חנה אשתו ויזכרה ד׳: ויהי לתקפות הימים ותהר חנה ותלד בן (ש״א א׳ י״ט וכ׳). פה אי סדר והראוי: ויזכרה ד׳ [ועיין]: ותהר חנה, ויהי לתקופת הימים [אחרי ההריון] ותלד בן.

2). והקימותי לי כהן נאמן כאשר בלבבי ובנפשי יעשה. חק הלשון יחייב לסדר כזה: והקימותי לי כהן נאמן אשר כבלבבי ובנפשי יעשה.

3). ונר אלהים טרם יכבה ושמואל שכב בהיכל ד׳ אשר שם ארון האלהים (שם ג׳ ג׳). כבר העירו כל הקדמונים, כי הסדר הראוי הוא: ונר אלהים טרם יכבה בהיכל ד׳ אשר שם ארון אלהים ושמואל שוכב.

ההוא לא נמצא עוד בכל ספרי קדשנו כי אם ברות פעם אחת (א׳ י״ז). ובמלכים שתי פעמים (מ״א ב׳ כ״ג. מ״ב ו׳ ל״א) ויש עוד מבטא אחד בספר שמואל אשר אין דומה לו כי אם ברות ובמלכים. והוא: פלוני אלמוני (ש״א כ״א ג׳). רות ד׳ א׳. מ״ב ו׳ ח׳) ועוד מבטא אחד בו אשר אין דומה לו כי אם במלכים לבדו. והוא: משתין בקיר (ש״א כ״ה כ״ב ול״ד. מ״א י״ד י׳. ט״ז י״א. כ״א כ״א. מ״ב ט׳ ח׳). ועוד מבטא אחד בו אשר אין דומה לו כי אם ברות. והוא: אַל בָּנַי (ש״א ב׳ כ״ד. רות א׳ י״ג. ושם כתוב: אל בנותי) וזה יורה כי שמואל ורות ומלכים מעט אחד יצאו.

2). חי ד׳ (לשון שבועה). נשנה ט״ז פעמים (ש״א י״ד ל״ט ומ״ה. י״ט ו׳. כ׳ ג׳ וכ״א. כ״ה כ״ו ול״ד. כ״ו י׳ וט״ז. כ״ח י׳. כ״ט ו׳. ש״ב ב׳ כ״ז. ד׳ ט׳ י׳ י״ב ה׳. י״ד י״א. ט״ו כ״א).

3). כלב מת ופעם כלב לבדו (למשל על שפל ונקלה) נשנה ארבע פעמים. בש״א (כ״ד ט״ו): אחרי מי אתה רודף אחרי כלב מת. ובש״ב (ט׳ ח׳): מה עבדך כי פנית אל הכלב המת אשר כמוני. ושם (ט״ז ט׳): למה יקלל הכלב המת הזה את אדני המלך. ושם (ג׳ ח׳): הראש כלב אנכי. והארמי תרגם הראשון: חלש. והשני: גבר הדיוט. והשלישי הנאמר על שמעי בן גרא אשר קלל את דוד לא תרגם דרך כנוי. כי אם כפשטו: כלבא מיתא. והרביעית תרגם כמסתפק: כלבא. וגם: גבר הדיוט אך הסורי תרגם כלם כפשטו. ולפי המבטא הזה יוכל היות, כי גם: והוא כלבי הכתוב בנבל (ש״א כ״ה ג׳). הוא ממינו. ור״ל כי תכונתו היתה תכונת כלב הנחשב לכולי (הינדיש). ועפ״ז דבק הישב: והוא כלבי בהכתוב לפניו: והאיש קשה ורע מעללים. ולא כן לפי דעת המבארים. והסורי תרגם: וכלבי. ולא אדע היטב כונתו. ואם כון לדעת המתרגם הארמי שהיה מבית כלבי היה צריך לתרגם כמהו: והוא מביתא דכלב.

נפש ורוח ולמלא אתהן שממון ותמהון על מות מלכן ובנו ממותי חלל. ראשונה הסב המקונן את פניו אל מגידי אד ומבשרי שבר. ויאמר להם: אל תגידו בגת אל תבשרו בחוצת אשקלון וגו׳. אחר הסב פניו אל הרי גלבע, ויפח בהם נשמת רוח חיים ויאמר להם: הרי בגלבע! אל טל ואל מטר עליכם! והמסכה ההיא נשגבה מאד ומעוררת אבל ככד בנפש השמע. אחר, הסב פניו אל בנות ישראל הקלות לבכות ולשאת נהי, ויפתח ארבות עיניהן והוריד כנחל דמעה באמור להן: בנות ישראל! אל שאול בכינה! העלו נא על לבבכן מה אבד מכון! איש המלבישכן שני עם עדנים! איש המעלה עדי זהב על לבושכן! הידעתן עתה מה גדול שברכן? ספדי והילילי! ויתר הדברים בבאורי על השיר הזה. השיר השלישי. הוא מעט הכמות והאיכות. השיר הרביעי. ראה על אדותיו בבאור החכם ר׳ יואל בריל (תהלים י״ח). השיר החמישי, כבר אמרתי למעלה, כי לשונו לשון חידה. ורעיוניו רמים ונשאים:

ממאמר: מי אנכי (ש״ב ז׳ מן י״ח עד סוף הפרשה) נעדרו גם סגולות הדבור הפשוטי גם סגולות הדבור השירי כי יש בו לשונות אשר אינן קלות ומובנות היטב כלשון הדבור הפשוט: כמו: וזאת תורת האדם בעבור דברך וכלבבך על כן גדלת וגומר כי אין כמוך ולעשות לכם הגדולה ונוראות מארצך מפני עמך אשר פדית לך ממצרים גוים ואלהיו. וגם אין בו דבק טוב (איין גוטער צוזאממענהאנג). וגם כפל לשון: ועתה ד׳ אלהים ועתה אדני ד׳ ועתה הואל וברך. יקח ממנו טעם ונעם דבר דבור על אפניו. וכן אין בו לא יופי ולא נשגב כבדבור השיר:

המבטאים (אויסדריקקע, רעדענסארטען) האהובים לכותב הספר הזה ונשנים בעבור זה ממנו פעמים רבות הם:

1). כה יעשה ד׳ וכה יוסיף. נשנה שבע פעמים (ש״א ג׳ י״ז. י״ד מ״ד. כ׳ י״ג. כ״ה כ״ב. ש״ב ג׳ ט׳ ל״ה. י״ט י״ד.) והמבטא

כל פרשה כ״ב אשר בש״ב. דברי דוד האחרונים (שם כ״ג מן א׳ עד ח׳). כל השירים הראשונים הם בשפה ברורה, והקורא ירוץ בהם על פיה. והשיר האחרון בשפה חידתית (אין איינער רעטהזועלהאפטען שפראכע) ובגללה הקורא נבוך בו מאד, וצריך לבאור, ובכל זאת רעיוניו נשגבים מאד. כאשר אראה בבאורי עליו. ותכונתו הוא, אפוא כתכונת שירי ר׳ שמואל הנגיד אשר כתוב עליהם בספר תחכמוני (שער ג׳): עד בוא הנגיד הגדול ר׳ שמואל הלוי ז״ל. והיו שיריו נגידים וראשים, ועניניו חזקים וחדשים, אך רוב שיריו עמוקים וקשים, וצריכים לפירושים עכ״ל. ובבאורי על השיר הזה אגידה סבת חבורו בשפת חידה ובלשון אשר לא ברור תמלל. השיר הראשון הוא בלי מסבות שיריות (אהנע פאעטישע ווענדונגען) אולם תחתיהם יש בו תהפוכות חקי הטבע. קשת גבורים חתים. ונכשלים אזרו חיל. שבעים בלחם נשכרו. ורעבים חדלו עֲבֹד יעוין מקרה מגרעות אותיות). עקרה ילדה שבעה. ורבת בנים אמללה. וספור תהפוכות חקי הטבע: ישגיב את השיר מאד וירומם את נפש קוראהו מעל הליכות התולדה ויתן אותה כרורכת על במתי חלד, ומשחקת על כל פגעיה ומקריה. ודע והתבונן בינה, כי ספור תהפוכות חקי הטבע אשר יש במו דבר והפכו הוא נשגב הרבה מספור תהפוכות חקי הטבע אשר אין במו דבר והפכו, הן בספור הראשון יש כפלים לתהפכות וישוגב בזה מאד כח שדי, ולא כן בספור השני, והנה על פי הדברים והאמת האלה יהיו מאמרי: קשת גבורים חתים וגו׳ עקרה ילדה שבעה ורבת בנים אמללה. אשר יש בהם דבר והפכו נשגבים הרבה ממאמר: מקים מעפר דל וגו׳ אשר אין בו דבר והפכו. ואין זה אפוא כדרך כל השירים לעלות מעלה מעלה ולהגביה בכל צעד וצעד יותר את מעוף השירי אולם ההפך הגדול אשר יש בהקמת דל ואביון מעפר ואשפות השפלים עד בלי די לנחול כסא כבוד ולשבת עם נדיבים ימנה חסרון דבר והפכו. בשיר השני יש שלש מסבות שונות אשר די אול למו לְשַׁוּת עליו קסם למשוך אחריו

ועל בית אבי והמלך וכסאו נקי. יזכר נא המלך את ד׳ אלהיך מהרבת גאל הדם לשחת. ולמה חשבת כזאת וגו׳. כי מות נמות וגו׳ יהיה נא דבר אדני המלך למנוחה. ובבאורי על הפרשה הזאת תראה עוד, כי הוראת מלת: למנוחה פה משונה מאד מהוראתה בכל ספרי קדשנו. וכן פסוקי י״ח וי״ט אשר בש״ב כ׳ לקחו ממגלה כזאת, כי גם בהם באו לשונות אשר ערפל חתולתן ומבטאים זרים: דבר ידברו בראשונה לאמר. וכן התמו. אנכי שלמי אמוני ישראל. עיר ואם בישראל וכל אשר טוב טעם ודעת לו ישמע ויוסף לקח. והנה גם בפרשה כ״ג (ש״ב) מן הפסוק ג׳ עד פסוק ח׳ באו לשונות סתומות וחתומות מאד ודורשות מפתח ומתיר. אולם הן מטעם אחר אשר אגיד בבאורי על הפסוקים האלה.

עתה אל צורתו אשים דברתי. צורת ספר מה היא לשונו וסדרו. אינע אפוא בכל כחי לבוא עד תכונת לשון הספר הזה וסדרו, ואתהלכה למבראשונה בחקר תכונת לשונו. אחר, בחקר תכונת סדרו.

כי צעדתו צעד אחד בחקר תכונת לשונו ראיתי אשר תשעה מקרים קרו את לשונו. ואלה הם: א׳). מגרעות. שני מינים בו מגרעות אותיות מגרעות מלות. ב׳). נוספות. גם בו שני מינים נוספות אותיות, ונוספות מלות. ג׳). תהפוכות האותיות. ד׳). תמורות האותיות. ה׳). ערב מלות ארמיות. ו׳). מלה עברית יצאה לה בעקבי מלה ארמית. ז׳). ערב מלה סורית. ח׳). שנוי סגנון המליצות בעבור שנוי בעליהן. ט׳). ענין אחד בשני נוסחאות. ולעת מרוח אתן לך אותות אמת על כלהם, ועמהם גם אור זרוע על הרבה תעלומות הספר הזה, ועתה אשר גם היום גם הכיס קצר לי מאד אך על תכונת הלשון והסדר אשים דברתי ואומר:

רוב לשון הספר הזה הוא פשוטי (פראזייאיש) ובארח נאוה לספור דברי הימים (אין איינעם היסטארישען שטיל). ומקצתה שירי (פאעטיש). והיא: תפלת חנה. קינת דוד על שאול ועל יהונתן בנו. קינת דוד על אבנר (ש״ב ג׳ ל״ג ול״ד מן: הכמות נבל עד: ויספו).

הזה הוא לדעתי שיחת אחימלך עם דוד: אין לחם חל אל תחת ידי וגו' ויהיו כלי הנערים קדש והוא דרך חל ואף כי היום יקדש בכלי (ש"א כ"א). והדברים כמעט בלתי מובנים (עיין רד"ק שם ומנחות צ"ה ב'). ואע"פ שמקרא זה האחרון הוא מתשובת דוד מ"מ נ"ל כי כל הפרשה שם מן: ויבא דוד נבה עד: ויקם דוד ויברח לקוחה מספרי הכהנים. ויש בה כמה לשונות ומלות יחידות וזרות, כמו הלשונות בעצמן שהעתקנו, וכן: יודעתי חמשה לחם (כמו: כל, או: הרבה וכתבתי מזה במ"א) או הנמצא. אם נשמרו הנערים אך מאשה (כמו אם אך נשמרו) נעצר לפני ד', אביר הרעים, ואין יש פה. נחוץ, לוטה. עכ"ל. ולפי דעי אין זה כי אם חלום חזון לילה, יען אין כל אות ומופת על היות פעם ספרי כהנים עלי חלד, ואולי לא היתה כל תורת הכהנים רק בלבבם ובפיהם. ולי תורה לשון שיחת אחימלך ודוד, כי לקוחה ממגלה אגדית אשר בעליה אהב לכתוב בלשון סתומה וחתומה, ולחפש מלות בודדות וקשות, כארח בעלי האגדות אשר היו בימי חכמי התלמוד. יעוין ערוך (ערך אדנדקי): ושמעתי מפי רבי משה הדרשן ז"ל מעיר נרבונא ז"ל כתוב אדנדקי בהגדה שלך: שכן דרך לכתוב בהגדות תיבות קשות עכ"ל. ואל נא תתמה על ראיתי מדרך האחרונים על דרך הראשונים, כי כבר אמר בן דוד: ואין כל חדש תחת השמש: יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא כבר היה לעולמים אשר היה מלפנינו (קהלת א', ט', י'). וכן היה לפי משפטי אורח בעל המגלה השלישית הנ"ל. הן גם בה נמצאים דברים בלתי מבוארים היטב, ומבטאים בודדים וקשים: הנגלה (שאלה במקום לא תתכן שאלה). בהיותם במצרים לבית פרעה ובחר (תחת: ובחרתי) אשר צויתי מעון. להבריאכם. ישראל לעמי והבטת צר מעון בכל אשר ייטיב את ישראל. וכן פרשת האשה התקועית (ש"ב י"ד) לקוחה לפי דעי ממגלה אגדית. כי גם בה נמצאות לשונות סתומות וחתומות כמעט כחידות ומבטאים קשים ויחידים: ואין הציל בינהם. את היורש. עלי אדני המלך העון

שלש מגלות שונות אשר בכל אחת מהנה נכתב ההתנגדות ההיא בדרך אחרת. והמגלה הראשונה היתה מתחלת: והנער היה משרת את ד' וגו' ומסיימת: את מנחת ד'. והמגלה השנית היתה מתחלת: ושמואל משרת את פני ד' וגו' ומסיימת: כי חפץ ד' להמיתם. והמגלה השלישית היתה מתחלת: והנער שמואל הולך וגדול וגו' ומסיימת: לאכל פת לחם. ומסדר הספר לקח את שלשת המגלות האלה והציגן בספר זאת אחר זאת בצלמן כדמותן בלי כל חסרון ועודף בעבור אשר היו כולן אהובות כולן ברורות לו. וזה הסב כפל ההתנגדות הלזו שלש פעמים. ומגמת פני בעלי המגלות הנ"ל בהתנגדות הזאת היתה להודיע. כי לפעמים יש יתרון ליוצק מים על ידי צדיק מן בנו. ולא ישען אפוא הבן אל צדקת אביהו. אך הסכן יסכין מנער לרדף טוב וחסד ולעשות משפט ומשרים. הון ובית נחלת אבות ומעמל ועבודה צדקת גבר. וכן אמר ר' יוסי: והתקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך (אבות ב', י"ג). והודעת בעלי המגלות הנ"ל היא אם כן כעין הודעת שלמה: עבד משכיל ימשל בבן — מביש (משלי י"ז ב'). ועל אדות לשון המגלה השלישית אדברה הלאה, ואוכיח מטנה תכונת בעלי המגלה הזאת. וכן יורה כפל הלשונות אשר בפרשה י"ז (ש"א) כי דבריה לוקחו ממגלות שונות. יעו"ן מבוא החכם ר' יהודה ליב בן זאב ומבוא החכם ר' וואלף ברמ"ל. ושנוי מליצותם יורה, כי כל הספור מן: ויבא דוד נבה עד: ויקם דוד ויברח (ש"א כ"א) לא לוקח ממקום יתר הספר רק ממקום אחר שונה מאד. והמקום הזה הוא לפי השערת הרב הגאון שי"ר ספר אחד מן הכהנים ז"ל במכתבו אשר בראש ספר מחברת הערוך לר' שלמה פרחון: יותר היו נמצאים כפי אחשוב, איזה דרכי וכוח וסברא בספרי הכהנים הנאבדים מאתנו. הם היו לבדם מורי התורה בימים קדמונים ומשיבים לכל שואל בדבר אלהים ומשפטיו וחוקותיו. וראינו איך היו נשאלים ומכרחים להשיב הוראה בדיני קדושה וטהרה (חגי ב'), ולכן היו צריכים לפעמים למענות ראיות והקשים. וממין

חמרו הוא: ספור תולדות שני השופטים האחרונים: עלי ושמואל, ושני המלכים הראשונים: שאול ודוד, ויש בו אפוא אחרית ספר: שופטים אשר לפניו, וראשית ספר: מלכים אשר לאחריו, ובעבור אשר ראשית ספר: מלכים רבה מאד מאחרית ספר: שופטים קראו היראנימוס בשם: מלכים ולא בשם: שמואל. יעוין הקדמת הרד״א לספר הזה. ואשר הציבו עורכי ספרי קדשנו את האחרית והראשית ההנה לבדנה ועשו מהן ספר בפני עצמו היה למען תת כבוד לשמואל (אשר היה גדול מכל השופטים והמלכים בתורה בחכמה ובנבואה, ודומה בצדקתו למשה ואהרן, כאשר יורה הכתוב בתהלים (צ״ט, ו׳): משה ואהרן בכהניו ושמואל בקראי שמו וגו׳) בכתבם את תולדותיו בספר מיוחד. וגם כי הספר הזה מכלכל אף תולדות עלי ושאול ודוד הנה הוא בו איש ראשי (דיא פארנעהמסטע פערזאן, הויפטראללע). כי מלבד אשר עלה על כלם כנ״ל. הנה אך על ידו נמשחו שאול ודוד למלכים והיה אפוא הסבה הראשית (דיא הויפט אורזאכע) לכל תולדותיהם, ותולדות עלי הן עוד קצרות מאד, וגם אין בהן מאומה לִתְהִלָּה כי אם לְתָהֳלָה.

הדברים אשר מהם הרכב חמרו לוקחו ממקמות שונים. פעם יורה על זה כפל לשונותם ופעם שנוי מליצותם: כפל לשונותם יורה, כי הספור בני עלי אשר בש״א ב׳ לוקח מן שלש מגלות שונות. פקח עיניך וראה, כי בא בו שלש פעמים שבח שמואל לעמת דפי בני עלי. א׳) בפסוק י״א שבח שמואל ובששה פסוקים ההולכים אחריו דפי בני עלי. ב׳) בפסוק י״ח וכ״א שבח שמואל, ובארבעה פסוקים ההולכים אחריהם דפי בני עלי. ג׳) בפסוק כ״ו שבח שמואל, ובפסוקים ההולכים אחריו עד סוף הפרשה דפי בני עלי. מה זה? ועל מה זה? מדוע נכפלה ההתנגדות הזאת (דיא ענטגעגענשטעללונג, אנטיטהעטיק) שלש פעמים? ולמה לא נסמכו כל מהללי שמואל זה אל זה וגדופי בני עלי זה אל זה? ומעם מה נסב אשר התערבו אלה באלה פעם אחרי פעם? אין זה כי אם היו בידי מסדר הספר

ב׳). ידיעת רוח העת (צייטגייסט) ומעמד העמים ומצב החכמות בכל דור ודור.

ג׳). ידיעת קורות החכמים ותכונות נפשותיהם ודרכי מחשבותיהם. שתי הקנינים האלה הם שערים גדולים לבא בהם אל ידיעת הכונה בכל מאמרי החכמים הראשונים והאחרונים. כי אם יתבונן האדם בהם בעין חדרת ויבקש את כונתם האמתית ככסף וכמטמנים יחפשה, אז ימצא אשר כלם נאמרו לפי רוח עתות אומריהם, ולפי תכונות נפשותיהם ודרכי מחשבותיהם, ולפי קורות ימי חייהם, ולפי מעמד העמים ומצב החכמות בימיהם, ויודע לו ע״ז, כי לכל מאמר יש סבה צפונה אשר הסבה את אומרו לאמר אותו.

ג.

מֹורֵה דֶרֶךְ בְּקָרַת סְפָרִים

על פי בקרת ספר: שמואל אשר זאת היא:

תְּכוּנַת סֵפֶר שְׁמוּאֵל:

מי האיש החפץ לבוא עד תכונת דבר מה עליו לשית לבו גם לחמרו גם לצורתו ולהתבונן בשניהם בינה: מה המה, מה אתותיהם (איהרע קעננצייכען, אבצייכען, מערקמאלע). מה הדברים אשר מנהם הרכבו, מאין לקחו, מה מצאתם מעודם עד היום הזה, כמה להם חליפות ותמורות טרם השיגו את התמונה אשר היא עתה למאור פניו. או אז חפצו בידו יצלח, ויבוא לבטח אל מקום זה אוה לו. כל אלה אעשה גם אני ברצותי לבוא עד תכונת ספר: שמואל. אשית לבי גם לחמרו גם לצורתו, ואתבונן בהם בינה לדעת כל הנזכר. ודי יהיה בכסלי לנחותי בדרך אמת ולהביאני בשלום אל מחוז חפצי, והיה זה שכרי. והחלי יהי בחמרו:

פניו בהשקפה נמהרה. אחרי הדברים והאמת האלה נקל לך לדעת מה נחוץ קנין מעוט האמונה והבטחון בעדות וכמשפט אל הבקרה! ומה רבה תועלתו להשגת האמת ולשמירה מן השקר. נצור נא אפוא את הקנין הזה אם נפל כגורלך בגדבת הטבע מכל משמר. כי ממנו תוצאות אמת ומבועי שלמות הנפש. הוא יצילך מפח השקר ושמר רגלך מהלכד ברשת הכזב, וכל הדברים יתבררו ויתלבנו ויצרפו לך על ידו ככסף מזוקק שבעתים. אמנם כי בראשית מחקרך בנבכי הספקות יביאך, ובמקום חשך יעמידך אשר לא תראה לנטות ימין ושמאל, והיית כשכב בלב תהום רבה בין משברים סערים. אולם לפתע פתאום יאיר לך נתיב, ויגלה לעיניך דרך סלולה, ותלך במח ולא יצרו צעדיך, מחשכת הספקות תופע לך נהרה, ומאופל המבוכות יבקעו לך כשחר נגהות, ותחז עינך את האמת אשר היתה חבושה בטמון עת החלות לבקש אותה. כי הערת הספקות בכל דבר היא יסוד השגת האמת. היא תעיר את הנפש המשכלת מתרדמתה, ותגזול את שנת העצלות מעיניה, ותפח בקרבה רוח חקירה, ותלך מאין הפגות הלוך וחקור עדי תמצא את האמת. ולולא זחלתי ואירא הייתי גוזר אומר, כי אל זה כוון פירו Pyrrho ראש חברת המספקים בסקעפטיציזמוס שלו. וכי בשטתו הזאת לא היתה מגמתו רק ללמד דעת את העם אשר צריך האדם לספק בכל דבר למען יגיע עי״ז אל השגת האמת כנ״ל. ולא כאשר חשבו וחושבים רבים אשר דעתו היתה בשטתו הנ״ל שאין לאל יד השכל האנושי להשיג את האמת ולדעת דבר ברור. הן רחוק הוא עד מאד שחשב אדם כן מעולם. יען וביען לפי המחשבה ההיא תהיה מתנת השכל לאדם לריק. כי מה יועיל ומה יסכן לו אם לא יוכל להשיג בו את האמת ולדעת דבר ברור? ולמה נתנו אפוא אלהים לאדם? ומדוע יצר דבר ללא עזר וללא תועלת?

קננים.

א׳) בקיאות בספרים. גם צורך הקנין הזה אל הבקרה גלוי וידוע לכל איש.

סבות כזבי הסופרים ההם הן חמש. האחת אהבה. השנית שנאה. השלישית בצע כסף הכולל כל תועלת גופנית. הרביעית חזוק דעות עצמו או חבורתו או עמו. החמישית בטול דעות זולתו. כי רובי בני אדם הם נטוים עד מאד להעלים את האמת ולשנות את הענינים בהוחילם להשיג ע״ז תועלת מה לנפשותיהם, או לאהוביהם, או לקרוביהם, או לבני עמם. התבונן נא אפוא קורא מבין! בספורי דברי הימים וחקור ודרוש היטב אם אינם תולדות אחת הסבות הנ״ל ותצל את נפשך מרשת השקר המזורה לפני כל בני חלוף. מלבד כזבי זדון הנ״ל נמצאים גם בפי אנשים גם בכתבם כזבי שגגה. סבות כזבי שגגה ארבע הנה. האחת משנה חוש הראות. ובכלל זה הוא גם חלוף אות באות הדומה לה לחוש הראות. והחלוף הזה הוליד חלוף ענינים רבים ושגיאות עד אין מספר בספרים. השנית משנה חוש השמע. ובכלל זה הוא גם חלוף אות באות הדומה לה לחוש השמע. וגם החלוף הזה הסב שגיאות אין ספודות למו למעתיקים אשר העתיקו ספרים בעזר איש אחד אשר מפיו קרא אליהם את הדברים והמה כתבו על הספר בדיו. וכן תשמט לפעמים מלה אחת מחוש השמע אשר איננו חזק. וכן תדמה לפעמים לחוש כזה מלה אחת לשתים וכן להפך. וכן עוד הרבה מקרים כאלה. וכל אלה הסבו חשך גדול על פני הספרים ולא ימוש מהם כי אם על פי נר הבקרה אשר בידי חכמי לב. ג׳) משנה כח הזכרון. והוא חלוף דבר בדבר הדומה לו לכח הזכרון. וממשגה הזה לא נמלטו גם גדולי החכמים. ד׳) משגה כח השופט. המשגה הזה יבא בשתי סבות. האחת קוצר השגתו. השנית: מהירות עיונו. ומהירות העיון תבא בשלש סבות. האחת: שנאת היגיעה הנובעת ממקור העצלות. השנית: אהבת התנועה הרוחנית ממושג אל מושג. כי אל פיה קשה לו עד מאד להתמהמה בעיון מושג אחד. השלישית: בטחון בעיון זולתו. כי על פיהו למותר הוא בעניניו העיון בענין אשר עיין בו כבר זולתו, ואין את נפשו לרדת לעומק הענין הזה אך יעבור על

כל נפש דורשת אמת ומבקשת ידיעת הדברים כפי אשר הם במציאות תכסוף תמיד לראות כל דבר בעיני עצמה ולא בעיני זולתה. ובגלל זה תקשה עליה עד מאד קבלת עדות אנשים על דבר מן הדברים מבלי דרוש וחקור היטב אלף פעמים אם אמת נכון הדבר. לא תאמין בנכבד ולא תבטח בנשוא פנים, לא תשען אל גאון דגול מרבבה ולא תסמוך על גדלת איש השם. כלו סג בעוניה, יחד תחשב לעד כזבים או לעד שוגה. אין חף מכל מום, ואין גם אחד. על כן לא תְקַיֵם דבר עד אשר בעיניה תראה ובלבבה תבין כי כן הוא. הכוסף ההוא הטבוע אלהים בנפש אנשי סגלתו דורשי אמת ואור בעבור שני דברים. א׳) למען ישיגו את האמת בפעולה ולא בקבלת פעולה. כי אם לא יאבו להשען אל דברי זולתם בהקמת דבר מן הדברים יְלָחֲצוּ תמיד לדרוש ולתור על כל הדברים ויהיו על ידי זה תמיד פועלים ולא מקבלי פעולה, וישיגו בזה את שלמות נפשם אשר היא תכלית השגת האמת. כי שלמות הנפש לא תושג רק ע״י הוצאת מה שבכח אל הפעל, וזאת לא תגיע אך בפעולה ולא בקבלת פעולה כידוע. ב׳) למען יהיו בטוחים משקר וממשוגה. הן בעינינו נראה יום יום מפיחי כזב ומטיפי שקר למכביר גם בפיהם גם בכתבם. כן הראה לנו הנסיון הרבה סופרי דברי הימים אשר הפיחו כזבים למכביר בספוריהם, בעדותיהם, בתהלותיהם, ובגדופיהם. פעם בדאו מלבם דברים, או ספרים, או חכמים, אשר לא היו ולא נברא מעולם. ופעם לקחו קורות אנשי מופת משנים קדמוניות ויחסום בצלמן כדמותן או בשנוי מעט אל אנשים אחרים בזמן מאוחר מאוד. ופעם עלו על במתי ההפלגה ויפליגו בשבח או בגנות איש אחד עד — בלי — די. שמו את האזוב אשר יצא בקור לארז אשר בלבנון, ואת הזבוב קטן ארץ לנשר גדול הכנפים ארך האבר, וכן להפך. השפלה הגביהו והגבה השפילו. וכן נודע לנו אחרי חפשנו בנר הבקרה, כי יש חכמים אשר פיהם או כתבם ולבם אינם שוים במשפטיהם. בפיהם או בכתבם יחיבו דבר מן הדברים ובלבם ישללוהו אל להפך.

על פיה יסיר מעל פני הספרים את מסוה השגיאה אשר לא יתן את זוהר האמת להופיע עלימו, ויבין אותם לאשורם, ויוציא תעלומת הרבה דברים סתמים וחתמים אשר בהם לאור. ה). הבנת חידות. על פיה תגלה ותדע לו כונת דברי החכמים אשר כתבו לפעמים בדרך חידה ובאורח ההעלם והסתר כראב״ע. חמשת הדברים האלה אשר שנים הראשונים הם שערים גדולים לידיעת קורות הספרים ותולדותיהם ושלשה האחרונים הם שערים גדולים להבנת הספרים לאשורם רק תולדות ההרגשה הדקה הנמו. כי באור בהיר בשחקים יפיץ נוגה על ארץ ומלואה תבל וצאצאיה, וישית לנגד עיני רואי השמש חלופי כל הנמצאים ושנויי כל הענינים למיניהם, ויורה למו אי זה הדרך שכן כל דבר, וכל נברא אי זה מקומו, ויגלה להם עמוקות מני חשך. כן ההרגשה הדקה תופיע נהרה על פני הנפש. ותשים לנגד עיניה חלופי כל הענינים ושנויי כל הרעיונים, ותורה לה הסדר והמקום הראוי לכל דבר, ותחשף לפניה כל מטמני מסתרים השוכנים בערפל. אבל האיש אשר לא חלקה לו הטבע בהרגשה דקה ילך חשכה ואין נוגה לו. המון דברים שונים ישתוו לו כהמון צבעים שונים לעור. לא יבין סדר, ולא ידע אי זה המקום הראוי לכל דבר, אף כי שפני טמוני הדברים.

3) עזיבת ההרגל. ידוע אשר ההרגל יעור עיני חכמים, ישים העקוב למישור והרכסים לבקעה, יצדיק כל עול, וימנה כל חסרון, יכבד כל נבזה וייפה כל אשר לא תואר לו ולא הדר. ומבואר אפוא לכל איש אשר ההרגל הוא אבן נגף וצור מכשול להבקרה הנאמנה ולדרישת האמת. על כן נטע אליהם רב חסד בנפש כל מבקר נאמן וכל דורש אמת באמת לעזוב בכל ענין את אשר הורגל בו מִנֹּעַר ולדבק בעצת השכל הישר. אך בעניני הדת אשר תקצר במו יד השכל האנושי ישאל בעצת אלהים על פי עבדיו הנביאים ותלמידיהם ותלמידי תלמידיהם.

4) מעוט האמונה והבטחון בעדות אנשים ובמשפטם.

ב.

מוסְדוֹת הַבִּקֹּרֶת.

שבעה קנינים יקרים המה מוסדות הבקרה ובלעדם לשוא יעמול האדם להיות מבקר נאמן ומבדיל בין אמת לשקר. ארבעה מהם טבעיים ושלשה מהם קנוים. ואלו הם:

טבעיים:

1) יושר השכל. צורך הקנין הזה לבקרה הוא גלוי וידוע לכל איש.

2) דקות ההרגשה. האדם אשר נתן לו הקנין הזה מידי הטבע משיג על ידו חמשה דברים מועילים במאד מאד לבקרה. א). ידיעת כל שנויי לשון מלשון כקטן כגדול. על פיה יכיר לשון כל חכם וחכם, וסגנון מליצת כל מחבר ומחבר, וידע מִמִּי מי יצא כל מאמר וכל ספר, ויתברר לו אפוא, כי יש גם מאמרים אחרים גם ספרים שלמים שהתיחשו בשקר לחכמים אשר לא כתבום ולא עלו על לבם ואף גם יבדיל על פיה בין דרכי לשון הספרים הַמְעֻתָּקִים מלשון אחרת לדרכי לשון הספרים הבלתי מעתקים מלשון אחרת, ויבין דרך ההעתקה ואורח מליצת הדברים המורקים מלשון אל לשון. ב). ידיעת כל שנויי דרכי החכמים איש מרעהו בבחינת רעיוניהם. תכונת ספריהם, בנין מאמריהם, וחלוקת דבריהם, והדומים אליהם. גם על פיה יתברר לו, כי יש גם מאמרים גם ספרים שלמים שהתיחשו בשקר לחכמים אשר לא כתבום ולא עלו על לבם. ג). ידיעת הסדר הנאוה למלות וענינים, והמקום הראוי להם. על פיה יכיר השחתת סדר המאמרים בספרים, וחלוף מקומותיהם, ויתראו לנגד עיניו כל המאמרים אשר נעתקו ממקומות ראוים להם אל מקומות בלתי ראוים להם. ד). ידיעת שבושי המלות ותקוניהן.

הקדמה אל חקירה בפלאי הבריאה. אך פתאם עזב זה הענין ובא להלל את אשר הופיע האל לנביאיו דברים יקרים והעתיק פסוק מן תהלים י״ח בשנוי מעט. אחר זה דלג מן תהלה לתפלה. והתפלל: שתים שאלתי וגו׳ אך עוד מעט ובא אל דברי מוסר כמוכיח בשער ואמר: אל תלשן עבד וגו׳ ואחרי הכותו בשבט היו חטאת הדור שב להציע לפנינו חידות ומשלים: לעלוקה וגו׳. ומהם עבר אל החקירה על טבעי בעלי חיים: ארבעה הם קטני ארץ וגו׳. וכל אלה חלקים נפרדים לקוחים מחבורים שונים, ורק המאסף קרב אותם זה לזה והגיש לנו מנחה בלולה. ומה שבא אחריו: דברי למואל וגו׳ הם דברי מוסר טובים וישרים מאד. ונראה כי נכתבו לנגן אותם בכלי זמר. כי כן יורה הפסוק הראשון שלא אמר: מוסר אשר יסרתו אמו כמו שהיה ראוי אבל: משא אשר יסרתו. וזאת המליצה בעצמה מצאנוה בדה״א (ט״ו כ״ב): יסור במשא. ושם נאמרה בלי ספק על הנגון עד כה דבריו. והנה אמרו: או שהיו רק ילידי חכמי קדם וכו׳ כ״ה בסי׳ אבן העזר להראב״ן (סי׳ קי״ט) וז״ל תיבת המשא יש לפרש וכו׳ שהיה מזרע משמע ודומה ומשא עכ״ל. ואמרו: ואפשר שלא היו ראוים אל הכבוד הזה מצד עצמם וכו׳. הוא שוא ותפל. כי חותמי ספרי קדשנו ברוו ולבנו וצרפו כל ספר וספר אשר בא בידם, ובחנו בכור בינתם הרחבה מי ראוי לבא בסוד ספרי קדש. ומי יְשֻׁלַּח אל מחוץ למחנה. ואין פה המקום להאריך בזה:

בעדן] כתבו. והעד ויראהו ד׳ גם ויאמר ד׳ אליו גם ויקבור עכ״ל. ובראש ספר דברים (ד״ה מחורב) הוסיף עוד פסוקים יעו״ש.

12) אמר ר׳ סימון בארי לא נתנבא אלא שני פסוקים ולא היה בהם כדי ספר ונטפלו בישעיה. ואלו הן: וכי יאמרו אליכם (ישעיה ח׳) וחברו (ויקרא רבה סדר ויקרא פרשה ו׳). וע״פ המאמר הזה צעדו המבקרים הלאה הלאה ואמרו, כי גם אשר היה בו כדי ספר נטפל בישעיה, והוא מן פרשה מ׳ עד הסוף. וכן אמרו כזה על ספרים אחרים. ואני אומר כן על מאמר: ידוע תדע פני צאנך וכו׳ עד סוף הפרשה (משלי כ״ה) שהוא מדוד המלך שהיה בימי עלומיו רעה בצאן וְנִטְּעָה אף שָׁרְשָׁה בלבבו אהבה לגדול הצאן, ואנשי חזקיה טפלוהו בספר בנו אשר העתיקו. ומבקרים יאמרו כעין זה על פרשה ל׳ ול״א מספר הזה. ומבקר אחד מאיטאליען כתב לי זה שנים רבות כדברים האלה:

פרושים רבים שמעתי על מאמרי אגור בן יקא ולמואל. גם נקל בעיני להמציא בהם עוד סברות חדשות. אך כל הנאמר עד הנה וכל העתיד להאמר בפירוש הפסוקים ההם לא יצא מעולם מגדר ההשערה ולא יגיע אל הודאי בעבור שאין אנו יודעים בבירור מי היו האנשים ההם אגור איתיאל וכו׳ באיזה זמן היו, ועל מה כוונו בחבוריהם אשר מהם לוקח. רק חלק קטן והובא לפנינו פה כמו ברוכשטיק בעזיבת המוקדם והמאוחר ולכן נשארו המאמרים האלה בודדים ונפרדים מההמשך וקשי הבנה. גם לא ידענו מי היה המאסף אשר בחר לספרו המאמרים האלה בסוף ספר משלי, באיזה זמן היה, ולאיזה תכלית נתן להם מקום בין כתבי הקדש. ואפשר שלא היו ראוים אל הכבוד הזה מצד עצמם ורק המאסף חשבם ראוים לכך, או שהיו רק ילידי חכמי קדם ואין להם חלק עם עניני ישראל. וכאשר נתבונן בפסוקים ההם יתברר לנו כי הורכבו מענינים שונים שאין להם שייכות והצטרפות זה עם זה. הנה התחיל במאמר מהקרו: מי עלה שמים וגו׳ שהוא כמו

לחוץ לארץ. כי לפי הפירוש הראשון הלא תשרה השכינה פעם אחת גם בחוץ לארץ. ולפי הפירוש השני הלא תשרה השכינה גם בחוץ לארץ על איש שכבר שרתה עליו בארץ ישראל. וגם על יונה כבר שרתה בא״י ככתוב במ״ב (י״ד פ״ה) יעו״ש. ויעוין כוזרי (מאמר שני סי׳ י״ד) ופי׳ אוצר נחמד (ד״ה נ״א מלפני ד׳). ולבלעדי זה קשה מאד הלא החכם מכל האדם אמר: אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ד׳ (משלי כ״א ל׳). ואיככה אפוא שת יונה עצות בנפשו לנגד ד׳? וגם ספור היות יונה במעי הדגה שלשה ימים ושלשה לילות הוא זר מאד להליכות הטבע. ועל מה שִׁנָּה צור עולמים את הטבע שנוי גדול כזה? הלא ליסר את יונה גם שעה חדא היה די מאד? וכן ספור: וירע אל יונה רעה גדולה ויחר לו — ועתה ד׳ קח נא את נפשי כי טוב מותי מחיי מתנגד מאד אל מדת הצדיקים והחסידים העושים רצון ד׳ באהבה ומקבלים כל אשר הוא נוטל עליהם בשמחה ובטוב לבב וחז״ל אמרו, כי על השמחים ביסורים אמר הכתוב ואהביו כצאת השמש בגברתו (שבת פ״ח ב׳). ובראותי משפט חז״ל על איוב ועל מתים שהחיה יחזקאל ומשפט מתרגם נביאים על ספורי יהושע ויואל הנ״ל הכה משפטי על ספורי יונה שרש בלבי כלבנון והתערה כאזרח רענן. אולם בחזותי אשר עוד מתקני התפלות חשבו את ספורי יונה לספורים אמתים (היסטארישע בעגעבענהייטען) ותקנו בגלל זה לאמר: מי שענה ליונה במעי הדגה וכו׳ (תענית ט״ו א׳ במשנה): בטלתי דעתי מפני דעתם הנובעת בלי ספק מקבלת איש מפי איש גם כי כל הקושיות הנ״ל עוד הולכות וסוערות עליה.

11) שמנה פסוקים שבתורה יהושע כתבן (ב״ב ט״ו א׳). וזה הניע את הראב״ע להוסיף מדעתו עוד ארבעה פסוקים. יעוין פירושו על התורה (דברים ל״ד א׳): לפי דעתי כי מזה הפסוק כתב יהושע. כי אחר שעלה משה לא כתב ובדרך נבואה [היא ט״ס וצ״ל: נסתר. ור״ל שבדרך לשון נסתר נכתב ולא בדרך מדבר

ממש לא היתה ולא נבראה לדעתו, יעוין תרגומו עליו. והנה בלמדי פעם ראשונה ספר יונה חרצתי משפטי על ספוריו שלא היו ולא נבראו אלא משל היו. ומגמת המשל היתה ללמד אדם דעת, כי אין מנוס מפני ד׳. וכי תאחז ימינו גם במתחבא באחרית ים. כאשר אמר דוד: אנה אלך מרוחך ואנה מפניך אברח וגו׳ אשכנה באחרית ים גם שם ידך תנחני ותאחזני ימינך (תהלים קל״ט ז׳). והנביא מתקוע: אם יחתרו בשאול משם ידי תקחם וגו׳ אם יסתרו מנגד עיני בקרקע הים משם אצוה את הנחש ונשכם (עמוס ט׳ ג׳). ואולי נוסד נגד האנשים אשר אמרו: לא כי ארץ מצרים נבוא אשר לא נראה מלחמה וקול שופר לא נשמע ולחם לא נרעב (ירמיה מ״ב י״ד). שהוא כעין בריחה מפני ד׳ והמקרה אשר קרם בעבור ברחם (שם ופרשיות מ״ג ומ״ד) הוא מעין המקרה המדומה אשר ליונה הבורח. ואשר הטה לבבי לחרוץ משפט כזה על ספורי ס׳ יונה היה זרות ספור בריחת יונה מפני ד׳ הן גם אם היה יונה איש מדלת עם הארץ היתה בריחתו מפני ד׳ זרה מאד אף כי בהיותו נביא וחוזה מחזה שדי. ובעמוס (ג׳ ח׳) כתוב: אריה שאג מי לא יירא? ד׳ דבר מי לא ינבא? ואיככה לא היה פחד אלהים לנגד עיני יונה? ולמה זה לא חפץ להנבא על נינוה? וכל הטעמים אשר נאמרו ע״ז הם אך אגדיים ולא ישברו צמאון שוחרי פשט. והמובא בפי׳ רש״י ממדרש אגדה (הוא המכילתא פרשת בא): לברח תרשישה. ים ששמו תרשיש והוא בחוץ לארץ. אמר אברח לי הים שאין השכינה שורה בחוץ לארץ עכ״ל. הוא נגד תלמודנו שכתוב בו: ראוי היה רבנו שתשרה עליו שכינה אלא שבבל גרמה לו. מתיב ר״נ וכו׳ הָיֹה הָיָה דבר ד׳ אל יחזקאל בן בוזי הכהן בארץ כשדים (יחזקאל א׳)? וכו׳ מאי היה שהיה כבר (מ״ק כ״ה א׳). וע״ז בפי׳ המיוחס לרש״י: כלומר ההוא שעתא הוה ולא יותר. ויש אומרים שהיה כבר בארץ ישראל ששרתה עליו רוח הקדש עכ״ל. ולפי שני הפירושים ההם לא הועיל יונה מאומה בברחו

קאי, דאלו בהך פרשתא דפקדון בלא הודאה במקצת חייב עכ״ל. ובסנהדרין (שם ד״ה אי קסבר ערוב פרשיות): שהפרשיות הכתובות באלה המשפטים מעורבבות הן. שיש מקרא כתוב בפרשה זו שאינו יכול לעמוד בה אלא מפרשה אחרת היא וכו׳ עכ״ל. ובשבת (קט״ו א׳): שאין זה מקומה וכו׳ עתידה פרשה זו שתיעקר מכאן ותכתב במקומה וכו׳ והיכן מקומה? אמר ר״א ברגלים עכ״ל. והדעות החפשיות ההן העירוני בשכבר הימים לשפוט שפוט, שבעל שתי הנוני״ן אשר לפני ואחרי פרשת ויהי בנסוע חשב, כי מקום הפרשה הזאת הוא בענין: נְקֹם נקמת בני ישראל מאת המדינים (במדבר ל״א). בעבור שמאמר: קומה ד׳ ויפֻצו איביך וינֻסו משנאיך מפניך לא יתכן רק אצל מלחמה על אויבי ד׳ ומשנאיו כמדינים אשר היו לבני ישראל בדבר בלעם למסר מעל בד׳ על דבר פעור. ולפי מחשבתו זאת אמר משה: קומה ד׳ וגו׳ בנסוע הארון אל מקום המלחמה. ונסיעת הארון שמה נרמזה בכלי הקדש הנזכרים שם ככתוב בפי׳ רש״י ופי׳ ראב״ע שם. ובשוב הארון בעטרת תפארת הנצחון אמר: שובה ד׳ רבבות אלפי ישראל. ורמז בזה לבלתי יפלו מהם עוד כאשר נפלו מהם ע״י המדינים. ושתי הנוני״ן הוצגו לפ״ז לפני ואחרי פרשת ויהי בנסוע לסימן היות מקומה בענין: נְקֹם נקמת. כי הן נוטריקון: נקם נקמת. והסוכן וחלוקתן לראש ולסוף הפרשה עוד נשגבו ממני לא אוכל למו. ישמע חכם ויוסף לקח, ולא עלי המלאכה לגמור. ויעוין עוד ספרי שדה ארם (ערוגה ראשונה צד 28 סי׳ 15):

10) איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה (ב״ב ט״ו א׳) מתים שהחיה יחזקאל באמת משל היה (סנהדרין צ״ב ב׳). ובעל תרגום נביאים הוסיף לחשוב כל הספור אשר בהושע (פרשה א׳ מפסוק א׳ עד פסוק י׳. ופרשה ג׳ פסוק א׳). למשל. יעוין תרגומו עליו. וכן כל הספור אשר ביואל (א׳) מביאת הארבה הילק החסיל והגזם חשב אך למשל לעממיא ואומיא ולשניא, וביאת מיני ארבה

6) מוקדם ומאוחר שהוא בפרשיות (שם מדה ל״ב). ובפסחים (ו׳ ב׳) בלשון: אין מוקדם ומאוחר בתורה.

7) מי שאמר זה לא אמר זה (תוספתא סוטה פ״ט. ויעוין פי׳ רש״י ירמיה כ״ו כ׳). ונ״ל אשר זה העיר את רוח האברבנאל והאלשיך גם יחד לשער בפסוק: ויאמר אבימלך לא ידעתי מי עשה את הדבר הזה וגם אתה לא הגדת לי וגם אנכי לא שמעתי בלתי היום. (בראשית כ״ה כ״ו). כי: וגם אתה לא הגדת לי. אמר אבימלך לפיכל שר צבאו. וכי: וגם אנכי לא שמעתי בלתי היום. הוא תשובת פיכל שר צבאו לאבימלך. יעוין פירושיהם. ודבריהם נעלמו גם מעיני החכם היקר מו״ה שמואל הורוויץ גם מעיני הרב הגאון מו״ה שי״ר ז״ל. יעוין מכתב האחרון להראשון במ״ע המליץ (שנה ראשונה נו׳ 13). וכן העיר את רוחי לשער בבאורי על משלי, כי מי שאמר: אל תען כסיל באולתו וגו׳ לא אמר: ענה כסיל כאולתו וגו׳ (משלי כ״ו). וכי המאמר הראשון אמר אחד מאנשי חזקיה מלך יהודה אשר העתיקו משלי שלמה ככתוב בראש פרשה כ״ה, וזה יצא לו בעקבי חזקיה אשר צוה: לא תענהו (מ״ב י״ח ל״ו, ישעיה ל״ו כ״א). ובספר משלי באו דברים מחכמים אחרים זולת שלמה. אגור. עלוקה (לדעת ר״ת בתוס׳ ערובין י״ט א׳ ד״ה והאיכא תפתה וע״ז י״ז א׳ ד״ה לעלוקה). למואל. אם למואל (יעוין ספרי מועדי ערב מערכה ראשונה סי׳ ל״ו). ובפרשה כ״ד פסוק כ״ג כתוב: גם אלה לחכמים. ויעוין פירוש קב ונקי על הפסוק הזה ועל ראש פרשה כ״ה. והלאה (סי׳ 12) הראיתי אשר מאמר: ידע תדע פני צאנך וגו׳ עד סוף הפרשה (כ״ח) הוא מאת דוד המלך.

8) דברה תורה כלשון בני אדם (ברכות ל״א ב׳). ובירושלמי (ראש נדרים) בלשון: לשונות כפולין הן והתורה דברה כדרכה.

9) ערוב פרשיות כתוב כאן (ב״ק ק״ז א׳ סנהדרין ב׳ ב׳). ופי׳ רש״י בב״ק: פסוק שהוא מפרשה אחרת נתערב בזו שאינה מקומו. דהאי כי הוא זה באם כסף תלוה הוה ליה למכתביה דהתם

בכל הבהמות שלנו עכ"ל. והדברים האלה קשים ממני. כי בקהלת (ג' י"ד) כתוב באר היטב: ידעתי כי כל אשר יעשה האלהים הוא יהיה לעולם עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע. ובפי' ספורני כתוב על זה: שהיה תמיד על ענין אחד עכ"ל. ובתוס' חולין (שם) כתוב בלשון אחרת: ואין ראיה מבהמות דשמא חלוקות משלהם כדאשכחן בפרק הלוקח בהמה דפרה בת שלשה שילדה ודאי לכהן ובהמות שלנו יולדת לפעמים בשנה שניה עכ"ל. ולפי הלשון הזאת אין הכונה כי אם שהבהמות שלנו אין ממין הבהמות שהיו בימי חז"ל רק ממין אחר. ויעוין עוד הגהת הרמ"א (ש"ע אבן העזר סי' קנ"ו סעיף ד'). לענין יולדת לט' אינה יולדת למקוטעין שנשתנה בזמן הזה. ואין נפשי להאריך פה עוד בדבר הזה שאינו מענין הספר ולא הבאתיו הנה רק להראות כי גדלו מאוד פעולות הזמן בעיני בעלי התוס' ואחזת מרעיהם עד אשר השליטוהו גם על הטבע ונוכל ללמוד מזה ק"ו לדברים אחרים הנופלים הרבה מן הטבע. שית לבך לזה.

עד הנה הראיתי השערים אשר פתחו לנו חז"ל בבקרת התורה המסורה. ועתה נראה גם השערים אשר פתחו לנו בבקרת התורה הכתובה. ולא מכללא כי אם בפירוש. ואלה הם:

1) מדרך קצרה (בריתא דל"ב מדות מדה ט'). ויעוין רקמה (שער כ"ה). ובאורי בס' משיב דבר.

2) מסדר שנחלק (שם מדה י"א).

3) מכלל שאחריו מעשה ואינו אלא פרטו של ראשון (שם מדה י"ג).

4) מדבר שנאמר בזה ואינו ענין לו והוא ענין לחברו (שם מדה כ'). ויעוין רקמה (שער כ"ח).

5) מוקדם שהוא מאוחר בענין (שם מדה ל"א). ויעוין רקמה (שער ל"ג).

כי ברזא סומקא לסוסיא חיורא (חגיגא ט׳ ב׳). כל הבריא בשכלו ישפוט שפוט על המאמרים ההם אשר אין שופך בח על ישראל כמוהם. כי הם מהמאמרים שהמקום והזמן גרמא. וכי נאמרו אך במקום ובזמן אשר רוב עשירי ישראל שכחו אל מחוללם בגלל עשרם ועברו בריתו ועל תורתו פשעו מרוב ענג ומשפעת שלות השקט כאלה אשר נאמר עליהם: וישמן ישרון ויבעט שמנת עבית כשית ויטש אלוה עשהו וינבל צור ישועתו (דברים ל״ב ט״ו). כמרעיתם וישבעו שבעו וירם לבם על כן שכחוני (הושע י״ג ו׳). ועוד הרבה כאלה, וברכות (ל״ב א׳): מלי כריסיה זני בישי עכ״ל. ובביצה (ל״ב ב׳): אמר רב [שהיה בבבל] עתירי בבל יורדי גהינם הם וכו׳ עכ״ל. ולאנשים כאלה מה טובה ומה יפה העניות! ומה רע ומה נמאס העשר! ולפי הדברים והאמת האלה מתאימים היטב מאמרי חגיגה הנ״ל עם מאמרי המשורר: טרם אענה אני שגג ועתה אמרתך שמרתי: טוב לי כי עניתי למען אלמד חקיך (תהלים קי״ט). ועוד רבות עמי על אדות שני הלמודים היקרים ההם ועל אדות החזקת גדולי הפוסקים הראשונים והאחרונים בהם להלכה למעשה וביחוד הראבי״ה אשר נחה עליו רוח הבקרה. אולם מעמדי הרע יפקוד עלי לקצר ולהמעיט דברי, לזאת אחכה עד אשר יצוה ד׳ ישועות יעקב ויחנני להוציא גם את החברות האחרות מאור בקר לאור. בהן אספתי כאסף ביצים עזובות מד׳ חלקי ש״ע ומספרים הקודמים להם כל הדינים וכן כל החזקות אשר חדלו מאתנו מפאת שנוי המקומות והזמנים. ופה ועתה אך על דבר אחד אעיר עוד. והוא, כי בעלי התוס׳ ואחזת מרעיהם המשילו את שנוי הזמן ממשל רב ושתו תחת רגליו גם עניני טבע. יעוין תוספ׳ ע״ז (כ״ד ב׳ ד״ה פרה): פרה וחמור בת שלש שנים ודאי לכהן. פי׳ דקודם שלש ודאי לא ילדה. ויש לתמוה דהא מעשה בכל יום דפרה בת שתי שנים יולדת? וי״ל דודאי עתה נשתנה העת כמו שהיה בדורות הראשונים. כמו בעינוניתא דורדא דאמרינן בפרק אלו טרפות (חולין מ״ז א׳) כל חיויא ברייתא הכי אית להו אלמא גוייתא לית להו ועתה הוא

באתרא דמעיילן תלתא כורין באוללא (ב״מ ק״ה א׳). ולא פליגי מר כי אתריה ומר כי אתריה (שבת קנ״ג א׳). וכאלה עוד הרבה מאד.

7) הלמוד שנחוץ לדעת תכונות זמני בעלי המאמרים. גלמד מאשר אמרו: אמר מר אין מעבירין על האוכלין. אמר ר״י משום רשב״י לא שנו אלא בדורות הראשונים שאין בנות ישראל פרוצות בכשפים. אבל בדורות האחרונים שבנות ישראל פרוצות בכשפים מעבירין (ערובין ס״ד ב׳). אמר ר׳ יהודה אימתי בזמן שהשנים כתיקנן וישראל שרויין על אדמתן. אבל בזמן הזה הכל לפי המקומות הכל לפי הזמן (תענית י״ד ב׳). אמר ר׳ יהודה אימתי בזמן שהשנים כתיקנן וישראל שרויין על אדמתן. אבל בזמן הזה הואיל ומסתכלין בה אין קורין אותה אלא בזמנה (מגילה ב׳ א׳). וכעין זה אמר ר׳ יהודה: לא כל האדם ולא כל המקום ולא כל השעות שוין (יבמות ק״כ ע״א במשנה): לא שנו [דשוהא י׳ שנים עם אשה שלא ילדה] אלא בדורות הראשונים ששנותיהן מרובות. אבל בדורות האחרונים ששנותיהן מועטות שתי שנים ומחצה וכו׳ רבה אמר אמר ר״נ שלש שנים (יבמות ס״ד א׳). והאידנא דדשו בה רבים שומר פתאים ד׳ (שם ע״ב א׳). לא שנא אלא מתקנת עזרא ואילך שאין בתי דינין קבועין אלא בשני ובחמישי אבל קודם תקנת עזרא שבתי דינין קבועין בכל יום אשה נשאת בכל יום (כתובות ג׳ א׳). רבי שמעון ב״א אייתי גיטא לקמיה דריב״ל וא״ל צריכנא למימר בפני נכתב ובפני נחתם או לאו? א״ל לא צריכת. לא אמרו אלא בדורות הראשונים שאין בקיאין לשמה. אבל בדורות האחרונים דבקיאין לשמה לא (גטין ה׳ ב׳). מצות היבום קודמת למצות חליצה. בראשונה שהיו מתכונין לשם מצוה. ועכשו שאין מתכונין לשם מצוה אמרו מצות חליצה קודמת למצות יבום (בכורות י״ג א׳). וכל נבון המשים שני הלמודים האחרונים נר לרגלו ואור לנתיבתו נקל לו להכיר כרגע את המאמרים שהמקום והזמן גרמו אותם. למשל שית לבך למאמרו: שחזר הקב״ה על כל מדות טובות ליתן לישראל ולא מצא אלא עניות וכו׳ יאה עניותא ליהודאי

מרות? ר"א בן יעקב הוא (שם ט"ז א'). כולי פרקין ר' יוסי הוא (נדרים פ"ב ב'). סתם מתניתין ר"מ. סתם תוספתא ר' נחמיה. סתם ספרא ר' יהודה. סתם ספרי ר"ש. וכולהו אליבא דר"ע (סנהדרין פ"ו א'). הא מני רבי פלוני הוא (במקומות אין קץ).

4) הלמוד שנחוץ לדעת מקרי בעלי המאמרים. נלמד מאשר אמרו: א"ר איקא בר אבין וכו' חלזון ניהווד הרי הוא כנולה ליוחסין. א"ל אביי לא תציתו ליה יבמה היא דנפלה ליה התם (קדושין ע"ב א'). ויעו"ש פי' רש"י (ד"ה איתתא הוא דבעי מינייהו) בשם יש אומרים. וב"ק (פ' ע"ה): ולא היא רב אחא מדיפתו מילתא דנפשיה הוא דאמר עכ"ל. ויעו"ש פי' רש"י. וידידי הרב החכם הגדול מוה' יעקב ברילל שער בספרו מבוא המשנה [illegible] צד 120 וראש צד 121). כי אשר אמר ר"ע: אף ל[illegible] פני המים חייב האדם ללמד את בנו (ירושלמי קדושין פ"א [illegible] היה בעבור מקרה שבירת הספינה אשר הוא היה מהלך בה וכמ[illegible]שבע בים (יבמות קכ"א א'). והוא קרוב מאד אל האמת.

5) הלמוד שנחוץ לדעת תכונות בעלי המאמרים. נלמד מאשר אמרו: שאני ר' יוחנן דבעל בשר הוי (ברכות י"ג ב'). א"ל הכי אמר ר' יהודה בורא שמן ארצנו. א"ל בר מיניה דר' יהודה דחביבא ליה ארץ ישראל (שם מ"ג א'). שאני רב חנא בר חנילאי דגברא רבה הוא וטריד בשמעתיה (ביצה מ' ע"א). שאני משום דרב גובריה (ע"ז ח' א'). שאני ר' יצחק בר משרשיא דאדם חשוב הוא (שם ושם ב'). שאני עולא דחביב ליה לרב יהודה (חולין צ"ד א'). שאני שמואל דרב גובריה (נדה כ"ה ב').

6) הלמוד שנחוץ לדעת תכונות מקומות בעלי המאמרים. נלמד מאשר אמרו: בגלילא שנו (שבת מ"ז א' חגיגה כ"ה א'). שאני בי מר שמואל דאיכא פריצותא דעבדי (ביצה י"ד ב'). שאני בי מחוזא דשכיחא בהו שכרות (תענית כ"ו א'). תנא במקום הרים קאי (כתובות ס"ה ב'). ולא פליגי הא באתרא דמעיילן כורא באוללא, הא

חלוק מבשר אלא למה שלא מנו חכמים. א״ל רבא הא למה שמנו חכמים קאמר? אלא אמר רבא וכו׳ עכ״ל. וערובין (כ״א ב׳): מתקיף לה רבא מי כתיב לעג להג כתיב? עכ״ל. וכתובות (י״ב א׳): אמר אביי לעולם ארישא ותני כל שנהג. אמר ליה רבא והא כל שלא נהג קתני? עכ״ל. וסוטה (ז׳ ב׳): אמר אביי תניא מקרעת. אמר ליה רבא והא שוברת קתני? עכ״ל. ושם (י״א א׳): אמר אביי אימא ולענין הטובה אינו כן. א״ל רבא הא וכן לענין הטובה קתני? עכ״ל. ושם (ח׳ ב׳): אמר אביי תרגמה אנשים. א״ל רבא והא כל הרוצה לראות בה רואה קתני? עכ״ל. וגם: תרגמה אנשים הוא כעין הגהה ותקון. וסנהדרין (י׳ ע״ב): אמר אביי תני קידוש החדש וכו׳ אמר רבא והא עיבור קתני? עכ״ל. וזבחים (ק״ז א׳): מתקיף לה רבא מי כתיב ועליהם ואליהם כתיב? עכ״ל. הנה גם בחלוף קל כאל״ף בעי״ן בחלה נפשו. ולענין הלכה. הנה גם כי אין הלכה כאביי נגד רבא רק ביע״ל קג״ם (קדושין נ״ב א׳) בדבר דרך הַבַּקָּרָה הזאת אין כל ספק שהלכה כאביי. יען אשר רוב חכמי תלמודנו הלכו בה׳, ולא אחת ולא שתים אך עד אין מספר הגיהו ותקנו ושנו מאמרים כאשר תחזינה עיני כל עובר ארחות ים התלמוד, וכן עשו כל הבאים אחריהם עד דורנו. והנה במ״א ברורתי אשר מפלגות חז״ל לא היו בחקים ומשפטים לבדם כי אם גם בכל דבר חכמת בינה, וביחוד בטבעי הדברים. כמו: עיגלאה גבר — תתאה גברי טרפה חיה — טרפה אינה חיה. יש בגידין בנותן טעם — אין בגידין בנותן טעם. אפשר לצמצם — אי אפשר לצמצם. ועוד כאלה רבו כמו רבו. עתה ראה אשר גם בענין בַּקָּרָה נחלקו אביי ורבא. שמור את הדבר הזה ושית לבך להבדל אשר בין הלך — נפש אביי ובין הלך — נפש רבא.

3) הלמוד שנחוץ לדעת מי בעלי המאמרים. נלמד מאשר אמרו: מאן תנא תמיד? רבי שמעון איש המצפה הוא. מאן תנא סדר יומא? רבי שמעון איש המצפה הוא (יומא י״ד ב׳). מאן תנא

עכ״ל. ותוס׳ בכורות (ל״ו א׳ ד״ה עמוד על רגליך): לא גרסינן ויעידו כך לא כאן ולא בפרק תפלת השחר ברישיה. דמה עדות שייך כאן? אלא בסנהדרין בריש פרק כהן גדול גרסינן ליה גבי עובדא דינאי. ואגב פשטא [הוא מ״ס וצ״ל: שטפא ככתוב בתוס׳ סוטה הנ״ל] דהתם נכתב כאן עכ״ל. ותי״ט מכות (פ״ב מ״ח ד״ה כיוצא בו): ושפי ניחא למימר דמן המשנה היא ודתנא מסרך סריך בלישנא. דמ״ח פרק בתרא דשבועות וכו׳ עכ״ל. החזק נא אפוא גם אתה קורא משכיל! בכלל הזה ואמתיות רבות תודענה לך. גם נא להתבונן בינה בהכתוב בירושלמי (שבת פט״ז ה״ג): הוא תרומה הוא מעשר שני. מאי כדון? ובלבד שלא יעשה בשבת כדרך שעושה בחול עכ״ל. ויגלה לך, כי אין ענין למאמר הזה אצל הכתוב שם לפניו ולאחריו. וכי הוא אך השגרת לשון: בתרומה אסור הוא תרומה הוא מעשר שני. מאי כדון? בלבד שלא יעשה בשבת כדרך שהוא עושה בחול (שם פי״ג ה״ג). ושמה יש למאמר הזה ענין אצל הכתוב לפניו: וכי כל שמותר בשבת מותר במעשר שני וכל שאסור בשבת אסור במעשר שני. שית מעיניך שמה. והשכילה גם על הכתוב שם (מגלה פ״ד ה״א): הוא התקין שתהא האשה חוגרת בסינר בין מלפניה בין מלאחריה עכ״ל. ויודע לך, כי: בין מלפניה בין מלאחריה הוא אך השגרת לשון: האשה החוגרת בסינר בין מלפניה ובין מלאחריה (שבת פ״י מ״ד). ובבבלי (ב״ק פ״ב א׳) כתוב כראוי: ושתהא אשה חוגרת בסינר עכ״ל ותו לא מידי. ובחוברת השנית עוד תשוב תראה גדולות מאלה. עוד על דבר אעירך טרם אלכה לי מהלמוד ההוא. והוא, כי דרך הגהות ותקונים ושנוים מולדת הלמוד הזה היתה בעיני דבא במשוכת חדק ולכן שטה מעליה ועבר. לא כן חברו אביי. הוא חשבה לאורח סלולה והלך בה מבלי אימתה ופחד. ראה והביטה שבת (קי״ז סע״א ורע״ב): וחכמים אומרים אין עור אלא למה שמנו חכמים. אדרבה למה שמנו חכמים אין להם עור? ואמר אביי הכי קאמר אין עור

חסורי מחסרא והכי קתני. ותסברא הא מתרצתא? הא משבשתא (קדושין מ"ו ב' ועוד במקומות רבים). איפוך. מוחלפת השיטה (כתובות כ"ד א' ועוד במקומות רבים). לית כן חרש. השגרת לשון [אחד המעתיקים] הוא (ירושלמי ברכות פ"ד ה"ד). אבא בר בא מפקד לשמואל בריה לא תקבל עליך מתניתין אלא אבל לא בקיסמין שבאזניהן (שם שבת פ"ו ה"ו). ור"ל לא תקבל עליך מתניתין בנוסחת: הבנות יוצאין בחוטין אפילו בקיסמין שבאזניהם הכתובה לפנינו אלא בנוסחת: אבל לא בקיסמין שבאזניהן. ועוד שם (שם פט"ז ה"ו): כיני מתניתין משיאחוז האור בהן עכ"ל. והכונה הוא: שתחת: שלא יאחוז האור בהן אשר היה כתוב לפני מסדר הירושלמי צ"ל: משיאחוז האור בהן. כי שלא יאחוז האור בהן מורה שרק טרם נאחז האור בהן מותר לפרוש עליהן עור של גדי ובאמת גם אחרי אשר כבר נאחז האור בהן מותר לפרוש עליהן עור של גדי ככתוב שם אחרי זה בשם רב יעו"ש. ופירוש קרבן העדה ע"ז הוא ללא אמת. הן: משיאחוז האור בהן מורה אך על אחרי אחיזת האור בהן ולא על לפני אחיזת האור בהן כמבואר לכל יודע לשון. וכן שם (ב"ב פ"ג ה"ה): השותפין והאריסין וכו' שותף שמואל אמר לית כן שותף עכ"ל. ור"ל שלא גרסינן במשנה: השותפין. וכן שם (נדה פ"ב ה"א): אין כן סומא עכ"ל. ור"ל שלא גרסינן במשנה: והסומא. ודע, כי רש"י ובעלי תוס' ובעלי ת"ט החזיקו מאד בכלל: השגרת לשון הוא אשר גילה לנו הירושלמי כנ"ל. יעוין פי' רש"י על יומא (נ"ח ב' ד"ה דרך ימין למזרח): לא שייך למיתני הכא למזרח אלא במסכת זבחים וכו' ואגב ריהטא דההיא גרסא נקיט לה בכולה הש"ס עכ"ל. ותוס' פסחים (נ"ח א' ד"ה עבדינן כוותיהו): לא עבדינן כוותיהו ה"ל למימר ומשום פ"ק דחולין נקט הכי דקאמר התם כי סליק ר' זירא וכו' כיון דאנן כייפינן להו עבדינן כוותיהו עכ"ל. ותוס' סוטה (ט"ו א' ד"ה סבר לה כר"א הקפר): אגב שיטפיה דנקט בכל דוכתא הכי נקט נמי הכא כי האי לישנא

א.

אֲבוֹת הַבַּקָּרָה בְעַמֵּנוּ.

בעלי התלמודים אשר היו אבות באור התורה הכתובה והמסורה היו גם אבות הבקרה הפותחת מנעולי המבואר ושסגי טמוניו יראו.
המה גלו לנו ראשונה שעריה, והמה הבינונו תחלה נתיבות ביתה. הן מדבריהם למדנו, לבלתי נביט אל חיצוני הַמאמרים רק אל פנימיהם ואל הארנים הכמוסים אשר עליהם הָטְבָּעוּ. לבלתי נשפוט מתמונתם וממעמדם עתה שכן היו גם לעת מרחם בעליהם יצאו. כי יוכל היות אשר תלאות מצאום ופגעים רבים חלו במו וַיְשַׁנּוּ את פניהם ההיו להם למבראשונה. ואף גם השכלנו אשר להבין המאמרים לאשורם נחוץ מאד לדעת מי בעליהם, מה מקריהם, מה תכונותיהם, ומה תכונות מקומותיהם וזמניהם. יען וביען רֻבֵּי מאמרים קשורים במקרי בעליהם, בתכונותיהם, ובתכונות מקומותיהם וזמניהם: והלמודים האלה המה אבני פנות הַבַּקָּרָה. והדברים אשר מהם נלמד הלמודים ההם אלה הנמו:

1) הלמוד לבלתי נביט אל חיצוני המאמרים רק אל פנימיהם ואל הארנים הכמוסים אשר עליהם הטבעו. נלמד מאשר אמרו פעמים אין מספר: הכא במאי עסקינן וכו׳, הא בדבר פלוני הא בדבר פלוני. כדי נסבה.

2) הלמוד לבלתי נשפוט מתמונתם ומעמדם עתה שכן היו גם לעת מרחם בעליהם יצאו. נלמד מאשר אמרו עד אין חקר:

הכסף מקור העדרים רבים. אך הוא שלל ממני והקוראים חסֵן רב. ומי יתן כי יחנני ד׳ ואוכל למנות החסרון בחברת שנית.

עוד דבר אחד אגדך טרם אפרדי מעליך. הוא, כי כל עבודותי בבקרת תולדות ותכונות הספרים הן לי כפרוזדור בפני בקרת עניני הספרים הצדקו יחדו אם לא. וביחוד בקרת עניני ספרי פלוסופיא אשר הוא הטרקלין, ועיני ולבי אך אל הטרקלין כוננו, וכל היום כלו כליותי בחקי אשר אוכל לעזוב כליל את הפרוזדור ולהכין מושבי אך בטרקלין. שמה בעזרת המלמד אדם דעת אצרף דעות הספרים ואסירה מנהן בדילים אשר איש לא הרגיש בהם עוד. ולמשל אציגה בזה אחד מהם. ראה והביטה בס׳ עולם קטן לר׳ יוסף אבן צדיק (צד 52): ופירוק קושיא זאת שהיא מקדמות היצירה היא מה שתשמע, שלא נולדה הטעאה זאת אלא ממאמר האומר קודם כך ואחר כך וכו׳ הזמן לפי זה מסולק באסיפת הגלגלים, הואיל ורושם הזמן מנין התנועות אשר ינועע אותם הגלגל וכו׳ וכשלא יהיה לנו זמן בשום ענין לא יפול בו לומר לא קודם ולא אחור בשום פנים וכו׳ עכ״ל. ואין זה כי אם תשובה סאפיסטית. הן יש לאל יד המקשה לפשוט מקושיתו צורת קודם ואחור ולהלבישה צורה אחרת המשוללת מקודם ואחור כזאת: למה זה ברא הקב״ה את עולמו באופן שלא יהיה מהבריאה עד עתה כי אם ה׳ אלפים ותרל״ח שנה ולא באופן שיהיה מהבריאה עד עתה שנים עד אין חקר וימים עד אין מספר? למה זה בחר רק באופן אשר לרגלו לא תרחק היצירה הרבה מאד מהזמן אשר אנחנו בו? ומה נשיב לו כי יערוך לפנינו את קושיתו בצורה הזאת? — ואם יקשה ממך להבין איככה תתיחש בקרת תולדות ותכונות הספרים אל בקרת עניני הספרים להיות הראשונה פרוזדור להאחרונה. תשית לבך לארבעת מוסדות הבקרה הטבעיים הנזכרים בס״ב ותשכיל ותדע שהם מוסדות שני מיני הבקרה כראשונה כאחרונה. ויהי נקל לך להבין את היחש אשר בינימו. ואי״ה בחברת שנית יתברר ויתלבן ויצרף הדבר הזה היטב.

ואבטליון עכ״ל. וקרוב מאד אשר החלוף הזה נסב מעם הכתוב בזהר (פרשת אחרי מות): שמאי והלל לא אודיעו לאונקלוס מלה דאוריתא עד דאתגזר עכ״ל. ושמאי והלל היו תלמידי שמעיה ואבטליון. (אבות פ״א מ״ב) והיו יכולים למסור לאונקלוס תורת שמעיה ואבטליון. ומפני מאמר הזהר נדחה בזכרון ר׳ יוסף אלבו מאמר תלמודנו אשר (מגלה שם). ה). לזכרון בעל ת״ש התחלף חג מתן תורה בחג שמחת תורה. יעוין באר היטב (ש״ע א״ח ס״ס תרס״ט): כתב מ״ט [ר״ת: מלבושי יום טוב. והוא שם פירוש על לבוש מבעל ת״ש] מצאתי על קלף שבחיי [מי הוא בחיי הזה?] כתב למחות לזרוק פירות לנערים [ביום שמחת תורה] אבל יש במדרש שזה היה אומר המן למלך על היהודים עכ״ל. ואין שמץ מזריקת פירות בחג בשום מדרש אשר לפנינו כי אם בתרגום שני על אסתר שכתוב עליו בתוס׳ חגיגה (י״א א׳ ד״ה ברום ג׳ אמות): שנסדר על פי המדרש עכ״ל. וכו לא נזכרה זאת רק על חג|מתן תורה. יעו״ש (ג׳ ח׳): בירח סיון תרין יומין טבין עבדין ביה וכו׳ ושדיין חזורי תפוחים [תפוחים הוא הוספת אחד המעתיקים לפרש: חזורי: כי חזורי הוא תפוחים בארמית ובסורית. יעוין תרגום ארמי וסורי על כתפוחי זהב (משלי כ״ה י״א). והעתקת פתשגן הכתב שושנים ותפוחים הוא ללא אמת. כאשר יוכיח למדי הכתוב בת״א (שמות כ״ה ל״א). חזורהא ושושנהא] וכדגמאות האלה ועוד גדולות מאלה בכמות ובאיכות ערכתי על כל דבר ודבר ממנו, וצר לי מאד על אשר נלחצתי להקטינו ולהסיר ממנו הרבה דברים חדשים ומועילים מאד. ויותר ידאב לבי על השמטת הראיות והדגמאות מהפרק השני כי הפרק לבדו בלעדיהן הוא ישן נושן. הן כבר יצא לאור בספרי: משלח מנות (פראג תר״כ) וכן על השמטת בקרת שני ספרים (ס׳ שאילתות דר׳ אחאי גאון וס׳ אלדד הדני) ועוד כמה במרחב |מהפרק השלישי. וחמסי אך על העדר

(רשימת תכונת י״ד ספרים). ספר שני אכלול כל המצות שהן תדירות שנצטוינו כדי לאהוב המקום וכו׳ כגון הלכות ק״ש וכו׳ וקראתי שם ספר זה ספר אהבה עכ״ל. וראוי אפוא לסיים הלכות תשובה וספר המדע בפרק התשיעי מהלכות תשובה.

2). על הכתוב בו (שם סי׳ 4): ג). משנה כח הזכרון. הוא חלוף דבר בדבר הדומה לו לכח הזכרון. וממשגה הזה לא נמלטו גם גדולי החכמים עכ״ל. ספחתי דגמא כזאת: למשל הא לך אחדים מגדולי החכמים אשר התחלף לזכרונם דבר בדבר. א). לזכרון בעל תרגום שני התחלף תור ברא בתרנגול ברא. יעוין תרגום שני (ג׳ ז׳): בחמשא בשבא לא על מן בגלל די ביה אתבריאו לויתן ותרנגול ברא דאתעתדו לכנשתא דישראל לסעודת יומא רבא עכ״ל. וידוע. כי אך: תור ברא אתעתד לכנשתא דישראל לסעודת יומא רבא ולא תרנגול ברא שהוא עוף טמא. ככתוב בגטין (ס״ח ב׳). אלא לתרנגול ברא וכו׳ והיינו דמתרגמינן יגר טורא. ויעוין גם חולין (ס״ג א׳): דוכיפת שהודו כפות וזהו שהביא שמיר לבית המקדש עכ״ל. ב). לזכרון רש״י התחלף מאמר: כל סתום לא עממוך הנאמר על חירם מלך צור (יחזקאל כ״ח ג׳) במאמר: ארזים לא עממהו הנאמר על מלך אשור (שם ל״א ח׳). יעוין פירושו על פסחים (ע״ה ב׳ ד״ה ארזים לא עממהו): לא הכהו את מראיתו לפי שהיה נאה מכל אילנות ועל חירם מלך צור נאמר עכ״ל. ג). לזכרון ר׳ יהודה הרופא אלפכאר התחלף תרגום יוני הנוסד ע״פ חמשה זקנים (מסכת סופרים פ״א ה״ז) בתרגום ארמי. יעוין מכתבו לרד״ק המתחיל יגער ד׳ בך השטן והנו בקובץ אגרות הרמב״ם: ותרגם אונקלוס הגר מפי חמשה זקנים. ואונקלוס לא תרגם רק מפי ר״א ור״י ככתוב במגילה (ג׳ א׳). ד). לזכרון ר׳ יוסף אלבו בעל ס׳ עקרים התחלף ר״א ור״י בשמעיה ואבטליון. יעוין עקרים (מאמר ד׳ פמ״ב): כי אונקלוס שהיה בזמן בית שני פירש לא יסור שבט מיהודה על המשיח לפי שקבל משמעיה

1). על כתבי בו (שבעיים סי׳ ד׳): ג). ידיעת הסדר הנאוה למלות ועניגים והמקום הראוי להם. על פיה יכיר השחתת סדר המאמרים בספרים, וחלוף מקומותיהם, ויתראו לנגד עיניו כל המאמרים אשר נעתקו ממקומות ראוים להם אל מקומות בלתי ראוים להם עכ״ל. הבאתי דגמא כזאת: לאת ודנם ראה והביטה שבת (כ׳ ע״א): מאי אח? אמר רב אחוונא וכו׳ עכ״ל. מה לזה פה? מה ענינו אצל הכתוב לפניו ולאחריו? וברור אפוא אשר המקום הראוי לו הוא אצל מאמר אחר אשר כתוב בו אחוונא. והוא שם (ע״ב): ולא בפתילת האידן אחוונא עכ״ל. ועיין תוס׳ (שם כ״ד א׳ ד״ה איבעיא להו מהו להזכיר של חנוכה); תימא דהך מלתא הוה ליה לאסוקי לעיל גבי מילי דחנוכה עכ״ל. ובאמת אין תימה על מסדר התלמוד עצמו כי אם על מעתיקיו: איככה כה שבשוהו? ושית לבך להכתוב בפי׳ רש״י (ביצה ל״ד א׳ ד״ה ועוד א״ר אליעזר): ואומר אני שגרסת המשנה שלא כסדר עכ״ל. ובתוס׳ שם בשם רש״י: דהגרסא מהמשנה משובשת היה בספרים. והא דא״ר אליעזר עומר אדם כו׳ יש להיות קודם מההיא דאין מוציאין וכו׳ עכ״ל. וכן אין כל ספק אשר מקום כל המאמר המדבר על אדות הטלת קנקנתום לתוך הדיו (סוטה כ׳ ע״א וע״ב) הוא שם (י״ז ב׳) על משנת: ולא בקנקנתום וכו׳ אלא בדיו. שנאמר ומחה כתב שיכול למחות. הן מראש פרק היה נוטל עד המאמר המדבר על אדות הטלת קנקנתום לתוך הדיו אין כל זכר לקנקנתום. וא״כ מה למאמר הזה שם? וכן לא יסתפק כל בר עינים אשר הפרק הכתוב לפנינו בסוף ספר המדע להרמב״ם ונחשב לפרק עשירי מהלכות תשובה צ״ל בראש ספר אהבה הבא אחריו להקדמה ופתיחה לו. כי בכל הפרק הזה אין גם דבר אחד המתיחש להלכות תשובה, אבל הוא מתיחש מאד לספר אהבה. הן הוא מדבר על אדות אהבת ד׳ ותכניתה ומתיחש אפוא היטב לספר אהבה המכלכל כל המצות אשר יסודתן באהבת ד׳. ככתוב בראש ספרו משנה תורה

מעט מוער אל הקורא.

הכסף יענה את הכל והעדרו יניא את הכל ויאמר: עצו עצה ותפר דברו דבר ולא יקום כי אפס כסף. קשט זה מבשרי חזיתי. הן לא אחת ולא שתים למכביר כנסתי לי אבנים, ארז ושטה הרביתי, וברזל ונחושה שפעת הכינותי, גם כסף על יד קבצתי. ואמרתי: בהם אבנה לי בית מדות, עליות מרוחים להתפאר אבונן. כי מה חסר לי עתה? ויהי בקראי אל הבונים לעשות במלאכה נקבו לי שכרם אשר נשגב ממני כי רב הוא מאשר ישנו בידי, ונלחצתי לשבר רוחי לשוב מהמחשבה אשר חשבתי ראשונה ולבנות לי אך מעון צר ועלית קיר קטנה מסת כספי. ומרבית הדברים אשר הכינותי לבית רחב ידים חשכתי לעת יעמיד לי רֶוַח ואמצא און. כן קרה אותי במאמרי: אור בקר אשר אנכי נותן לפניך היום. בראתיו יצרתיו אף עשיתיו כביר אמרים ורב ענינים עד בלי די למען יהיה לאכל לשבעה ולשעשוע עתיק לדורשי אור ואמת. אולם כי באתי חשבון עם חֹקְקֵי חקקי קדש ראיתי לתוגת נפשי אשר לא אוכל להציגו לפניך כיום הולדו בעבור היותם דורשים מאתי כסף רב להוציאו אורה כאשר מרחם עטי יצא וכספי מעט מאד, וגם המעט הזה אך בזעת אפים השגתיהו. ואמרתי: אם אין לאל ידי לשום לעיני השמש גפן פריה וַעֲנֵפָה אשים לעיניה למזער גפן דַלַת פרי וענפים. כי גם תירוש גפן כזאת משמח אלהים ואנשים. ומשל הקדמוני אמר: טוב מעט מאפס ואין. וקטפתי הרבה מגפן אדרת אשר נטעתי. וביחוד בפרק השני. כי הסירותי התזתי ממנו הראיות והדגמאות הרבות אשר הבאתי על כל דבר ודבר ממנו. ולמען תדע טיבן ומהותן אשים פה לפניך שתי דגמאות מנהן:

חברת ראשונה

ממאמר: אור בקר

תָּכִיל

שלשה פרקים אשר אלה שמותם ותכונותם:

א׳) אֲבוֹת הַבִּקֹּרֶת בְּעַמֵּנוּ.

ב׳) מוֹסְרוֹת הַבִּקֹּרֶת.

ג׳) מוֹרֶה דֶרֶךְ בְּבִקֹּרֶת סְפָרִים
ע״פ בקרת ספר שמואל.

מאמר

אור בקר

הוא

יַגִּיהַ־אור על־כל־דרכי בַּקָּרָה (קריטיק). וְיָשֵׂם כָּל־סְגֻלֹּתֶיהָ וּמַחֲמַדֶּיהָ נגד השמש

מאתי

יעקב רייפמאנן.

בערלין, תרל״ט.

ברפוס של צבי הירש איטצקאווסקי.
גר׳ האמבורגערשטר׳ 18/19

מי העתיק את הס׳ הזה מערבית לעברית לא נודע לי ברור. ואשר יאמרו קצרת כי ר׳ שלמה בן גבירול היה המעתיק, רחוק הוא בעיני עד מאד, כי לא נודע כלל למעתיק, רק למחבר. ובלעדי זה, הנה הוא כתב כל ספריו (מלבד פיוטיו) בלשון ערבית כידוע, ומדוע אפוא העתיק את הס׳ הזה מלשון ערבית ללשון עברית? ויתר הדברים אשר יש לי על אדות הס׳ הזה יבא במבוא ובבאור אשר אכתוב לו אי״ה.

ב׳ טעיות אלו נפלו ע״י שגיאה בפנים הספר, ונבקש מאת הקורא הנעים לתקנם בעצמו:

עמוד 26 בתחלת שיר ו׳: לדרור היה בן צ״ל לדרור היה קן.

„ 48 שורה ח׳: ועיין במאורי צ״ל ועיין במאירי.

יְכַנֶה הספר הזה בשם: בחינת עולם, עיי"ש. ואולי חסב זה לקצת בעלי אספות לחשוב כי ר' ידעיה הבדרשי בעל ס' בחינת עולם הידוע, חבר הספר הזה.

מחבר הס' הזה לא היה יהודי כאשר יחשבו רבים, כי אם היה יהודי היה נוהג בו בלי ספק המנהג אשר ינהגו כל המחברים היהודים בספריהם להביא דברים מספרי הקדש ומהתלמודים ומהמדרשים המתיחסים אל ענגני הספרים. והמנהג הזה ינהגו כל המחברים היהודים, לא לבד בספרי מצות דינים, והלכות, כי אם גם בכל ספרי מדע והשכל, וכל דבר חכמת בינה. תנה את לבך לדרוש ולתור על זה בכל ספרי חכמה ובכל חבורי מחקר אשר יש בידנו ממחברים יהודים, ותראה כי אין בהם גם אחד אשר אינם מובאים בו דברים מספרי הקדש, ומהתלמודים ומהמדרשים, רב או מעט, ובס' הזה היה יכול המחבר להביא בכל שער אמרי בינה המתיחסים אליו מספרי הקדש ומהתלמודים ומהמדרשים כאשר יעיד כל המהיר בספרי הקדש ובהתלמודים ובהמדרשים. ומ"ש בסופו: ואמר החכם טוב לב משתה תמיד עכ"ל, והוא פסוק במשלי, יבין כל משכיל אל דבר כי איננו כלל מן הספר אך הוא חתימת איזה מעתיק, ואם מגמת פני המחבר בספר הזה לא היתה ללמדנו מוסר כי אם להראות מוסרי חכמי העמים, היה קוראו בלי ספק בשם: מוסרי חכמי העמים, כאשר קרא ר' חנניה ב"ר יצחק את ספרו בשם: מוסרי הפלוסופים. וכן כתוב בס' המבקש (כ"ה ח'): והנה חכמי האומות חברו במדות דברים טובים, כספר הנקרא, מבחר הפנינים, וזולתם עכ"ל. ופשט הלשון מורה על היות מחברו מחכמי האומות, ולא אך על היותו מלוקט מדברי חכמי האומות.

עכ״ל. צ״ל ומי שמרבה לדבר יהיה גורע בו. והוא ע״ד: שכל המוסיף גורע (סנהדרין כ״ט א׳):

שער המהירות: ומי שהדבק בדבור גורע בו עכ״ל הוא המאמר: ומי שמרבה בדבר וכו׳ הנ״ל בהוספת שגיאה אחרת.

אחרי כל התקונים האלה נשארו עוד דברים בלי תקון, בעבור אשר אין לאל ידי לתקנם ולא עלי המלאכה לגמור.

בספר הזה השתמשו גם גדולי החסידים, אף כי אין בו רק דברי חכמי העמים כידוע וגם מחברו היה מחכמי העמים כאשר תראה הלאה. וספר חסידים עד נאמן ע״ז כי מובאים בו דברים רבים מספר הזה. עיין (ס״ס ט׳, ל״ח, פ׳, פ״ח, פ״ב, פ״ד, פ״ט, פ״ז, פ״ח, פ״ט, ק״כ, קפ״ז, רפ״ה, רפ״ו, רפ״ז, ש״כ, תתל״ז). וכן עמלו לפרש דבריו. עיין ס״ח (סי׳ ל״ח, פ״ד, ש״כ, תתל״ז). וכן פייטנים השתמשו בו. עיין מקור חיים (פ׳ בהעלותך אות כ״ד): ואמר פייט אחד: אתמה על כל אדם משכיל איך אין אל לבו נותן, איך יתגאה אדם עבר זה פעמים מעבר השתן עכ״ל. והוא לקוח מס׳ הזה (שער הגאוה) עיי״ש, ובס׳ חו״ה (שער הכניעה פ״ה).

שמות החכמים לא נזכרו בס׳ הזה. אך בב״מ (זולתי בשער ההנהגה אשר נזכר בו שם אריסטוטלס) כתוב סתם: אמר החכם. וג״ל כי איזה מעתיק או מדפיס השמיט את שמותם מדאגה מדבר, פן יהיו אנשים אחדים אשר לא יחפצו לקנות את הספר הזה בהודע להם כי כל החכמים הנזכרים בו הם חכמי העמים. וכן בס׳ ארחות צדיקים נשמטו שמות החכמים במאמרים הלקוחים מס׳ תקון מדות הנפש, בכלל הדרכה הזה.

בפי׳ שמעוני על דברי הימים אשר במקראות גדולות

יש כדי בזיון וקלון לעולם הזה במה שאין ממרין את הבורא כי אם בו וכו׳.

שם: אם דאגתך על העולם הזה כבר הניח לך אלהים ממנו עכ״ל. צ״ל אם דאגתך על העולם הזה יניח לך אלהים ממנו, ור״ל יניח לך אלהים מן הדאגה ההיא, ויתן לך דעת לבלתי תשים את לבך אל כל קניני העו״הז, ותהי שקט ושאנן.

שם: וימסרוך בני ביתך עכ״ל. צ״ל וימאסוך בני ביתך.

שער זלות השאלה: אל תצריכני אל הרעים עכ״ל, צ״ל אל הברואים.

שם: לא יפחד מן הקבסא עכ״ל, וכן בשער הכבדות נמצאה מלת קבסא. ועיין באורה בערוך (ערך קבסתן).

שער הקנאה: ואין אתה מבני אמונתי עכ״ל צ״ל מבני אומנתי.

שער לשון הרע: אפילו אם יהיה חביב עכ״ל, צ״ל יהיה חבר.

שער השכן הרע: שאינו רואתני עכ״ל. צ״ל שעינו רואתני.

שם: אם תדבק עמו יבהילך עכ״ל, צ״ל יבוז חילך.

שער האולת איננו שער בפ״ע, כי אם נ״א משער הכסילות.

שער העקשות: אל תתעקש עם הכעסן וכו׳ שחולקים לנצוח עכ״ל. כבר כתוב למעלה (רה״ש שער מנות החכם לבנו) עיי״ש.

שער הלצנות: ומי שמרבה בדבר יהיה נודע בו

שם: המדות החמודות וכו׳ והקנאה עכ״ל, סתם קנאה בלשון חכמים היא תמיד לרעה, ע״כ נ״ל כי צ״ל התחתיה והכניעה.

שם: ואם יפקד לא יפקד עכ״ל, עיין פירושו בס״ח (סס).

שער מצות החכם לבנו: חשוב עצמך רש ואם תהיה עשיר, מפני שאתה נפרד מהעושר עכ״ל. ר״ל שהעושר איננו קנין הדבק בעצם האדם, אך הוא נפרד ממנו, והענין הזה הוא מבואר היטב בס׳ המדות לאריסטו, והמפרש לא ידע מזה כל מאומה.

שם: מי שחשב טוב על בני אדם וכו׳ עכ״ל, המאמר הזה כפול שם למטה בלי מלת טוב, לא לעזר ולא להועיל, והוא מאמר סתום וחתום.

שם: ומי שחשק תועה, ודברי רוח וכזב וכו׳ עכ״ל. צ״ל ומי שחשק תועה רוח, ודברי כזב והבן.

שם: ואמר על כל דבר שלטון עכ״ל, צ״ל ואמר ההרגל על כל דבר שלטון, והוא מאמר אפלטון. יעוין הקדמת ס׳ תקון מדות הנפש (י״א ע״ב): וכבר אמר הפלוסוף אפלטון וכו׳ וההרגל על כל דבר שלטון עכ״ל. ובס׳ מחברות עמנואל (מחברת י״ט קס״ה ריש ע״א): ואמרו כי היה כתוב על חותם אפלטון, כי מצא המנהג על כל דבר שלטון עכ״ל. ובס׳ מוסרי הפלוסופים (פ״י) בלי זכרון שם אפלטון: הרגילות על כל דבר שלטון עכ״ל.

שער פרישות מהעולם הזה: מזלות העולם הזה על הבורא, שאין ממרין אותו כי אם בו וכו׳ עכ״ל. צ״ל מזלות העולם הזה, שאין ממרין את הבורא כי אם בו וכו׳. ור״ל

שם: מי שיהיו דבריו יותר משכלו וכו׳ עכ״ל, עיין פירושו בס׳ חסידים (סי׳ ל״ח).

שם: מדבר ברגילות עכ״ל, צ״ל מדבר בכבדות.

שם: ד׳ פנים הדברים וכו׳ והנה בטל שלשת רבעי הדברים עכ״ל. מובא בפירוש המשניות להרמב״ם (אבות פ״א משנה י״ז) בשם ספר המדות עיי״ש.

שער המלך: אל יערב לך משל המלך. צ״ל משא המלך. והוא לשון מתנה.

שער העושר: והאולת תכסה העושר עכ״ל. צ״ל תכוסה בעושר.

שער מדות החמודות: מדות חמודות העושר וכו׳ עכ״ל. מלת העושר היא בלי ספק ט״ס, כי העושר איננו מדה כלל. ונוסחת ספר חסידים (סי׳ ש״נ) היא: מדות חמודות עֶשֶׂר, והיא נוסחא אמתית, כי גם למטה שם הוא מונה מספר למדות: המדות החמודות שלש עשרה, המדות החמודות שבע, השלמת הצניעות שבע מדות, מי שחננו הבורא ארבע מדות. אולם גם נוסחת ס״ח צריכה עוד תקון יען כי אין פה רק תשע מדות, והמפרש ס״ח (שם) כתב כי תחת והגמול הטוב צ״ל, והגמול והטוב, וכי גמול הוא מדה בפ״ע, והטוב הוא מדה בפ״ע, ועי״ז יש עשר מדות, והוא פירוש תפל וסר טעם, כמבואר לכל קורא משכיל, והאמת הוא, כי צ״ל מדות חמודות עֶשֶׂר, היושר, ועפ״ז נדע סבת נוסחת העושר המוטעת, כי מב׳ מלות: עשר היושר נעשתה במהירות המעתיק מלה אחת: העושר, וכל זה הוא ברור בעיני כאור הבקר.

בבאך פגע לא יחשוב עוד את דרכו לצלחה, והוא מלשון יחילו דרכיו בכל עת (תהלים י׳ ה׳).

שער תוכחת האהבה: מעולם לא הוכחתי אדם וכו׳ עכ״ל, צ״ל מעולם לא אהבתי אדם. והוא כעין הכתוב שם למטה: מי שרבו עונותי אצלו.

שער האהבה: ומי שחשלים טרחו עליך עכ״ל, צ״ל ומי שהשליך.

שם: וכשאתה בטוח מן השר אל תירא וכו׳ עכ״ל, צ״ל בטוח מן השקר וכו׳ והבן.

שער ישיבת החבורה: מי שחכנים עצמו בדבר רע וכו׳ עכ״ל, צ״ל שהכנים עצמו בחבורת רעה. כי לולי כן אין למאמר הזה מקום בשער ישיבת החבורה.

שם: ואמר מה הוא טוב לאדם וכו׳ עכ״ל לפני המאמר הזה צ״ל ציון שער בפ״ע. והוא: שער הטוב לאדם והבן.

שער הסתרת הסוד: סודך אסירך, ואם תגלהו תהיה אסירו עכ״ל. בס׳ משלי שועלים (סי׳ ל״ח) מובא זה בשם הישמעאלי אשר אמרו במוסרו לבנו בכורו.

שער הצניעות: אמר החכמה. מה הצניעות והנדיבות עכ״ל. כל זה הוא ט״ס. וצריך למחותו מעל הספר.

שער השתיקה: עצלות השתיקה טוב מעצלות הדבור עכ״ל, עיין פירושו בס׳ מדרש שמואל (אבות פ״א משנה ט״ז) בשם הרב המאירי, ולי נראה כי צ״ל להפך: ועצלות הדבור טוב מעצלות השתיקה.

שם: חתף האדם וכו׳ עכ״ל לשון כחתף תארב (משלי כ״ג כ״ח).

שם: ורוע מזל האדם במגניו עכ״ל, צ״ל מזל האדם ברפיונו, ור״ל ברפיון ידיו ועצלותו. וכן כתוב בס׳ תקון מדות הנפש (ח״ד שער ד׳): והראיה הגדולה על הצלחת האדם חריצותו במה שהוא מתעסק במעשיו. ומן האותות הגדולות על רוע מזלו עצלותו בהם עכ״ל.

שער המוסר: איזהו המגיע עכ״ל, צ״ל איזהו המרגיע, ור״ל מי האיש אשר יש לו מרגוע?

שם: די בנסיונות וכו׳ ובמדות מי שתדע עמו ידיעה עכ״ל, צ״ל ובידיעת מי שיודע עצמו ידיעה. ור״ל בנסיונות (ערפֿאהרונגען) יש די מוסר, ובתהפוכות הימים יש די תוכחה, ובידיעת האיש את עצמו וערכו יש די ידיעה.

שם: המוסר מעביר מהדעתן שכרות ויוסיף לשוטה שכרות וכו׳ עכ״ל, תחת מלת שכרות צ״ל סכלות, ור״ל אור המוסר ייטב לדעתן וירע לשוטה, כאשר ייטב אור השמש לבעלי העינים וירע לעטלף, והבן.

שם: מתי יהיה המוסר רע מהפקדו כשירבה המוסר ויחסר עכ״ל, צ״ל ויחסר השכל, ור״ל ברבות דברי המוסר על השכל, אז המוסר הוא יותר רע מהעדרו, ובזה מובן היטב מ״ש אח״ז: ויהיו מואסים [שומעי המוסר] שיוסף דבר האדם על שכלו עכ״ל. וכעין זה כתוב בשער השתיקה: עדיפת הדבור על השכל פתוי וכו׳ מי שיהיו דבריו יותר משכלו יהיו דבריו עליו עכ״ל.

שער החברים: ואם יבואך ממנו פגע לא יחילו לך דרכיו עכ״ל, צ״ל ואם יבואך פגע לא יחילו לו דרכיו, ור״ל

לא ידבר על הזריזות, כי אם על הזהירות. ועיין ע"ז (כ' ע"ב): זהירות מביאה לידי זריזות וברש"י שם.

שם: מי שנזהר באבריו ייטיבו ספוריו עכ"ל צ"ל שנזהר בדבריו. ור"ל שנזהר להיות כל דבר דָּבֻר על אפניו ובלשון צחה.

שער הסלסול: בפ"ד מח' פרקים להרמב"ם כתוב: והסלסול ממוצע בין ההתנשאות ובין הנְּבָלה, ופירוש סלסול מי שמתכבד כראוי ואינו מתנבל בדבר עכ"ל, ובעל הפירוש הקצר לא ידע מזה.

שם: ואין חוצץ בפני התאוה וכו'. זה צ"ל בשער שאח"ז והבן.

שם: מיקר את הנפש וכו' ושיקוה השם הטוב עכ"ל. צ"ל מיקרת הנפש וכו' ושיקנה השום הטוב.

שער עזיבת התאוה: ואשרי מי שהניח התאוה ויהיה לו עוד שאינו נראה וכו' עכ"ל, צ"ל ויהיה לכבוד שאינו נראה. ור"ל שהנחת התאוה היא אך לכבוד הבורא שאינו נראה, ובזה מובן מ"ש אח"ז: כי לא הניח אדם לכבוד הבורא.

שם: והוא מהירא את דבריו וכו' עכ"ל, זה צ"ל למעלה שם אחרי מלות: מי שירא אלהים, והבן.

שם: מי שנטה אחר התאוה יעקבוה הרעות עכ"ל, צ"ל יקיפוהו הרעות.

שער החסיד: צ"ל החסד.

שער ההכרה: הראיה על דעת האדם בחזרתו צ"ל בחירתו. ור"ל בדבר אשר הוא בוחר בו יתגבר האדם אם יש לו דעת או לא.

מהאבל והוא כעין הכתוב שם למעלה: שתיית סם המות טוב מן הדאגה. ויותר נ״ל כי הוא אך כפל מלות: יש רעה אשר לפניה, ומלות: טוב מן הסבל אשר לאחריו.

שם: ויסבול את הבאות עכ״ל, צ״ל ויסבול אותן באהבה.

שער ההסתפקות: במעט מן הטרף מי שירצה הבורא, מקבל ממנו מעט ממעשיו עכ״ל, צ״ל מי שירצה במעט מן הטרף, הבורא מקבל ממנו מעט ממעשיו, ור״ל מי שמקבל ברצון מעט מן הטרף, הבורא מקבל ממנו מעט ממעשיו, וכ״ה בס׳ מחברות עמנואל (מחברת י״ט קס״ה סע״א) וז״ל ודע כי מי שירצה במעט מן הטרף ויבטח בעושיו, יקבל ממנו האל המעט ממעשיו עכ״ל.

שם: די לך בשלוה, כי אין ממנו תמורה כשתפקד עכ״ל, צ״ל כי אין ממנה ושב אל מלת בשלוה. ור״ל כשתחסר השלוה אין לנו תמורתה.

שם: ורעגני השפלות. צ״ל וענפי השפלות וכן נראה מן הפירוש הקצר עיי״ש.

שם: הם אמרו כי שנים וכו׳ עכ״ל. מלת הם תורה כי במאמר הקודם היו נקובים שמות חכמים אחדים אך נשמטו ע״י המעתיקים.

שער היאוש: כי הבצע הוא הרש הנמצא עכ״ל, צ״ל הרש הנצחי.

שם: והיאוש חפשי והתקוה אמה עכ״ל. זה לקוח ממשלי אלי חתן מחמד נביא הישמעאלים.

שער הזריזות: צ״ל שער הזהירות. כי השער הזה

ההסכמה ונעדרי ההשתוות, על כן לא תשלם להם העצה בשום דבר.

שער ענוה: וקרן הכסיל עזות וגאון עכ״ל צ״ל וגאוה למען יהיה המאמר בחרוז.

שם: תנה לי רשות בו עכ״ל, צ״ל רשות לריב בו.

שם: מי שמרשה לרעה עכ״ל, צ״ל להרע. וכ״ה בבית הספר (סי׳ ג׳).

שם: ואחרית כל ענוה שלום עכ״ל, צ״ל שלוה למען יהיה המאמר בחרוז. קטטה עם חרטה וענוה עם שלוה.

שם: אני מנשא את עצמי שיהא שום עון שוקל יותר מפשעי עכ״ל, צ״ל איני מנשא וכו׳, ור״ל איני מדמה בנפשי שיהא שום עון שוקל יותר מפשעי, אך אנכי חושב תמיד שפשעי שוקל יותר מכל עון זולתי.

שם: מי שמשים את האולת בענותו עכ״ל, צ״ל מי שמשיב את האולת בענותו. והוא כעין הכתוב שם למעלה: ענוה שישיב בה אולת הכסיל.

שער האמונה: אין לך דבר שאין לו גדר עכ״ל, עיין מלות הגיון (?)

שם: אמרו לו מהו הגדר אמר הבטחון עכ״ל, כל זה הוא ט״ס, ואיננו כי אם כפל לשון הכתובה שם אחרי כן בסמוך: אמרו לו מהו גדר הבטחון.

שער הבטחון: מה שיש לך מהם יבואך, ואם תרפה ממנו עכ״ל, מלת ואם היא כמו אע״פ, ור״ל אע״פ שתרפה ממנו יבואך מה שהוא נכון לבא אליך.

שער הסבל: יש רעה טובה מהסבל אולי צ״ל

שם: כחכם שנפל עליו דין כסיל עכ״ל, צ״ל כחכם שנפל בין הכסילים. ככתוב שם למעלה בסמוך: חכם שנפל בין הפתאים.

שם: ולעיין מרכבותיו. צ״ל ולעיין מסכנותיו, ר״ל אוצרותיו. ובבית הספר (סי׳ י״ט) כתוב: עסקיו.

שם: בקשת החכמה וכו׳ ולא יערכנה זהב ופנינים, צ״ל בקש את החכמה וכו׳ כי לא יערכנה. וגם המאמר הזה הוא בחרוז.

שער היחוד. אין בשער ההוא כל מאומה מיחוד האלהים על כן נ״ל ברור כי כונת היחוד פה היא יחוד והסכמת דעות אנשים רבים אל דבר מן הדברים. והוא הפך המחלוקת. וירמז אפוא אל מ״ש בשער ההוא: והמחלוקת במה וכו׳ שהיו חולקים וכו׳ שהעצה היא ההסכמה. והמאמר: אמרו לחכם ספר לנו מהו הבורא וכו׳ לא נכתב בשער ההוא כי אם אגב מאמר: והמחלוקת במה וכו׳.

שם: הדבור במה שלא יושג אולת יחשב. והמחלוקת במה שלא תגיעהו המחשבה חטא הוא עכ״ל, ר״ל הדבור לבדו במה שלא יושג מבלתי חשוב את דעתו לאמתות איננו כי אם אולת ולא חטא, אבל המחלוקת במה שלא תגיעהו המחשבה אשר לפי הוראת לשון מחלוקת כל אחד הוא חושב את דעתו לאמתית הוא גם חטא.

שם: שהיו חולקים בהדבר א״ל לא תשלם לכם העצה וכו׳ שהעצה היא ההסכמה עכ״ל, צ״ל שהיו חולקים בהרבה דברים. ור״ל בעבור שהיו חולקים בדברים רבים ולא השוו את דעותיהם בשום דבר מהם והם אפוא בטבעם חסרי

ומזהב לשון מדברת. הנזירים ישימו עטרת בראשו עכ״ל. הקורא כל דבר בעין חֲדֶרֶת ירגיש לדעתי בהשקפה הראשונה, כי המאמר הזה היה כתוב בתחלה בחרוז כזה: מקנה לבעליה תפארת, ומזהב לשון מדברת, ישימו בראשו עטרת. וכי תחת הנזירים היה כתוב הַשָׂרִים והוא כמו שרים ושרות (קהלת ב׳ ח׳) ועיין במאירי (משלי ד׳ פסוק עטרת תפארת תמגנך) נוסחא אחרת.

שם: לא ידאג להפקד הצער והיגיעה עכ״ל. צ״ל לא ידאג להפסד וצער שיגיעהו. ור״ל לא ידאג פן יגיעהו הפסד וצער. והוא ע״ד משמועה רעה לא יירא נכון לבו בטוח בד׳ (תהלים קי״ב ז׳).

שם: אין דבר שמועיל לאדם וכו׳ וידבר בפניהם עכ״ל צ״ל וידבר כפיהם, ור״ל כפי מעלתו והשגתו בחכמה. וכ״ה בדברי המתרגם חו״ה (לפני השער השני) עיי״ש. וכן הוא בבית הספר (פיי ו׳).

שם: ודע כי מעלת הסבל מן האמונה וכו׳, צ״ל מעלת השכל. והבן.

שם: שאל לחכמים שאלות שוטים ושמור שמירת הנדיבים עכ״ל עיין פירושו במאירי (משלי ח׳ פסוק כארח צדקה אהלך).

שם: הזריזות היא וכו׳ ותעזוב מה שלא צווית בו. עכ״ל מקום המאמר הזה הוא לדעתי למטה בשער הזריזות.

שם: ואם לא הייתי מכיר מה שאתה אומר הייתי מאשים עכ״ל צ״ל ואם לא הייתי מכיר מה אתה הייתי מאשים ור״ל ואם לא הייתי מכיר כי סכל אתה הייתי מאשים. וכן כתוב שם למטה בסמוך: ואנכי ידעתי סכלתך וכו׳.

ענין ג.

הערות על ספר מבחר הפנינים.

בשער החכמה כתוב: בחכמה החכמים משלימים גמול הבורא ותביאהו לעבודת וכו' עכ"ל. תחת משלימים גמול צ"ל משיגים גדולת. ולפני מאמר: ותביאהו לעבודת וכו' חסרים דברים אחדים, ובגלל זה לא נדע אל מי ישובו הכנוים אשר במלות: ותביאהו, בחייו, ותנחילהו, מותו.

שם: אין חדוד לשכל כמוסר וחכמה, ואין עד לחכם כמנהגו הטוב עכ"ל. צ"ל אין הדור לשכל כמוסר חכמה [ל"הב (משלי סוף פרשה ט"ו)] ואין עדי לחכם וכו' והוא ע"ד הכתוב במס' דרך ארץ זוטא (פ"ה): הדר חכמה ענוה. ואף כי גם בעל ס' המבקש קרא ואין עד לחכם ככתוב לפנינו. יעוין ס' המבקש (דף י"ט ע"ב): אין דבר שמורה על דעת הדעתן כמנהגו הטוב עכ"ל. בכל זאת ערבתי אנכי הקטן להגיה כנזכר לעיל. כי ע"פ הגהתי יתבאר היטב כל המאמר. וגם יש בו כפל ענין במלות שונות כברוב מליצות לשונו הקדושה.

שם: חכם שמלך או מלך שידרוש עכ"ל. לדעתי הוא אחד עם מאמר אפלטון: או הפלוסוף ימלוך או המלך יהיה פלוסוף (לחם שלמה סי' תל"ה). ומ"ש שידרוש ר"ל שידרוש דעת ומזמה.

שם: הצדיק איננו ירא וכו' משום אדם עכ"ל, זה צ"ל למטה בשער האמונה אחרי מלות: שלא תירא דבר.

שם: הטורח בחכמה מוסר מקנה תפארת לבעליה

עוד משל אחד ע״ד הנ״ל אשימה לפניך קרא משכיל! בטרם אכלה את דברי, מאת תלמידי יקירי. תופש תורה והוגה בחכמה, חכם לב ונבון רוח, שנון וחרוץ, כמר אריה ליבש שפעער משעברשין. וזה הוא:

תפוח ואגוז.

את אגוז
תפוח גדף.
וכה אמר:
„מה פריך
נגד פריי?
הלא הוא
קטון ודל?״
ויען אגוז:
„פריי קטון,
אבל חמות
סביב לו,
תשמרנה אותו

מכל געל
מכל חלאה
אולם לפריך
אין חומה
אין שומר
והנו נכון
לכל שקוץ
ולכל טמאה.״

[חכמה מעטה סוגה במוסר
היא טובה מחכמה רבה
וסביב לה אין מוסר.]

יא.

בשר ולחם.

„מי בטני
מיטיב לאדם?“
אמר בשר
ברוח גאון
„כְּמוֹ דִשְׁנִי
עצמותיו אחליף,
ארבה להן
כח ועצמה
והיה יהיה
לאיש חיל“
ויען לחם:
„אני מיטיב
ואפסי עוד
אתה תיטיב
לבן אדם
ותרע מאד
לבהמה ולעוף
ולחיתו יער.
אולם אנכי
אך טוב
אך חסד
אעלה ואכונן
וכל רע
אין עמדי.“

[טוב לכל טוב יקרא לא
העשה טוב לזה ורע לזה].

יב.

מטאטא ובן משכיל.

בגאון וברהב
מטאטא התהלל:
„כי יְנֻקֶּה
כל חֶדֶר,
אסיר מנהו
אבק וחלאה
ומכותליו אעביר
קורי עכביש
אך בי
מעון אדם
יתהדר ויתפאר“
בן משכיל
מהללו שמע
אמר לו:
„כל תְּנַקֶּה
ואתה מגואל.“

[כי משפט מוכיחי דורנו.]

ט.

חֹלֶד ואשה.

חלד התפאר
בגאוה ובגאון
וכה אמר:
„צבעים שונים
לשערי נִתְּנוּ
בקיץ אֲדַמְדַּמִּי
ובחורף לבן"
אשה אחת
שָׁמַע שָׁמְעָה
מהלל החלד

ותען ותאמר:
„אבל לי
יתר שאת
ויתר עז
לי נאוו
פאר ותהלה
יען אנכי
בכל רגע
דרכי אשנה."

י.

דבורה ובת היענה.

„מי כמני"
אמרה הדבורה
לבת היענה:
„מי בעוף
ידמה אלי?
אני אוליד
המון ביצים
כשלש מאות
או כמאתים
אני אמליט
יום יום."
ותען אותה

בת היענה:
„מה תתהללי
בהמון ביציך?
הלא תדעי
ביצה אחת
אשר אוליד
גדולה יותר
מכל ביציך?"

[ספר אחד מחכם לב יקר
יותר מהמון ספרים אשר
יעשו נבערים מדעת.]

ז.

זאב וישן שבע (זיעבענשלעפער.)

לישן שבע
זאב אמר:
„אוי לך
עצל ומתרפה!
אללי לך
שפל ידים!
רוב ימיך
בשנה יחלף!"

ויען אתו
ישן שבע
ויאמר לו:
„טוב עצלתים
מן שד
ושפלות ידים
מן רצח."

ח.

נבל ואדם.

אל אדם
נבל אמר:
„עבדי אתה
בך אמשל
עליצתך ותוגתך
בידי הנה
על פי
שמחה תבאך
ותשא אותך
על אברתה
עדי עב,
ועל פי

יגון יבאך
ובעפר מות
אותך ישפות."
ויען האדם:
„מה תתהלל?
מה תתפאר?
אם אנכי
לא אפרט
על פיך
מה תעשה?
ומה תפעל?

בכל מקום
אשר תדרך
כף רגלך
סבל הנך.
בער אתה
עלי יבשה

ובער אתה
עלי מים."
[סע אויל נגבה וצפונה ימה
וקדמה בכל מקום אשר
תבא כסוס תהיה באין בינה
ובאין לב].

ה.

יונה ודבורה.

בהדר כנפים
יונה התהללה
לפני דבורה.
ובהדר אברתה
מאד התפארה
„חן כסף
יפעת חרוץ
להן נתנו"
בקול אמרה.
ותען הדבורה:
„מה תתהללי?

ומה תתפארי?
המעשה אצבעותיך
הדר כנפיך
והוד אברותיך?
הפרי עמלך?
להדר בָתַּי
נאוה תהלה
אנכי עשיתיו
אנכי יצרתיו
את יָפְיָם
בעמלי כללתי."

ו.

אויל וארנבת.

את ארנבת
שאל אויל:
„למה זה
תפקח עיניך
בהיותך ישן?"

ותען הארנבת:
„אמור אתה
למה זה
תעצם עיניך
בהיותך ער?"

לא עמי,
פי אדוניך
ופי חומץ,
בעיני נשתוו,
זה כזה
ידוש אותי
ובגללו יאבדני."

ג.

גפן וכל עצי השדה.

„מי בכם"
אמר גפן
לעצי השדה
בגדל לבב
„ישמח לב
כמו אני?"
ויענו אותו
עצי השדה:
„הגידה לנו
מי בנו
יקח לב
כמו אתה?"

ד.

אוז ושועל.

בגאוה ובגאון
התהלל אוז
לפני שועל
שפתיו פשק
וכה אמר:
„אך ביבשת
רגלך תדרך
אך בחרבה
צעדיך כוננו.
אולם אנכי
בכל מקום
תאוה נפשי
רגלי תדרך
ביבשה ובמים,
כבעפר מוצק
אתהלכה בנוזלים."
ויען השועל
ויאמר לו:
„כן תדבר
אבל דע.

חִכִּי ענג
וקולִי ערב
כל אֹזן
לי תקשב

רב קשב."
[מה יתרון לחסר רב
בתפארת סותו אם בפיהו
אין נכונה?]

ב.

שֶׁקֶד מָר וכלב.

שנים רבות
שמר כלב
שקד מר
משודדי לילה.
פעם אחת
הציקו לו
חֶסֶר וְכָפָן
ועד שאול
חייו הגיעו
ויפת לבו
לקטוף מעץ
שקדים אחדים
להשיב נפשו
העטופה ברעב.
וכאשר באו
אל קרבו
כצפעני דקרו
וכנחש נשכו
ויָחֶל מאד

עד מות.
ויאמר לעץ
לפני מותו:
"שנים רבות
שמרתיך בעיני
מכף חומץ
ומכף בוצע
ולמה אפוא
גמלתני רעה
תחת טובה
שד ורצח
תחת חסדי?"
ויען העץ:
"העמדי עשית
טוב וחסד?
לא; לא!
עם אדוניך
טוב עשית
וחסד פעלת

א.

חכי ומשורר בלילה אשר באמעריקא (מאעריקאַניטע נאַכטיגאַלל.)

כיפעת נוצה
גאה תכי
ברוב יפיה
גבה לבה,
ולמשורר בלילה
כה אמר:
„הביטה נא
אל נצותיך
מה נתעבו!
ומה תשקצן
עין ראי!
אל נצותי
מה נחמדו!
רוח חן
עליהן נשפכה
עדנים הן
לעין שופתן"
ויען אותו
משורר בלילה:
„אמנה אחי!
מראך נאוה
אבל אמרתך
כריר חלמות
אף קולך
כקול החזיר
תקע בו
אזן שמע
ומה יסכון
יפי מעטך
אם מדברך
תפל הנהו?
מה יועיל
הדר לבושך
אם מליך
סרות טעם
אין לקח
ואין בינה
ומן קולך
כל איש
אזנו יאטם?
ומה כשרון
בחן וביופי?
כי אם
ראות עין.
אולם אנכי
ברוע פנים
תטיב מלתי
לשוני מטעמים

וספר: כלילה ודימנה, המובא בהקדמת ספר! אגרת בעלי חיים הנ״ל, ובספר הישר (הקטן) המיוחס לר״ת (שער י״ג כ״ט ע״א) הוא כולל באמת משלים ע״ד הנ״ל כאשר יורה מה שמובא ממנו בספר הישר שם, וז״ל ואל יהיה דומה לנכר (נ״ל לְנִזכּר) במשלי כלילה ודימנה כי החתול כשהזקין וקצר ידו לטרף טרף נעשה נזיר, ובטחו בו חחיות היראות ממנו, עד אשר נלכדו ברשתו, וגרם עצמותיהם עכ״ל. אולם לא ממי יהודה יצאו המשלים האלה ולא ממקור ישראל נבעו, מכרתיהם ומלדרתיהם מארץ הודו, משם באו אל פרס, משם אל ערב, ומשם אל ארצות המערב, יעוין ענליקןפעדיע מן ערש עט גרובער (חַרטיקעו: חַרחַביטע ןיטערחַטור, ושֵם אַבול אָלאַ א׳). וצ״ע אם בעל ס׳ הישר הנ״ל קראם באחת לשונות העמים, או כבר נעתקו לפניו ללשון עברית, וס׳ משל הקדמוני וס׳ קוא בוך הכוללים משלים ע״ד הנ״ל לפי עדות בעל שפתי ישנים לא ראיתי מימי, על כן אין לאל ידי לדעת אם בעליהם היו ממציאים, או אך מעתיקים. וכן לא אוכל עתה לדעת אם בעלי המשלים הנמצאים מפוזרים ומפורדים במאספים ובבכורי העתים ובספרים אחרים כמהם היו ממציאים או אך מעתיקים, כי אין הספרים האלה בעת ת״י.

גם אנכי תקנתי משלים הדבה על דרך משלי חֶזאָפּאָס, הא לך אחדים מנהם לדוגמא.

ותקצוף הדרור ותאמר:
„ים לִיַבשה אהפך
ויבשת למעינו מים"
ותקח נטפי מים
ותשפכם עלי יבשה
ולים רחב ידים
גרגרי חול השליכה
ותחשוב לשנות באלה
מפעלות צור עולמים.
רעותה מעשיה ראתה
ותשתומם על המראה
„הוי רעותיו" אמרה
„מה מאד נסכלת!
התשנה בכחך הקטן
מעללי שגיא כח?"

(שם פסוק, ויבז בעיניו לשלוח יד במרדכי)

בספר חופש מטמונים נדפסו משלים ע"ד הנ"ל בלשון סורית מאת הגאונים, ואין לאל ידי כעת לדעת אם היו הגאונים ממציאים, או אך מעתיקים, כי אין הספר הזה עתה לפני.

אחרי הגאונים לא נודע עוד בישראל ממשל משלים ע"ד הנ"ל כי רבי ברכיה בן נטרונאי הנקדן אשר היה בדור הרבנים בעל ס' משלות שועלים הכולל ק"ז משלים לא היה ממציא כי אם מעתיק, ככתוב בהקדמתו הקטנה המתחלת: לתת לפתאים ערמה וזיל רחש לבי דבר טוב, להשביע לבבות כגן רטוב, במשלי שועלים וחיות, הלא המה משלים שגורים בפיות כל צאצאי עולם, וכבר בספר העלום אנשים מכל הלשונות, עכ"ל, וכן בעל ספר: מוסר על פי החידה (הוא חלק שלישי מספר בן סירא הקטן אשר נדפס בשנת תר"ן) הכולל תשעה עשר משלים לא היה ממציא כי אם מעתיק. וכן החכם ר' קלונימוס בעל ספר: אגרת בעלי חיים, לא היה ממציא כי אם מעתיק כמבואר בהקדמתו.

ה.

אתון ועיר וחזיר.

לאתון שאל עיר:
„יומם אף לילה
נעבד את בעלינו
נשדד עמקים אחריו
יבולו נשא ביתה,
שכמנו למרכב לו,
ובכל זאת, אמי!
לחם במשקל יאכילנו
ומים במשורה ישקנו.
ולחזיר השוקט תמיד
מן כל עמל
יתן אכל למכביר
ומים באין מספר
על מה זה?
הגידי נא לי"
ותען האתון ותאמר:
„עד מהרה תראה
מה תהי אחריתו

או אז תדע
כי אך לרעתו
מלא בעלינו כרשו
וישמין את בשרו."
יום חג בא
יום שמחות לאדניהם
ויקח החזיר ויטבחהו
ויעש ממנו מטעמים.
כראות עיר זה
חדל לאכול ולשתות
כי אמר בלבו:
„הן כמקרה החזיר
גם אני יקרני"
ותאמר לו אמו:
„לא כן בני!
אך שבתו מעבדה
הסב לו זה
לא אכלו ושתותו."

(אסתר רבה פסוק אחר הדברים האלה).

ו.

דרור ורעותה.

לדרור היה קן
על שפת הים

משברי הים זעפו
ויגרפו את הקן

„מה אפעל?
מה להב

באין נצב?"
[מעלליקדישחיתודלאאחר]·

(ב"ר ס"ה).

ג.

אדם ועץ פרי.

„מדוע תחשה?"
שאל אדם
לעץ פרי
„שמה עומד
עץ רק
ירעש עלהו
סרעפותיו יגעשו
ולמה אפוא
תדם אתה?"
עץ פרי

נתן אמר:
„פריי עדי
לשם יתנני
בשערים יהללני
ולמה לי
קול רעש?"

[המשכיל ידם יבלום פיו
אך מעשיו בשערים
יהללוהו.]

(ב"ר פרשה ט"ז.)

ד.

אדם ועץ רק.

לעץ רק
שאל אדם
„למה זה
דליותיך יהמיון
קול ישמיעו?"

„באין קול
ענה העץ
„מי ידע
היותי בתבל?"

(סם וסם.)

עוד ששה משלים נמצאים בתלמוד ובמדרשים אשר לא נודע מי אביהם, ומי ילדם. ואלה הם [נערתקים מלשון התלמוד והמדרשים ללשון עברית צחה].

א.

שני כלבים.

שני כלבים
נצים תמיד
צנה ואלפים
כאחד נטרו
לפתע פתאם
קם זאב
ממוארב
לטרף אחד,
ויבא השני

להצילהו מידו
כי אמר:
„בהותרי בדד
גם אנכי
טרפו אהיה."

[ולהמלט מצר, אויבים
ישלימו].

(סנהדרין ק״ה ק׳.)

ב.

ברזל ועצי יער.

בצאת ברזל
מאדמת עפר
עצי יער
חרדות לבשו
עפאים ועלים
מלאו חלחלה

„הכרת הזה
יעלה עלינו,
שרש וענף
כרגע יכלה".—
„מבלעדי עצכם"
אמר ברזל.

שכוי ועטלף.

שכוי ועטלף
לאור קוו
לעפעפי שחר
יחדו הוחילו.
„מה לך
אור נגה?"
שאל השכוי
את העטלף
„הלא יכאיבך?
עינך יעור?"

אך לי
ימתק אור
אך עיני
עליו תתענג
לכן אחמדהו."

[מה לאויל חכמת ודעת?
למה יחכה לתושיה
ומזמה?]

(סנהדרין צ"ח ב').

אחרינו ר' פנחס, ואין לנו ממנו היום, כי אם משל אחד וזה הוא [נעתק מלשון המדרש ללשון עברית צחה].

ארי ושועל וכל בהמה.

ארי עשה משתה
לכל חיתו ארץ
באהל העשוי לדבר
ויכם האהל מלמעלה
ערת אריות וזאבים
וכל חיה רעה.
אחרי אכלם ושתותם
שאלו הקראים משועל

לשמחם בצוף אמריו
ולשעשעם במתק שפתיו.
ויאות להם שועל
וישא מעלה עיניו
ויפתח פיו בחכמה:
„כאשר ראינו בעליונים
כן נראה בתחתונים."

(אסתר רבה פסוק אחר הדברים האלה).

ה.

התבן וקש ומוץ והחטה.

תבן וקש ומוץ
נצו אף התוכחו
כל אחד אמר:
„לי יתרון מרעי
בגללי נפתחה האדמה
בעבורי נזרע השדה“
„כתרו נא זער“
אמרה להם חטה
„ותדעו למי היתרון
ולמי חרש האכר
וישא משך הזרע.“
עת הקציר הגיע

אלומות הובאו גורנה
נדושו ונזורו כמשפט
המוץ סופה גנבתהו
הקש לארץ הֻשְׁלַךְ
התבן שֻׁלַּח באש
וחטה למאכל נאצרה
למחית נפש בעליה
אז נודע לכל
כי לחטה היתרון.

[עוד יבא יום וְיִוָּדַע לכל
איש יתרון החכם מכסיל.]

(ב"ר פ' פ"ג עיי"ש היטב, שיר השירים רבה פסוק שררך אגן).

ו.

אדם ונחש.

על נחש
אדם התפלא
„עקב תשוך
ולב תמית?“

ויאמר נחש:
„כן הלשון
פה תדבר
ושמה תמחץ.“

(דברים רבה פרשה ה' עיי"ש היטב).

בימי ר' לוי היה עוד ממשל משלים, ר' שמלאי שמו, ואין לנו ממנו היום כי אם משל אחד, וזה הוא נעתק מלשון התלמוד ללשון עברית צחהו.

ג.

שתי צפרים.

צפור אחת
בכלוב ישבה
ומאכלה אִתָּה
אחותה ראתה
ותאמר לה:
„אשריך פה
מאכלך תשיג
בלי עמל"
ותען אותה
ישבת כלוב:
„הוי סכלה!
למאכלי תביטי
ותשכחי אסורי!"

(קהלת רבה פרשה י"א).

ד.

נחש וכל חיתו שדי.

כל חַיַּת השדה
אל הנחש נאספו
בתמהון, פיו שאלו:
„מה יתן לך
ומה יוסיף לך
נשכך עקבי סוס
והפרישך רגלי אדם?
אריה טורף ויאכל
זאב מְחַנֵּק וישבע
לך מה בצע?
הוי משחית ומחבל!
לך לא תיטיב
ולאחר מאד תרע!"
הנחש נתן אמר:
„מה יתרון ללשון?
הבינו לי אתם."

(בערכין (ט"ו ב') מובא זה בשם ריש לקיש, אולם מדברים רבה (פ' שופטים) נראה כי הוא מאת ר' לוי, וזה יתכן יותר, כי אך ר' לוי ולא ריש לקיש נודע לממשל משלים, וקרוב כי בערכין היה כתוב ראשונה: ר"ל, והוא ר"ת ר' לוי, אך מעתיק אחד חשב כי הוא ר"ת ריש לקיש, וכתב כן בפירוש).

ב.

ארי ושועל וכל חיתו יער.

עלי כל חיה
עלי כל בהמה
קצף ארי מאד
וחמתו בערה בו.
ויתנו לבם לתור
מי ילך לפניהם
לכפר פני ארי
ולהשבית את חמתו
„אנכי אלך לפניכם“
אמר שועל בגאוה
„אנכי אגש אליו
בתבונת פי ארצהו
בשלש מאות משלי
אקם סערתו לדממה“
כמו חסר לב
האמינו לקול הנוכל
וילכו הלוך עמו,
בלכתם מעט מזער
עמד לו הערום
וימאן ללכת עמהם
„מה זה לך?
ועל מה זה?“
כלם אותו שאלו
ויען אותם לאמר:

„אויה לי ואבוי
מאה ממשלי שכחתי“
ויאמרו אליו אמור:
„די לנו מאתים“
עוד מעט הלכו
ויעמוד עוד פעם
ויאמר אליהם בערמה:
„מה אעשה עתה
בשכחי עוד מאה?“
ויענו כל העדה:
„די לנו מאה“
בבאם אל הארי
„אמר להם הכוזב
אל תשענו אלי
אל תביטו בי
קצרה ידי עתה
להיות לכם לפה
הן כלם שכחתי
עשו נא אפוא
כל אשר תוכלו
ואלי אל תשעו“

[כן אורחות המליצים
(מהפאקאטען)].

(ב"ר פרשה ע"ח).

טעם גֶּבֶר אקח
רכושם לי יתנו
מחמדיהם בכפי ישימון
אלה לך יהיו
כל אשר אמצא
אך למאוייך אַקדש
לאשר תשאלנה עיניך
באֵי אפוא בצלי
ותני לי דודיך״
האשה מלאה עצתו
ותתן לו בריתה
את רגליהם נשאו
וימהרו אל התבה
ויהיו שמה שניהם
עד יבשת המים.
בהחרב פני האדמה
יצאו מן המסגר
שקר הלך לו
לבקש הון יקר
ולאסף כחול שלל.
כל אשר השיג
הביא אל אשתו
כל עמל ערמתו

יד מחסור לקחה.
אחרי ימים רבים
שאל את פיה:
„איה כל יגיעי?
איפה זעת אפי?
אנה חלף עמלי?
יד מי אבדתהו?
מה מאד יגעתי
ללכד תמימים בחרמי
לצוד ישרים במכמרתי
למען עשות חיל.
הלשוא כל יגיעתי?״
בשטף אף השיבה:
„הלא תזכר עוד
את מוצא שפתיך?
השכח שכחת אמרתך
לתת לי יגיעך
ולהקדישו לכל משאלותי?״
כאבן נדמה שקר
ויחדל לדבר עוד.

[פועל אוצרות בשקר
חֶסֶר ושד יבאנו].

(מדרש תהלים סי׳ ז).

מפני מי המבול,
ויבא גם השקר
להסתר שם מזרם
ולא נתנו נח
לבא אל התבה
אָמר אָמַר אליו:
„בגפך לא תבא
אל צל קורתי,
הן פקד עלי
מחולל ארץ ותבל
להביא שנים מכל
זכר ונקבה יחדו
לחיות מהם זרע
על פני האדמה.
לכה נא אפוא
עלי רחבי ארץ
ובקש לך עזר
כרות עמה ברית
וקשור נפשך בנפשה
וכמו תאמי צביה
תבאו אלי צמדים
אזי תֵבָתִי לפניכם
שמה תסתרו משטף
אליכם לא יגיע"
לנח שמע שקר
לאמריו הטה אזן

וילך לשוט בארץ
לתור לו עזר
בכל אשר ימצא
צפון וימין עָבָר
ים וקדם סבב
ולא מצא עזר
כי אם מחסור.
אשה קשת רוח
עניה וחסרת כל
גם לחם בכפן
גם כסות בקרה.
„כרתי עמי ברית
אמר לה שקר
עשי אתי חוזה
היי לי לאשה
ואנכי אהי לאיש"
„מה תתן לי?"
שאלה לו מחסור
„מה מהר דודי?
ומה שכר אהבתי?"
בשפתים דלקים ענה:
„רב אוכל תמתי!
גדלות ידי תעש
ערמתי תהם רבה
תחבֻלותי כהררי עד
בהן אסכל תָם

אחרין בר קפרא, ככתוב במדרש קהלת (בפסוק מה יתרון לאדם), וז״ל וקרא ליה לבר קפרא, ועל כל תבשיל ותבשיל דהוה מניח קדמיהון הוה אמר עליה תלת מאה מתלין על הדין תעלא, עכ״ל, וצ״ע לפ״ז במ״ש בסוטה (מ״ט ע״א במשנה): משמת רבי מאיר בטלו מושלי משלים, עכ״ל והבן, ואין לנו היום ממשליו כל מאומה.

אחריו ר׳ יהושע בן לוי, ואין לנו ממנו היום כי אם משל אחד, וזה הוא [נעתק מלשון המדרש ללשון עברית צחה].

זנב הנחש וראשו.

„עד מתי
תלך ראשונה“
אמר הזנב
לראש הנחש
„ואנכי לאחרנה?
יהי להפך
מהיום והלאה“
ויען הראש
„יהי כדבריך“

וילך הזנב
כמו עִוֵר
הלוך וכשול
פעם במים
פעם באש
פעם בקוצים.

[אויה לגדולים
שהקטנים בראשם].

(דברים רבה פרשה א׳).

אחריו ר׳ לוי, ויש לנו ממנו היום ששה משלים: ואלה הם [נעתקים מלשון המדרש ללשון עברית צחה].

א.

שקר ומחסור.

חיה וכל בהמה
רמש וצפור כנף

באו שנים שנים
אל תֵּבַת נֹח

שועל ודגים.

עלי נהר
שועל הלך
דגים נסים
הביט וראה.
„מה לכם
כי תנוסו?"
שאל למו,
ויענו אותו:
„ממשליכי חכה
נרגז ונחיל"
על לבם
דבר הערום:
„אלי יַבֶּשֶׁת
באו נא
יחדו כאבותינו
לבטח נשב
אין חֲתַת
ואין פחד"
בקלם ולצון
הדגים השיבו:
„אתה ערום
מכל חיה!
עצה נבערה
איכה יעצת?
במקום חיינו
פלצות יאחזנו
ואיך נעשה
במקום מותנו?"

(ברכות ס"א ב'. תנחומא פ' תבא. מדרש משלי פ"ט).

אחריו תלמידו ר' מאיר. ככתוב במסכת סנהדרין (ל"ח ב' ל"ט א'): דאמר ר' יוחנן, כי הוה דריש רבי מאיר בפרקיה, הוה דריש, תלתא שמעתא, תלתא אגדתא, תלתא מתלי. ואמר ר' יוחנן שלש מאות משלות שועלים היו לו לרבי מאיר, ואנו אין לנו אלא שלש, אבות יאכלו בוסר ושני בנים תקהינה, מאזני צדק אבני צדק, צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו, עכ"ל, ועיי"ש ברש"י ד"ה אבות. והנה מ"ש: אבות יאכלו וכו' יורה כי לפני כל משל היה כתוב פסוק אחד מספרי קדש להודיע יסוד המשל והרעיון הראשי אשר בו (טהעמַא). ואין לנו ממנו היום גם משלש חנ"ל כל מאומה.

אחריו יהואש מלך ישראל, ואין לנו ממנו היום כי אם משל אחד קטן, הלא הוא כתוב על ספר מלכים (ב' י"ד ט').

אחריו לא נודע בישראל ממשל משלים בדרך הנ"ל עד רבן יוחנן בן זכאי, ככתוב במסכת סוכה (כ"ח ע"א) וז"ל: אמרו עליו על ר' יוחנן בן זכאי שלא הניח וכו' משלות כובסין משלות שועלים, עכ"ל, ומ"ש כובסין הוא ט"ס לדעתי וצ"ל כבשים ור"ל משלים מכבשות הצאן, והם אפוא כעין משלות שועלים, וכן במשלי חכמי העמים נמצאים משלים הרבה (טָמְפֶער = געדיכטע) המדברים הרבה מהכבשים ומפעלותיהם ומהליכותיהם. ואין לנו היום גם שמץ מני משליו.

אחריו תלמידו ר' יהושע בן חנניה, ויש לנו ממנו היום משל אחד, וזה הוא [נעתק מלשון המדרש ללשון עברית צחה].

ארי וארך הפה.

בגרום ארי	בא אליו
עצמות טַרְפּו	ויוציאהו מלועו
נתקע עצם	וידרש שכרו.
בתוך גרונו	„האין זה
„למוציאהו מגרוני"	שכר רב"
קרא ארי	אמר ארי
„שָׂכָר אתן".	„צאתך בשלום
ארך הפה	מפי טורף — ?".

(ב"ר פ"פ ס"ד.)

אחריו תלמידו ר' עקיבא, ויש לנו ממנו היום משל אחד וזה הוא [נעתק מלשון התלמוד ללשון עברית צחה.]

ענין ב.

תולדות המשלים אשר ליהודים.

עתותי לתורה ולחכמה טפחות, ואנחתי ארוכה מארץ, על כן לא אדברה עתה על תולדות כל המשלים למיניהם, כי אם על תולדות מין אחד מנהם, הוא: משל אֶזאָפי (חֶזאָפּיטע פַּאבעז), וגם על תולדות המין ההוא יהיו דברי מעטים, כי יהי חסד סתרי ומגני להרחיב גבול עתותי לתורה ולחכמה, ולמלט נפשי מיד אנחה סלה, אדברה ברחבה על תולדות כל המשלים למיניהם.

הראשון לממשלי משלים על דרך משלי אֶזאָפּאָס הנודעים בעמנו הוא יותם בן ירבעל. ואין לנו ממנו היום כי אם משל אחד, הלא הוא כתוב על ספר שופטים (ט׳ מן פסוק ח׳ עד פסוק כ״א). והנה בס׳ ש״הק (ח״ג ע״ט א׳ דפוס זאלקוויץ) כתוב כדברים האלה: בימין [של יהושע בן נון] נמצאו אמירת חידות ומשלים ופאיולי עכ״ל. ולפי הדברים האלה איש אחד אשר היה עוד בימי יהושע בן נון, עברי או נכרי הוא הראשון לממשלי משלים על דרך הנ״ל לא יותם בן ירבעל, אולם לא אדע מקור נאמן להם.

אחריו שלמה בן דוד מלך ישראל, ככתוב על ספר מלכים (א׳, ה׳, י״ב, י״ג): וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף: וידבר על העצים מן הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר יצא בקיר וידבר על הבהמה ועל העוף ועל הרמש ועל הדגים: לפי באור החכם ר׳ וואלף מאיר, הנכון בעיני מכל הבאורים, כי הכונה היא שמהם היה ממשל משלים הנקראים חֶזאָפּיטע פַּאבעלן. יעוין שם, ואין לנו ממשליו האלה כל מאומה.

favella (fabulae)

פתחו המה ראשונה, ולדוגמא אשימה למאור פניך איזו עניני בקורת אשר גלו המה לנו.

א. ב׳ פסוקים בישעיה (ח׳ י״ט, כ׳) אינם מישעיה כי אם מבארי (וי״ר ו׳) עיי״ש.

ב. בספר תהלים יש מזמורים מעזרא הסופר (ג״ה רבה פסוק כמגדל דוד. נוה״ר). ובלי ספק הם מזמורי שיר המעלות ומזמור על נהרות בבל ועוד כמוהם.

ג. אין מוקדם ומאוחר בתורה (פסחים ו׳ ב׳), והוא כלל גדול בבקורת התנ״ך.

ד. ערוב פרשיות כתוב כאן (ב״ק ק״ז א׳). ויעוין היטב בתוספתא סוטה (פ״ט).

ה. איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה (ב״ב ט״ו א׳).

ו. ספור הבקעה המלאה לה עצמות יבשות (יחזקאל ל״ז) הוא אך משל (סנהדרין צ״ב ב׳). ויעוין עוד מגלה (ל״א ב׳) ובתוס׳ (שם ד״ה מגה), וב״ב (ט״ו א׳): אמר מר וכו׳ ובש״הש (רבה פסוק א׳): שיר השירים כתב תחלה וכו׳, ובתוספתא ידים (פ״ב): קהלת אינה מטמאה את הידים מפני שאינה וכו׳, ובאבות דר׳ נתן (פ״א): בראשונה היו אומרים משלי ושיר השירים וקהלת וכו׳ וכל אלה צריכים עיון ושימת לב.

הים ואמרו כלכה שמו עכ״ל. ובבבלי (שבת כ׳ ע״ב): ולא בכלך, אמר שמואל שאלתינהו לכל נחותי ימא ואמרי לי כולכא שמיה. ושם (כ״א א׳): ולא בשמן קיק. מאי שמן קיק? אמר שמואל שאלתינהו לכל נחותי ימא ואמרו לי עוף א׳ יש בכרכי הים וקיק שמו. ושם (נ׳ ע״א) אשלג, אמר שמואל שאלתינהו לכל נחותי ימא ואמרו לי שלגא שמיה וכו׳. ובגטין (ל״ו א׳): אמר ליה רבא ללעוזא מאי פרוסבול? וכו׳. ובירושלמי (כ״ב פרק ח׳ ה״ט): רב חנין בשם ריב״ל [בס׳ כריתות (ח״ה ש״ג סי׳ ס״ב) הגרסא: א״ר חנין בר זבדי] חזרתי על כל בעלי לשון לידע מהו דיאתימון [בס׳ כריתות שם הגרסא: דיונתרין] ולא אמר לי אדם דבר עכ״ל. ובבבלי (בכורות מ״ד א׳) לא הוו ידעי רבנן מאי צימח, שמעו להההוא טייעא דהוה קאמר מאן דבעי צימח, ואשתכח גריא חזיזא.

ד.

אהבתם לידיעת מקור המלות וצור מחצבתן.

ר׳ יהודה תלמיד שמואל יגע ומצא צור מחצבת כ״ב מלות ארמיות לפי הדרך אשר היה נוהג בימיו (שבת ע״ז ב׳). וכן עוד רבים, יעוין כתובות (י״א ע״א) מקור שם אילונית ועוד בהרבה מקומות.

פקח עיניך וראה, כי יד בעלי התלמודים והמדרשים היתה ראשונה בבאור מלות עבריות על פי לשונות נכריות פעם בארח הפשט פעם בארח הדרש, וכי המה פתחו את השער הזה לדור אחרון, ונכון אפוא לכל באי השער הזה מחכמי עמנו ומחכמי העמים לתת תודה ותהלה לאשר פתחוהו בתחלה, ובמ״א אראך כי גם שער בקורת התנ״ך

אומר אדם לחברו פרוט לי סלע זה, אלא ערוף לי סלע זה וכו׳ (ספרי האזינו). והוא קשה הבנה עד מאד.

ומלבד כל אלה נמצאות בתלמודים ובמדרשים מלות סוריות, ערביות, פרסיות, יונית, רומיות, ועוד אחרות למכביר, בלי זכרון המקור, דרש נא מעל ספר הערוך וספרים אחרים לחכמי עמנו וחכמי העמים ותראה ישר אמרי.

ב.

ידיעתם בתכונותיהם ובסגלותיהם.

בירושלמי (מגלה פ״א ה״ח סוטה פ״ז ה״ב) כתוב: אמר ר׳ יוחנן דבית גוברין ארבע לשונות נאין שישתמש בהן העולם ואלו הן לעז לזמר, רומי לקרב, סורסי לאילייא, עברי לדבור. ובמדרש תהלים (מזמור ל״א): א״ר ג׳ לשונות הן, לשון רומי לקרב, לשון יוני לדבר, לשון אשורית לתפלה. ובמדרש אסתר (פסוק וישלח ספרים אל כל מדינות המלך): א״ר יוחנן דבית גוברין ארבע לשונות וכו׳ לעז לזמר, פרסי לאלייה, עברי לדבור, רומי לקרב וי״א אף אשורית לכתב, וכל אלה צע״ג לבררם היטב.

ג.

אהבתם הגדולה לידיעת הוראות המלות לאשורן, עד אשר לא היה למו לבוז לדרוש אותן מהמון עם לועז.

בב״ר (ע״ט): כתוב: רב חייא רבה, ור׳ שמעון בר רבי, ור׳ שמעון בר חלפתא שכחון מלין מן התרגום, ואתון להדא תגרא דערביא למלפיניה מן תמן וכו׳. ובירושלמי (כלאים פ״ט ה״א): נהכלך וכו׳ אמר רשב״ג חזרתי על כל מפרשי

ט. ודר (אסתר א׳ ו׳) שמואל אמר אבן טובה יש בכרכי הים ודרה שמה (מגלה י״ב א׳).

לשון מקום פלוני אלמוני.

א. מי שחו (יחזקאל מ״ז ה׳), מהו מי שחו? מלשוטי, א״ר הונא אית אתרא דצווחין לשייטא שחיינא (ירושלמי שקלים פ״ו ה״ג). ובבבלי (יומא ע״ז ב׳): שכן קורין לשייטא סייחא.

ב. אית אתרין דקריין לקלעתא בנייתא (ב״ר י״ח). יעוין למעלה (לשון כרכי הים אות ג׳).

ג. צפה הצפית (ישעיה כ״א ה׳) סדר מנרתא, אמר רבי אבא בר כהנא אית אתרא דקריין למנרתא צפיתא (ב״ר ס״ג).

ד. א״ר ברכיה אית אתרין דקריין לשטרא שטפא (וי״ר ט״ו) יעוין למעלה (לשון ערבית אות י״ג).

ה. אחזה בסנסניו (ש״הש ז׳ ט׳) אבון בר חסדי אמר באתרין צווחין לאלבגייא סנסנייה (מדרש ש״הש פסוק אמרתי אעלה בתמר).

ו. אמר ר״ל אית אתרין צווחין לבית אבל בית קצופה (שם פסוק מי זאת עולה). ובמדרש תהלים (מזמור ק״ו): אמר ר״ם אית אתרין דקריין לאבלא קצפא.

ז. ודר (אסתר א׳ ו׳) אית אתר דקריין דורא למרגליתא (מדרש אסתר פסוק על רצפת).

ח. דאיכא דוכתא דקרי ליה לתיקלא קנטירא (ב״מ פ״ז א׳ בכורות ה׳ ע״א).

(לשון כנעני (קויפאהנדנטפרהבע).

א. אין יערף (דברים ל״ב ב׳) אלא לשון כנעני, משל, אין

לשון תחום קן נשריא.

א. אמר ר' שמעון בן לקיש כשהלכתי לתחום קן נשריא היו קורין לכלה נינפי (ר"ה כ"ו א'), **יעוין למעלה** (לשון יונית אות ו').

ב. ולתרנגול שכוי (שם ושם) **יעוין למעלה** (לשון ערבית אות ז').

לשון כרכי הים.

(הן ערי מדינת הים הנזכרת במשנה, והיא אזיא הקטנה).

א. בכרכי הים קורין לנדה גלמודה (כ"ר ל"א), **יעוין למעלה** (לשון אפריקי אות א').

ב. בכרכי הים קורין לשוטים מורים (במדבר רבה י"ט) **יעוין למעלה** (לשון יונית אות ח').

ג. בכרכי הים קורין לקלעיתא בנייתא (אבות דר"נ פ"ד מדרש תהלים מזמור כ"ה, מדרש קהלת ז' פסוק ב', ברכות ס"א א', שבת ל"ה א', ערובין י"ח א', נדה מ"ה כ') **ובב"ר** (י"ח) **כתוב סתם: אית אתרין דקריין וכו'.**

ד. בכרכי הים קורין למכירה כירה וכו' (ר"ה כ"ו א', סוטה י"ג א') **יעוין שם ושם. ונ"ל כי כירה ממכירה הוא ע"ד סורת מכסות, וכן נ"ל כי רוב מרזון** (הושענת אדמה מארר) **הוא מכרוב הידוע בתלמוד.**

ה. בכרכי הים קורין לינוקא פתיא (סנהדרין ק"י ע"ב). **יעוין למעלה** (לשון ערבית אות ד').

ו. עוף אחד יש בכרכי הים וכרום שמו (ברכות ו' ב').

ז. עוף אחד יש בכרכי הים וקיק שמו (שבת כ"א א').

ח. עוף אחד יש בכרכי הים וחנון שמו (שם כ"ד ב').

ב. אמר ר׳ עקיבא כשהלכתי לאפריקי היו קורין למעה קשיטה וכו׳ (ר״ה שם).

ג. ר׳ עקיבא אומר פת באפריקי שתים (סנהדרין ד׳ ב׳, מנחות ל״ד ב׳, תנחומא בא).

לשון בר גמוא.

א. א״ר אבא בר כהנא בבר גמזא צווחין לסאתי סרק (איכה רבתי פסוק סלה כל אבירי) יעו״ש במ״כ וצע״ג. ויעוין ערוך (ערך סת ג׳) ובמוסף שם.

לשון גליא (היא ארץ פראנקרייך).

א. ואמר ר׳ עקיבא כשהלכתי לגליא היו קורין לנדה גלמודה וכו׳ (ר״ה כ״ו א׳), יעוין למעלה (לשון אפריקי אות א׳).

לשון דרומית.

א. אבל אשמים אנחנו (בראשית מ״ב כ״א) ר׳ אבא בר כהנא אמר לשון דרומי הוא אבל ברם (ב״ר נ״א).

לשון יהודה.

א. ביהודה קורין לאדוסה חרופה (קדושין ו׳ א׳).

לשון ירושלמי.

א. בלשון ירושלמי חרפא כסופא (במדבר רבה י״ד). ואולי צ״ל בלשון תרגום ירושלמי יעוין מתורגמן (כסף ב׳).

לשון כתפי.

א. ר׳ עקיבא אומר טט בכתפי שתים (סנהדרין ד׳ ב׳, מנחות ל״ד ב׳, תנחומא בא).

הלשון ההיא היתה יקרה בעיניהם מכל הלשונות, מלבד עברית, יעוין מגלה (ח׳ ב׳): רשב״ג אומר אף בספרים לא התירו שיכתבו אלא יונית. ושם (ט׳ ב׳): יפיותו של יפת יהא באהלי שם. ופי׳ רש״י: הוא לשון יון, לשונו יפה משל כל בני יפת. ושם (י״ח א׳): לעז יוני לכל בשר, ויעוין פי׳ המשניות להרמב״ם (שם ריש פ״ב). ובירושלמי (שם פ״א הי״א): בדקו ומצאו שאין התורה יכולה להתרגם כל צרכה אלא יונית. ובסוטה (מ״ט ב׳) ובב״ק (פ״ג א׳): בא״י לשון סורסי למה? אלא אי לשון הקדש, אי לשון יונית. ובירושלמי פאה (פ״א ה״א): רבי אבהו בשם רבי יוחנן מותר לאדם ללמד את בתו יונית מפני שהוא תכשיט לה. וגם בבית המקדש היו משתמשים בה, יעוין שקלים (פ״ג מ״ב): בשלש קופות של שלש שלש סאין תורמין את הלשכה וכתוב בהן אלף בית גימל, ר׳ ישמעאל אומר יונית כתוב בהן אלפא ביתא גמלא. וכן השתמשו תמיד באותיותיה להראות בהן דוגמא לאיזה דבר, יעוין ערובין (נ״ה א׳) פסחים (ח׳ ב׳) ב״ב (ס״ב א׳) זבחים (נ״ג ב׳): כמין גאם. ובהוריות (י״ב א׳) ובמנחות (ע״ה א׳) ובכריתות (ה׳ ב׳): כמין כ״ף יוני.

רומית.

א. אמר ר׳ לוי ברומא צווחין לתרנגולא שכוי וכו׳ (ירושלמי ברכות פ״ט). יעוין למעלה (לשון ערבית אות ז׳).

לשון אפריקי (יעוין נחמד ונעים סי׳ ע״א).

א. באפריקי קורין לנדה גלמודה וכו׳ (ירושלמי ברכות פ״ט) ובבבלי (ר״ה כ״ו א׳) מובא זה בשם גליא, ובב״ר (ל״א) מובא זה בשם בבבי הים.

יוני קורין לשטיא מורא. ובבמדבר רבה (י"ט): בברכי הים קורין לשטיא מורא, ויעוין ערוך (ערך מר ח').

ט. כפא בלשון יון עשרים, דיקייא בלשון יון קורות (איכה רבתי פסוק איכה ישבה).

י. וכרכם (אסתר א' י') רבי שמואל בר נחמן אמר לשון יוני הוא, היך מה דאת אמר כרכסון (מדרש אסתר פסוק זה) והוא קשה הבנה, וצע"ג.

יא. ומהו המון חוגג (תהלים מ"ב, ה') לשון יוני הוא חוגים של מים (בורות ונחלי מים), כשם שלא היה להם לחוגים של מים שעור, כך לא היה להם לישראל שעור כשעולים לרגל, לכך המון חוגג (מדרש תהלים מזמור מ"ב).

יב. בלשון יוני קורין לכלב למם (שבת ס"ג א' וב').

יג. בלשון יוני קורין למים הדור (סוכה ל"ה א').

יד. ולא תקפוץ את ידך מאחיך האביון (דברים ט"ו ז') מה הוא מאחיך? לא כתיב מעני אלא מאחיך ששניכם שוים, ואל תגרום לעצמך שתעשה כמותו. מאחיך לשון יונית הוא (תנחומא משפטים), והוא קשה הבנה עד מאד, ואולי צ"ל לשון השתוות הוא.

טו. אהי קטבך שאול (הושע י"ג י"ד) לשון אלניסטס (העללע־ניסטיס, העבראאיט, גריעכיט, נאך גריעכישער אונדארט דער יודען, דיא אונטער גריעכען געבארען ווארען) קטבך קאטאבה (תנחומא נ"ו), ונ"ל כי הוא לקוח מתרגום יוני המיוחס אל ע' זקנים, ויעוין מעריך (ערך אלוניסתין וערך קטב).

טז. פוטיאל שהאיר במעשים טובים, שאת אומר ביונית פוטיא (ילמדנו פי' בהעלותך המובא בערוך ערך פ"ט ב').

ב. אפס כי לא תהיה תפארתך (שופטים ד׳ ט׳) א״ר ראובן לשון יוני הוא אפס (ב״ר מ׳) וכן באיכה רבתי (פסוק בכה תבכה) האפס לנצח חסדו (תהלים ע״ז ט׳) מהו האפס? אמר ר׳ ראובן לשון יוני הוא כמא דאת אמר ואמר אפס (עמוס ו׳ י׳). ובש״ר (מ״ה): האפס לנצח חסדו לשון יוני אפס הניח, וכל אלה צע״ג.

ג. אלון בכות (בראשית ל״ה ח׳) ר׳ שמואל בר נחמן אמר לשון יונית היא אלון אחר (ב״ר פ״א) ועיין רש״י בראשית (שם) ותהלים (ק״מ).

ד. מכרתיהם (בראשית מ״ט ה׳) א״ר יוחנן לשון יוני הוא פי׳ קורין לחרבות מכירין (ב״ר צ״ט, תנחומא ויחי) ובפרקי דר״א (פל״ח): שקלל את חרבם בלשון יונית שנאמר כלי חמס מכרתיהם, שהיונים קורין לחרב מכיר.

ה. לשון יוני הן אחד (ב״ר שם, ש״ר י״ב, ו״ר כ״ז, שבת ל״א ב׳, מ״ק כ״ח א׳, נזיר ח׳ ב׳, ב״ב קס״ד ב׳, סנהדרין ע״ו ב׳, תנחומא אמור).

ו. לשון יוני קורין לכלה נמפי (ב״ר ל״ו). ובתנחומא (תצא): א״ר יוחנן לשון יוני הוא כלה ננפי. ויעו״ש על הגליון נוסחת דפוס וויניציאה ובאורה, וצע״ג. ושם (פקודי): קורין בלשון יון לכלה ננפי, ובר״ה (כ״ו א׳) מובא זה בשם לשון תחום קן נשריא וצ״ע.

ז. סורו טמא (איכה ד׳ ט״ו) רבי מאיר אומר לשון יוני הוא סירון סירון (ו״ר ט״ו) ובאיכה רבתי (פסוק זה) מובא זה בשם ר׳ אבא.

ח. א״ר ראובן לשון יוני הוא צווחין לשטותא מוראי (פתיחתא דאיכה רבתי סי׳ ל״א). ובמדרש תהלים (מזמור ס׳): בלשון

כ״ב כ״ג): ובלשון ארמי קביעה גולה, הוא ט״ם, וצ״ל ובלשון ערבי כנ״ל.

יב. על כן כל פקודי כל ישרתי (תהלים קי״ט קכ״ח) מהו ישרתי? הוא מְדָתֵי לשון עברי (צ״ל ערבי) כשאדם אומר לחברו (ר״ל מבקש לומר כנ״ל) האר לי הוא אומר הישר לי, כך אמר דוד ישרתי לבניך הארתי להם, אף אתה האר לי (מדרש תהלים מזמור קי״ט אות עיין). וזה צריך עוד עיון, כי לשון: מְדָתֵי לשון ערבי, איננה מדרך הקדמונים, וקרוב כי הוא הוספה מאיזה אחרון.

יג. אמר ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי בערביא קורין לשער שטפא (תנחומא תזריע). ובוי״ר (ט״ו) כתוב: א״ר ברכיה אית אתרין דצווחין לשערא שטפא.

פרסית.

א. היכי דמי נא (שמות י״ב ט׳)? אמר רב כדאמרי פרסאי אברנים (פסחים מ״א א׳).

ב. כמאן קרו פרסאי לספרא דביר (ע״ז כ״ד ב׳).

ג. כמאן קרו פרסאי לנדה בשתנא (שם ושם).

ד. עשירי חד קרי ליה? אמר רבא הואיל ואיתיה במניתא דפרסאי דקרו לעשרה חד (בכורות ס׳ ע״א). וזה הוא מסכים עם מה שכתוב בראב״ע (שמות ג׳ י״ד): והנה עשרה הוא דומה לאחד יע״ש.

יונית.

א. לפום כן צווחין ליה בלישנא יוני מלפפון (ירושלמי כלאים פ״א ה״ב).

רבה ד׳ פסוק הנך יפה), ובאור הפסוק הוא לפ״ז כן: הנך יפה רעיתי הנך יפה עיניך יונים, ועל אשר עיניך יפות מאד עשי נא רוח לצמתך המכסה אותן ואתענג בהוד והדר אשר עליהן. ויעוין מעריך (ערך אבעד).

ט. סלה כל אבירי (איכה א׳ ט״ו) א״ר לוי בערביא צווחין למסרוקה מסלסלה (איכה רבתי פסוק זה) ושעור הפסוק הוא: הפריד והפיץ כל אבירי כאשר יפריד ויפיץ המסרק את השערות. ויעוין מוסף הערוך (ערך סלסל).

י. א״ר לוי בערביא צווחין לביזתא עדיתא (איכה רבתי פסוק זה), ויש לתמוה על ר׳ לוי מדוע לא הביא מארמית אשר גם בה צווחין לביזתא עדיתא או עדאה, או עדא (יעוין מתורגמן ערך עדא), וממנה גם בעברית בבקר יאכל עד (בראשית מ״ט כ״ז)?

יא. במה קבענוך (מלאכי ג׳ ח׳) מהו קבענוך אמר רבי לוי לשון ערבי הוא, כשהוא משיח עם חברו ואומר לו (ר״ל מבקש לומר לו) מה אתה גוזלני? אומר לו מה אתה קובעני הוי במה קבענוך (תנחומא תרומה), ובמדרש תהלים (מזמור כ״ז) כתוב כן בלי זכרון לשון ערבי יעו״ש. ולפי הכתוב בבי מדרשים ההם, ולפי כל המאמרים הנ״ל המורים כי ר׳ לוי ידע היטב לשון ערבית תמוה מאד בהשקפה הראשונה מ״ש בר״ה (כ״ו סע״א ורע״ב) וז״ל: לוי איקלע לההוא אתרא אתא גברא לקמיה א״ל קבען פלניא, לא הוה ידע מאי קאמר ליה אתא שאיל בי מדרשא, אמרו ליה גזלן אמר לך דכתיב היקבע אדם וגו׳ עכ״ל. אולם כבר כתבתי למעלה (לשון ההוא סוף אות ג׳) כי לוי לחוד ור׳ לוי לחוד. ואולי צ״ל רבי יהושע בן לוי כי הוא נזכר שם למעלה בסמוך יעו״ש, ודע כי מ״ש ברש״י (מאלי

ה. ולחמם כגללים (צפניה א׳, י״ז) שנהרגו והיה בשרם מושלך כגללים חללו, א״ר לוי בערביא קורין לבשרא לחמא (ב״ר מ״ב). וברש״י צפניה: ולחמם, בשרם, ולשון ערבי בשר קורין אל לחם. ובראב״ע שם: ולחמם, בשרם, בלשון ישמעאל, ובערוך (ערך לחם ב׳): ולחומם כגללים פי׳ בשר קורין בלשון ישמעאל לחם, ובס׳ קורות העתים (מאמר לשון ערבית): לַחְמָה הוא בשר.

ו. אבי סוכו (ד״ה א׳, ד׳ י״ח) שהידה אביהן של נביאים שסוכים ברוח הקדש, רבי לוי אמר לשון ערבי היא, בערביא קורין לנביא סכיא (וי״ר א׳).

ז. או מי נתן לשכוי בינה (איוב ל״ח ל״ו) הדא תרנגולתא א״ר לוי בערביא צווחין לתרנגולתא שכוי (שם כ״ה). ובירושלמי (ברכות פ״ט): אמר ר׳ לוי ברומא צווחין לתרנגולתא שכוי, ובבבלי (ר״ה כ״ו א׳): א״ר שמעון בן לקיש כשהלכתי לתחום קן נשריא היו קורין וכו׳ ולתרנגול שכוי, וכ״ז צ״ע, ונ״ל לפי נוסחת וי״ר, כי שֵם שכוי הונח בראשונה בלשון ערבית על תרנגול זכר, וכי הוא נגזר משם סכיא אשר יורה על נביא כנ״ל, ונקרא התרנגול ככה על דבר הגידו מראשית כי קרוב היום לבא. והוא ממש כשם (הויזפראָפעט) אשר יכנוהו בו מליצי לשון אשכנזית. ויעוין ערובין (נ״ג ב׳) בי מגידי בעלטה ורש״י שם. אך אחרי כן הושאל השם ההוא גם אל תרנגולת נקבה. ויעוין ערוך (ערך סכוי) ובמוסף שם.

ח. מבעד לצמתך (ש״הש ד׳ א׳) רבי לוי אמר לשון ערבי הוא, אין בעי ליה מימר אַרְוַח לִי, הוא אומר מבעד לי (ש״הש

ב. ישלחו כצאן עויליהם (איוב כ״א, י״א) אמר רבי לוי בערביא צוחין (ר״ל קורין) לינוקא עוילה (ב״ר ל״ו, וי״ר ה׳ בקצת שנוי).

ג. ויעתר לו ד׳ (ברא׳שית כ״ה, כ״א) רבי לוי אמר משל וכו׳ היה זה חותר מבפנים, וזה חותר מבחוץ, שכן בערביא קורין לחתירתא עתירתא (ב״ר ס״ג), ובוי״ר (ל׳): ויתפלל אליו ויעתר לו (ד״ה ב׳ ל״ג י״ג) מהו ויעתר לו? א״ר אלעזר ב״ר שמעון בערביא צוחין לחתירתא עתירתא, וכ״ה בירושלמי (סנהדרין פ״י ה״ב), אבל במדרש רות (פסוק ויאמר לה בעז לעת) מובא זה בשם ר׳ לוי, וכן הוא נכון, כי אך ר׳ לוי נודע למהיר בלשון ערבית ולמבאר מלות עבריות על פיה כאשר עוד תראו הלאה, וכן נודע לבקי בדרכי הערביים, יעוין מדרש קהלת (י״ב פסוק וישוב העפר): א״ר לוי כהדין ערביא דנכים אימרא וחמי בכבדיה. ובקדושין (ע״ב א׳): אמר ליה רבי ללוי הראני ישמעאלים וכו׳. אולם לוי זה איננו ר׳ לוי הנ״ל, יעוין יוחסין (ח״ב שם לוי ור׳ לוי).

ד. וארא בפתאים (משלי ז׳ ז׳) א״ר לוי בערביא צוחין לינוקא פתיה (ב״ר פ״ז). ובש״ר (ג׳) מובא כזה על פסוק אחר ובלי זכרון שם ר׳ לוי. ועפ״ז נודע לנו כי מ״ש במשלי (א׳ ד׳): לתת לפתאים ערמה לנער דעת ומזמה, הוא כפל ענין במלות שונות, והוא נכון מאד. ואל תִתַמַה הלא באות ב׳ הבאתי בשם ר׳ לוי כי בערביא צווחין לינוקא עוילה? כי אולי עוילה ופתיה הם שמות נרדפים בלשון ערבית. והנה בסנהדרין (ק״י ע״ב) כתוב: שכן קורין בכרכי הים לינוקא פתיא וצ״ע.

וכו' אית אתרא דצווחין לחייבא עיבא (איכה רבתי פסוק ז').
והמקום הזה הוא בלי ספק גליל כי שמה נוהג חלוף ח"ית בעי"ן בנ"ל (אות ב').

ה. ר' שמואל בר נחמני אמר איך בי"ב וכו' אית אתרא דצווחין לכיבא עיבא (שם ושם).

סורסי (סיריס).

א. רבי אומר לשון סורסי הוא (מלת תָּכֹסּוּ, שמות י"ב י"ד) כאדם שאומר לחברו כוס לי טלה זה (פסחים ס"א א'). וברש"י סוטה (מ"ט ב' ד"ה לשון סורסי) כתוב כי התלמוד הירושלמי הוא בלשון ההיא עיי"ש.

מצרית.

א. אנכי ד' אלהיך (שמות כ', ב') רבי יהודה אמר אין זה לשון אנכי (כי מלות ההן הן ט"ס וצ"ל אין זה אלא לשון וכו' והבן) אלא לשון אהבה לשון חבה. למלך ששלח את בנו למדינת הים ולמד לשון בני הים, וכשבא ממדינת הים התחיל מדבר עמו בלשונו, כך לפי שהיו ישראל בארץ מצרים ולמדו לשונם, כיון שבאו לפני הר סיני התחיל הקב"ה מסיח עמהם בלשון אנכי אנוך (פסיקתא רבתי פרשה כ"א). ובמדרש אסתר (ד' פסוק ועלת ספרים): הקב"ה דבר עם ישראל בלשון שלמדו, היינו דכתיב אנכי ד' אלהיך לשון יתנך. ויעו"ש במ"ב.

ערבית.

א. אמר ר' לוי בערביא קורין לאימרא יובלא וכו' (ירושלמי ברכות פ"ט). ובבבלי (ר"ה כ"ו א') כתוב בנ"א: אמר רבי עקיבא כשהלכתי לערביא היו קורין לדכרא יובלא.

ח. ותדעל מלך גוים (בראשית י"ד א'), צ"ב לוי אתר הוא תמן מצטווח ברומי (א"ל עממי והוא תרגום של גוים, ודברי המ"כ תמוהים מאד עיי"ש) ונטלו אדם אחד והמליכו אותו עליהם (ב"ר מ"ב).

ט. א"ר לוי אתר הוא תמן מצווח ירדן בחמי טבריה (שם ע"ו), והוא קשה הבנה עד מאד, ודברי המ"כ תמוהים.

י. א"ר שמואל בר נחמן תמן קריין למלכיא אלהייא (וי"ר ל"ג).

יא. ונבזביתך לאחרן הב (דניאל ה' י"ז) רבי אבא בר כהנא אמר נבוז ראשה, תמן הינון צווחין לאיפרכא גבוז בזתאך (ש"הש רבה פסוק מה יפית ומה נעמת). וגם זה הוא קשה הבנה, ועיי"ש במ"כ.

יב. דתמן צווחין למאתים מאתן (איכה רבתי פסוק סורו טמא).

גם איזה חלופי מבטא הלשון ההיא מובאים בספריהם. ואלה הם:

א. כגון אילין ניותאי (מעיר ניות) דאינון קריין לחספא כספא (ירושלמי נדרים פ"א ה"ב). ויעוין מעריך (ערך נכט).

ב. והעוים (דברים ב' כ"ג) אמר ר' אלעזר בר שמעון שהיו בקיאים בעפרות כנחשים, בגלילא צוחין לחויא עויא (ב"ר כ"ו). ועד"ז כנה רבי את ר' חייא לגנאי בשם עייא (מ"ק ט"ז ב') ורמז לו בזה על חסרון מבטא החי"ת ממנו (מגלה כ"ד ב').

ג. אגן הסהר (ש"הש ז' ג') אדרא דאזהרא (חדר הצופה). אבון בר חסדא אמר אית אתרין דקריין לזהרא סהרא (ש"הש רבה פסוק זה).

ד. איכה יעיב (איכה ב' א') א"ר חמא בר ר' חנינא איך חייב

במים הידוע בלשונות קדמוניות*) כאשר עבידא או מעשה סתם יורה על פעולה טובה. יען שבת (ל"ו ב'): רב נחמן בר יצחק מרי דעובדא הוה. ופי' רש"י: מדקדק במעשיו. וביצה (כ"ט ב'): ורמי בר חמי מרי דעובדא הוה. וחולין (ק"י ע"א): ור' יצחק נפחא מרי דעובדא הוה. ופי' רש"י: זהיר במעשים טובים. וסוטה (מ"ט א'): משמת ר' חנינא בן דוסא בטלו אנשי מעשה. ובאבות (פ"א משנה י"ז): לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה. ושם (פ"ג משנה ט'): כל שמעשיו מרובין מחכמתו חכמתו מתקיימת וכן עוד הרבה, כן עבידא סתם יורה על פעלא טבא. וקרוב מאד כי מזה לקוח כנוי אנשי מעמד (תענית פרק ב', כ"ו א'), וכי הוראתו אנשי פעלא טבא, אנשי עבודה והוא אפוא ככנוי מרי דעובדא, אנשי מעשה הנ"ל, והמעיין היטב (שם ושם) יראה כי כנים דברי. עוד קרוב מאד כי בעבור זה כנו הסוריים את הטבילה במים אשר יחשבוה לפעלא טבא בשם עמדה או מעמודיתא ככתוב בדיתיקא חדתא במקומות רבים, ואולי בית העמד הנ"ל הוא לפ"ז בית הטבילה, בית המים הקדושים, והוא עומד אפוא היטב נגד בית העמל אשר הוא בית מי רגלים כנ"ל, מים קדושים נגד מים טמאים. ועוד יתבררו ויתלבנו ויצרפו הדברים האלה במקום אחר, ועתה קצרתי בהם עד מאד יען אין פה מקומם.

*) לדוגמא כה, לגם מקבלת חלופי ב' אותיות הבג: רומי קשת (תהלים ע"ח ט'), כמו רבה קשת (בראשית כ"א כ'). גומא כמו גובא (תרגום של בור). זמן כמו זבן בלשון סורית. עקם כמו העקב למישור (ישעיה מ' ד'), דם כמו דב (תרגום של זב) בעבור היותו זב ונגר. אקמתא (תרגום של שממית משלי ו' כ"ח) כמו עכביתא (תרגום של עכביש) וחלוף עיין באל"ף וכ"ף בקו"ף ידוע.

ומאמרים מלשון ההיא בזכרון המקור ארמית, או בבלית או תמן אמרין, תמן קריין, תמן צווחין, וזה האחרון הוא רק באגדות א"י הרומזות תמיד במלות תמן לבבל כידוע, ואלה הן המלות והמאמרים:

א. גם כי יִתְנוּ בגוים (הושע ח׳ י׳) אמר עולא, פסוק זה בלשון ארמי נאמר וכו׳ (ב"ב ח׳ א׳) עיי"ש. ופי׳ רש"י: יתנו תרגום של ישנו, כמו ושנגתם ותניתין.

ב. ואמר רב יהודה אמר רב, אדם הראשון בלשון ארמי סיפר, שנאמר ולי מה יקרו רעיך אל (תהלים קל"ט י"ז) וכו׳ (סנהדרין ל"ח ב׳) ור"ל כי יקרו היא מלה ארמית, ככתוב במגלה (ט׳ א׳): מאי תרגום שכתבו מקרא איכא? ורב נחמן בר יצחק אמר וכל הנשים יתנו יקר לבעליהן, ויעוין בשו"ת בית אפרים (סוף חלק א"ח).

ג. ומאי כרוב (שמות כ"ה י"ח)? א"ר אבהו כרביא, שכן בבבל קורין לינוקא רביא (סוכה ה׳ ב׳, חגיגה י"ג ב׳).

ד. אף הוא (הלל) אומר בלשון בבלי ארבעה דברים נגד שְׁמֵה אבד שמה, ודלא משמש חכימיא קטלא חייב, ודלא מוסיף פסיד, ודישתמש בתגא אבד ואזיל ליה (אבות דרבי נתן פי"ב) ויעוין עוד בסוטה (ל"ג א׳).

ה. תמן קריין לטריתא צחנה (ירושלמי מדרים פ"ו ה"ג).

ו. תמן אמרין כרוז ליה לפיד ליה (ב"ר פרשה ל׳), עיי"ש במ"כ.

ז. לא זכה להקראות בית העמד הרי היא נקראת בית העמל תמן קריין לפעלא טבא עמיבא ולהרהון של מימי רגלים עמילה (שם ל"ט), עיי"ש במ"כ. ונ"ל כי עמד ועמידא כמו עבד ועבידא (תרגום של עשה ומעשה) בחלוף בי"ת

ותעלומות כל גבר פרושות
לפניך
דרכי כל אדם אתה חקר
ומצעדי כל חי אתה בוחן
סתרי כליות אתה יודע
רזי לבבות אתה מבין
כל מסתרים גלוים לך
אין תעלומות לפני כסא
כבודך
ואין נסתר מנגד עיניך
כל רז ורז אתה סוקר
כל סתר וסתר אתה שָׂר
בכל מקום אתה שם.

עיניך צופות רעים וטובים
אבקש ממך
ענני מבטן שאול
והושיעני במצולה
תבא באזנך שועתי
ומַלֵא בקשתי
כי אתה ישב ברחוק
ושומע בקרוב
נקראת מעלה ומוריד!
נא העלני
נקראת ממית ומחיה!
הגעתי למות החייני.

(ילקוט יונה בשם פרקי דר"א, ולפנינו איננה שמה.)

מה נמלצה התְפלה ההיא לחֵך כל יודעי לשון וספר.

גם חלוף מבטא אחד בלשון ההיא (אונדהַרט, דיאַלעקט) מובא באחד מספריהם. וזה הוא: אמר ר' חייא בר יעקב יש מקומות שקורין לפת לפתותא (צ"ל שקורין לפתותא, ומלת לפת ט"ס) פיסתא, שנאמר יהי פסת בר בארץ (תנחומא עקב, עיי"ש היטב).

ועוד תשוב תראה יותר מאלה בדיוואן התלמודי אשר אוציא לאור אם יהיה ד' עמדי.

ארמית או בבלית.

בלעדי רוב הגמרא הבבלית ואיזה מדרשי אגדה אשר הוא בלשון ארמית או בבלית מובאות עוד בספריהם מלות

ענין א.

מהירות בעלי התלמודים והמדרשים בלשונות מלשונות שונות.

הענין הזה יפרד לארבעה ראשים, א׳. יַרְאֶה ידיעתם בעצמי הלשונות. ב׳. ידיעתם בתכונותיהן ובסגלותיהן. ג׳. אהבתם הגדולה לידיעת הוראות המלות לאשורן, עד אשר לא היה למו לבוז לדרוש אותן גם מהמון עם לעז. ד׳. אהבתם לידיעת מקור המלות וצור מחצבתן.

א.

ידיעתם בעצמי הלשונות.

עברית.

מלבד רוב המכילתא, ספרא, ספרי, משנה, תוספתא, ואיזה מדרשי אגדה אשר הוא בלשון עברית כידוע, נמצאת עוד בספריהם מליצות רבות בלשון ההיא המורות על עָצְם ידם בה. ולדוגמא אערכה פה תפלה אחת אשר שמו בפי יונה בהיותו במעי הדגה, עם איזה תקונים.

רבון העולמים!
אנה אלך מרוחך?
ואנה מפניך אברח?
אם אסק שמים שם אתה,
ואציעה שאול הנך,
אתה מלך על כל מלכים
ואדון על כל רוזני תבל
כסאך שמי השמים
והארץ הדם רגלך
מלכותך במרום
וממשלתך בעמק
מעשי כל העלם גלוים לך

לכבוד

אדם גדול, אשר נקבצו באו בו יחדו כל המעלות המדות, וכל המעלות השכליות, גם עֹשֶר וכבוד, גדולה ותפארת, לפני מלכים יתיצב, ובסוד רוזנים תבא נפשו, נודע בכל אפסי ארץ, שמן תורק שמו, מו"ה אברהם אלבערט כהן לאל עליון.

מנחה קטנה שלוחה

מאת המתכבד בתפארת ידידותו

יעקב רייפמאַן.

תכונת עניני המאמר.

א. מהירות בעלי התלמודים והמדרשים בלשונות מלשונות שונות.

ב. תולדות המשלים אשר ליהודים.

ג. הערות על ספר מבחר הפנינים.

מאמר

חוט המְשֻׁלָּשׁ

כולל

שלשה ענינים שונים, הרשומים בעבר השני.

מאתי

יעקב רייפמאַן.

פראג

שנת תרי"ט לפ"ק.

Prag 1859.

Druck bei G. Freund, Altstadt lange Gasse Nro. 922.

[illegible] — [illegible] p. [illegible]

p. [illegible] 129

p. 25 [illegible]

p. 21 [illegible]

תָּוִי:

Jacob Reifmann
in Szczebrżeszin (Gouv. Lublin, Russ.-Polen), per Warschau.

וזה למכתבים לבדם, אבל מכתבים עם־מחיר סִפְרִי לא יְשַׁלְּחוּ
כִּי אם לזאמושטץ על־כְּתֹבֶת

David Schiffmann in Zamość
(Gouv. Lublin, Russ.-Polen), per Warschau,
für Jacob Reifmann in Szczebrżezsin.

ואת־פני חכמי הדור אשר אשלח להם סִפְרִי לתשורה אני הנני מְחַלֶּה במאד מאד, כי יכבדוני במענה אם־לחסד ואם־לשבט גם־מבלי מכתב ממני. הן גם־קֹצֶר הזמן גם־חֹסֶר כסף לא יתנוני לערוך מכתב לכל־אחד ואחד. תִּמְנֶה־נא בקשתי זאת חסרון המכתב.

יעקב רייפמאנן.

השמים תְּגֻלֶּה חרבי, ור״ל אם תְּכֻפַּל חרבי הנוקמת וּתְמֹרַט כברק וְיֵרָאֶה פעלה מקצה השמים ועד קצה השמים. ותכפל חרבי הוא ע״ד ותכפל חרב (יחזקאל כ״א י״ט), ותמרט כברק הוא ע״ד למען היה לה ברק מֹרָטָּה (שם ושם ט״ו).

80) ובריתך ינצרו (שם ל״ג ט׳): וקימך לא אשני. תרגם בלשון שלילה ולא בלשון חיוב נטרו בעבור שכבר תרגם מלת שמרו במלת נ ט ר ו, ורצה לכתוב כפל ענין במלות שונות.

81) שפע ימים (שם ושם י״ט): נכסי עממיא. בלי כל ספק צ״ל יממיא כבעברי. והוא רומז אל הטרית אשר בימים כדרש חז״ל (מגלה ו׳ א׳).

82) וכימיך דבאך (שם ושם כ״ה): וכיומי עולמתך תוקפך. מה תוקפך הנצב לְעֻמת יומי עולמתך? ונ״ל כי תוקפך הוא רומז לשמונים שנה, עש״ה ואם בגבורות שמונים שנה (תהלים צ׳ י׳). וכונתו אפוא וגם כי תגיע לגבורות ותהיה בן שמונים שנה תהיה אמיץ וחסון כאשר היית בימי עלומיך. —

יתר הדברים על אדות ת״א הנהו בערונה השנית. ואם יעזרני ד׳ מחסי ומצודתי להוציא גם תנובות הערוגות האחרות לאור יֵאָמֵר אז על שָׂדַי והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישנה מאד (איוב ח׳ ז׳)..

בא פסוק כל בן נכר לא יאכל בו) כתוב כדברים האלה לאמר: מלשון ואשתמודע יוסף לאחוהי ואינון לא אשתמודעוהי עכ״ל. והוא תמוה מאד, כי זה הוא תרגום פסוק ויכר יוסף את אחיו והם לא הכירהו (בראשית מ״ב ח׳), ומה ענין הכרה אצל התנכרות? והנוסחא האמתית היא המובאה בפי׳ הטור על התורה. וז״ל כמו ויתנכר יוסף [הוא פסוק ויתנכר אליהם הנ״ל] דמתרגמינן ואשתמודע עכ״ל. ונדע אפוא אשר תחת וחשב מה דימלל עמהון הכתוב לפנינו היה כתוב לפני הרמב״ן ואשתמודע.— חלוף אהח״ע הנ״ל הזכירני דבר אחד אשר שכחתי להציגו למעלה והוא על תרגום והוא משתאה לה (בראשית כ״ד כ״א). הנה ז״ל: וגברא שהי בה מסתכל, ונלחצו רש״י ורשב״ד עד מאד בפירושו. ואני נוזר אומר נכון ובטוח, כי לא עלה על לב המתרגם לפרש משתאה מלשון שהייה, וכי לא פרשו רק מלשון ונִשתעה ונראה יחדו (ישעיה מ״א כ״ג) ע״פ חלוף העי״ן באל״ף אשר לא יקר הוא בספרי קדשנו. וענין שרש שָׁעָה הוא התבוננות והסתכלות, ולכן תרגם יב״ע מלת ונשתעה הנ״ל במלת ונסתכל, ומתרגם התורה תרגם מלת משתאה במלת מסתכל. ואך המלה הזאת היא תרגום מלת משתאה, אבל מלות שהי בה אינן כי אם נוספות אשר שת המתרגם על המקרא כדרכו במקומות רבים.

78) מחֹטֵב עצך (שם כ״ט י׳): מלקט אעך. מה ענין לקיטה אצל חטיבה? ונ״ל ברור, כי צ״ל מקטל בהפוך האותיות. וכי הוא מלשון דקטל אספסתא (שבת ע״נ ב׳), קטלי קני (סנהדרין ל״ג א׳). ויעוין ערוך (ערך קטל א׳).

79) אם שנותי ברק חרבי (שם ל״ב מ״א): אם על חד תרין כחיזו ברקא מסוף שמיא ועד סוף שמיא תתגלי חרבי. גם פה אעתיקהו ראשונה מלה במלה ללשון עברית, ואחרי כן אבארהו. וזאת העתקתו: אם כפלים כמראה הברק מקצה השמים ועד קצה

השמים

73) אש אכלה הוא (שם ד׳ כ״ד): אשא אכלא הוא. לא תרגם נורא כבכל מקום להבדיל בין אש רוחני לאש גשמי וכן תרגם בגלל זה כל אש אשר בספור מעמד הר סיני אשא ולא נורא.

74) ורגלך לא בצקה (שם ח׳ ד׳): ומסאנך לא יחיפו. — במקצת דפוסים כתוב כן גם על ונעלך לא בלתה (שם כ״ט ד׳). והנה שם יתכן התרגום הזה היטב. אבל מה ענינו אצל ורגלך לא בצקה? ועל מלת יחיפו הבלתי מובנת גם פה גם שמה אחשוב כי היא ט״ס, וכי צ״ל חפו והוא מן מחופיא דידהו (ברכות ו׳ א׳) שענינו גרידה, ור״ל אפוא נעלך היתה שלמה תמיד ולא התגרד ממנה מאומה גם כי הלכת וצעדת בה ארבעים שנה.

75) הנתֵן לך כח לעשות חיל (שם ושם י״ח): יהיב לך עיצה [צ״ל עיטא כי עצה היא עברית] למקני נכסין. תרגם עיטא תחת חילא, ללמד את ההמון דעת כי לא בכח ולא בגבורה יעשה איש חיל אך בעצה ותחבֻלה וכי גם החַלָּש יאמר גבור אני לעשות חיל אם עצת חכמה תנחהו.

76) תחפזו (שם כ׳ ג׳): תתבהתהון. בלי כל ספק צ״ל תתבעתון בעי״ן. כי תתבהתון הוא אך תרגום של תבושו. ותתבעתון ענינו יראה ופחד כידוע.

77) לא תפאר אחריך (שם כ״ד כ׳): לא תפלי בתרך. בלי ספק פירש תפאר כמו תבער, בחלוף בומ״ף ואהח״ע. כי תפלי הוא אך תרגומו של תבער ולא של תפאר כידוע. וכבר הָרְאֵתָ מלות רבות אשר פירשן המתרגם ע״פ חלוף האותיות. ובספר שיח יצחק (שער א׳ פ״א חלק ד׳) כתוב עוד והרי״ש תמורת למ״ד וכו׳ ולדעתי בא כן ויתנכר אליהם (בראשית מ״ב ז׳). כמו ויתנכל לדברי אונקלוס שתרגם על זה וחשב בלביה מה דימלל עמהון עכ״ל. אולם דע אשר לפני הרמב״ן היתה נוסחא אחרת בתרגום הפסוק הזה, כי בפירושו על התורה (פרשת

בא

אבוהא היא מתחלא. בלי ספק כצ"ל: קדושת (בלי מ"ם) אבוהא היא מחלא (בלי ת"ו). והוא אחד עם הכתוב בסנהדרין (נ"ב רע"א): מה ת"ל את אביה היא מחללת? שאם היו נוהגין בו קודש נוהגין בו חול עכ"ל. והנוסחא הישנה סרת טעם. כי איככה יתכן לאמר על האשה המעותדה להשרף שמשפטה להיות מחוללת מקדושת אביה? מתי תהיה מחוללת מקדושת אביה? אחרי אשר תהי עפר ואפר? וגם בעברי לא כתוב מתחללת כי אם מחללת.

67) נתונם נתונם (במדבר ג' ט'): מסירין יהיבין. ועל נְתֻנים נְתֻנים (שם ח' ט"ז): אפרשא מפרשין. ועל נְתֻנים לאהרן (שם ושם י"ט) מסירין. ולא אדע מה נשתנה נְתֻנים נְתֻנים אשר בח' ט"ז מהאחרים לתרגמם בלשון הַפְּרָשָׁה?

68) טמא לנפש (שם ט' י'): מסאב לטמי נפשא. בתרגום שמרני על נע ונד (בראשית ד' י"ב) כתוב: כלי וטמי, ולפ"ז טמי הוא תרגום של נד. וקרוב אפוא אשר בלשון ארמית הקרובה ללשון שמרנית נקרא גוף מת בשם ט מ י נפשא על דבר נוד הנפש ממנו לעת המותה ויוכל היות עוד אשר מניחי השם ההוא רצו להורות בזה כי במות הגוף לא תמות הנפש, וכי הַמָּוֶתָה הוא אך פרידת ונדידת הנפש מן הגוף.

69) השמנה היא (שם י"ג כ'): העתירא היא. ר"ל העשירה היא בתנובות שָׂדַי ע"י שומנה. והוא ע"ד: תעשרנה (תהלים ס"ה י').

70) פליטם (שם כ"א כ"ט): צירין צ"ל שירין, מלשון שיורא (איבעררעסט).

71) נָתֹן תתן (שם כ"ז ז'): מתן תתן. למה זה תרגם בלשון נתינה שהיא עברית ולא בלשון יהב שהיא ארמית?

72) ומְזִמים (דברים ב' כ'): חשבני. פירש וַמְזֻמִּים מלשון מזמה שהיא מחשבה. ולכן תרגם חשבני.

73) אש

כדעת תנא קמא אשר יניק וחכים לא (קדושין שם ויעוין שם בפי' רש"י ד"ה ת"ק סבר יניק וחכים לא).

64) זִמָּה היא (ויקרא י"ח י"ז): עצת חטאין היא. התרגום הזה מובא בע"ז (י"ז ב') וז"ל: זמה ומתרגמינן עצת חטאין עכ"ל. וע"ז פי' רש"י שם: עצת הוא תרגום של זמה היא, וחטאין הוא תוספת התרגום לפרש שעצה זו רעה היא של חטא. אלמא דזמה היינו לשון עצה עכ"ל. וכפי' רש"י נראה בעליל בגמרא יעו"ש. וממני נפלא הדבר הזה יען כי זמה יבא בכל מקום אך לרעה ולחטא, וביחוד לחטא זנות, יעוין: מדרכך זמה (יחזקאל ט"ז כ"ז). זמה עשו בתוכך (שם כ"ב ט'). ואיש את כלתו טמא בזמה (שם ושם י"א). כשחוק לכסיל עשות זמה (משלי י' כ"ג). כי היא זמה (איוב ל"א י"א). וא"כ אין חטאין תוספת רק עיקר. והסורי תרגם זמה היא: עילא [עולה ורשע] הי, מדרכך זמה: אורחתכי דזניותא, זמה עשו בתוכך: חטיתא עבדו בגוכי, ואיש את כלתו טמא בזמה: וגבר לכלתה טנפו בזניותא, עשות זמה: עבד בישתא. ובלי כל ספק כצ"ל בתרגום הארמי תחת עביד עבידתא. כי היא זמה: מטול דהי חטיתא הי, וכן עוד הרבה. אולם אחרי התבונני היטב בגמרא שם ראיתי, כי אחרי אשר דחתה הגמרא שם את הפירוש הראשון על „מזמה תשמור עליך" דחתה גם את התולדה היוצאת ממנו, שזמה היא אך לשון עצה ושנופלת גם על דבר טוב כמו תורה, וכי לפי הפירוש האחרון אין זמה רק עצת חטאין לבדה. והחטאין בתרגום אין אפוא תוספת אך עיקר. יעו"ש היטב.

65) ובמשפחתו (שם כ' ה'): ובסעדוהי. בכל מקום מתורגמת מלת ובמשפחתו במלת ובזרעיתיה, ופה מתורגמת במלת ובסעדוהי, ללמדנו שאך במשפחה הסועדת אותו ומחפה עליו הכתוב מדבר. יעוין פי' רש"י שם.

66) את אביה היא מחללת (שם כ"א ט'): מקדושת

אחד הנקרא **שחפא** בלשון ארמית, ולכן הוסיף אצל ש ח פ א שהוא עוף מלת צִפֹּר.

60) הרחם (שם ושם י״ח): **ירקרקא.** בתרגום ירושלמי המיוחס ליב״ע כתוב **שרקרקא.** וזה נכון יותר ע״פ הכתוב בחולין (ס״ג א׳): רחם זו **שרקרק** עכ״ל. ונקרא כן ע״ש צפצופו. יעוין שם: ועביד שרקרק, ופי׳ רש״י: כשהוא מצפצף נשמע כאומר שרקרק עכ״ל.

61) ועל שפם יעטה (שם י״ג מ״ה): **ועל שפם כאבלא יתעטף.** מובא בס׳ משנה תורה להרמב״ם (הלכות אבל פ״ה הי״ט). יעו״ש.

62) לא תקלל חרש ולפני עור לא תתן מכשל (שם י״ט י״ד): **לא תלוט דלא שמע וקדם דלא חזי לא תשים תקלא.** לא תרגם חרש-עִוֵּר כבכל מקום: **חרשא־עוירא,** ללמדנו אשר לא בחרש ועור ממש ידבר הכתוב כי אם באיש לא שומע הקללה בעבור היותה בלט ואיננו רואה המכשול בעבור היותו חבוש בטמון. ובתרגום ירושלמי המיוחס ליב״ע מתורגם ח ר ש כבת״א: **מן דלא שמע,** אבל ע ו ר מתורגם: **סמיא.** והוא דבר אשר אין לו שחר.

63) מפני שיבה תקום והדרת פני זקן (שם ושם ל״ב): מן קדם דסבר באוריתא תקום ותהדר אפי סבא. מה ענין **דסבר באוריתא** אצל **שיבה**? איככה נרמז ענין **סבר באוריתא** במלת **שיבה** גם בדרך רחוקה? ולמה זה הוציא ש י ב ה מידי פשוטו ו ז ק ן תרגם כפשוטו? הלא יותר היה ראוי לתרגם ש י ב ה כפשוטו, ו ז ק ן: דסבר באוריתא ונרמז בו ע״פ נוטריקון: **זה קנה** [חכמה], כבקרושין (ל״ב ב׳): מפני שיבה תקום יכול אפילו מפני זקן אשמאי ת״ל זקן ואין זקן אלא חכם וכו׳ אין זקן אלא מי שקנה חכמה עכ״ל. ונ״ל כי הרי״ש אשר במלת ד־ס ב ר היא ט״ס, וכי צ״ל: **דסב,** ע״ד: **וסיב** ובלה בה (אבות פ״ה מכ״ב). ודעתו היא אפוא

כדעת

בפרשת כיור וכנו מתורגמת בלשון קדושה ולא כן כל רחיצה אשר במקומות אחרים, להבדיל בין רחיצה אשר היא אך לנקיון לבדו ובין רחיצת הכהנים את ידיהם ואת רגליהם לעבודת מזבח שהיא לתוספת קדושה ולכן גם כהן אשר נקה את ידיו בנתר ובבורית ובכפיו לא ידבק מאומה איננו כשר לעבודה כל עוד לא רחץ מן הכיור לשם קדושה. ובגלל זה ירחצו הכהנים עתה לזכר את ידיהם לפני נשיאת כפים שהיא עבודה גם כי הן זכות וחפות מכל חלאה.

56) לשמצה בקמיהם (שם ל"ב כ"ה): לאסבותהון שום ביש בדריהון. מלת בדריהון היא סרת טעם. וגם הכתוב עליה בבאור הוא סר טעם. ולי ברור אשר צ"ל בהפוך האותיות: ברדיהון, ור"ל ברודיהם ומושליהם. ונמצאה לפעמים הלשון הזאת בתרגומים, כמו: וירדון בכון סנאיכון (ויקרא כ"ו י"ז). אבא רדי יתכון בשרביטין (מ"א י"ב י"א). ותהי רדי במצע בעלי דבבך (תהלים ק"י י"ב).

57) והרגו איש את אחיו ואיש את רעהו ואיש את קרבו (שם ושם כ"ז): וקטולו גבר ית אחוהי וגבר ית חבריה ואנש ית קריביה. למה זה תרגם שני א י ש הראשונים במלת גבר וא י ש השלישי במלת אנש? ואולי לא היתה דרך לשון ארמית להכפיל מלה אחת שלש פעמים.

58) לא אעלה בקרבך (שם ל"ג ג'): ארי לא אסליק שכינתי מבינך. מלת לא נוספה בלי ספק ע"י מעתיק הדיוט אשר רצה לדמות הארמי להעברי אשר כתוב בו: לא. ובפסוק ה' שם כתוב באמת: אסליק שכינתי מבינך בלי מלת לא.

59) השחף (ויקרא י"א ט"ז): צִפַּר שחפא. מדוע אך בעוף הזה הוסיף מלת צִפַּר? ואולי יש גם בין החיות מין

אחד

ההיא מעדת ישראל (למעלה י״ב י״ט), אשר עונש כרת הוא אך על אכילת מחמצת ואסור מציאת שאר בבית הוא אך משום סייג ואין עליו עונש כרת.

53) ובשר בשדה טרפה לא תאכלו (שם כ״ב ל׳): ובשר תליש מן חיוא חייא לא תיכלון. וע״ז באוהב גר: וברוב הספרים מן חיוא חייא ואיננו נכון, כי זה יורה על איסור אבר מן החי, לא על טרפת ארי עכ״ל. ונעלם מעיני בעליו אשר כן הוא בירושלמי (ערלה פ״ג ה״א). וז״ל: מה פירש לך באבר מן החי? ובשר בשדה טרפה לא תאכלו (לכלב תשליכון אותו) עכ״ל. והנה בבבלי (חולין ק״ב ב׳): אמר ר׳ יוחנן ובשר בשדה טרפה לא תאכלו. זה בשר מן החי ובשר מן הטרפה. ור״ש בן לקיש אמר ובשר בשדה טרפה זה בשר מן הטרפה עכ״ל. ודעת אונקלוס איננה לא כדעת ר׳ יוחנן ולא כדעת ר״ש בן לקיש כי אם כדעת הירושלמי הנ״ל אשר כל הפסוק הוא אך על אבר מן החי.

54) אחרי רבים להטות (שם כ״ג ב׳): בתר סגיאי שלם דינא. וע״ז באהב גר: וסוף הפסוק בתר סגיאי שלים דינא קשה מאד להולמו. ובס׳ מא״ד אשלים דינא. ולכל הפנים צריך עיון עכ״ל. ולי מובן היטב לפי נוסחת ס׳ מא״ד בלי כל עיון, כי כונתו היא: מַלֵא את הדין אחרי הרבים. והוא כדעת חז״ל הלומדים מזה שצריך ללכת אחרי דעת רבים. ואשלים דינא הוא מן: כד משלמין בניא למחטי בתר אבהתהון (תרגום פסוק: לא תשתחוה להם. למעלה כ׳ ה׳), שפירושו הוא: כאשר הבנים ממלאים אחרי אבותיהם לחטוא כמהם. והוא ע״ד המליצה העברית: מִלֵא אחרי ד׳ (דברים א׳ ל״ו). וע״ז בבאור: כל מקום שיבא מלא ואחריו אחרי הוא ענין הסכמה והשלמת הרצון עכ״ל. ושלם הוא תרגום מלא.

55) לרחצה (שם ל׳ י״ח): לקידוש. כל רחיצה אשר

בפרשת

ולמשה). אולם אך בדמים, כי עד מהרה יִשָּׁפֵךְ דמו וימות לשחת! ואחרי אשר רָפָה המלאך מן התינוק ושב התינוק לאיתנו אמרה: לולי דם המילה היה התינוק חתן דמים ובן מות. ומִלת למולת היא לדעת אונקלוס מרכבת מן: לולי מולת.

49) ויעשו בה (שם ה׳ ט׳): ויתעסקון בה. פירש ויעשו כמו וישעו בהפוך האותיות ע״ד: כשב כבש, שמלה שלמה. ולכן תרגמו כאשר תרגם ישעו הכתוב אחריו.

50) העתירו בעדי (שם ח׳ כ״ד): צלו אף עלי. מלת אף תתכן אך על: וברכתם גם אותי (הלאה י״ב ל״ב), ויעו״ש התרגום, אבל פה היא בלי ספק ט״ס.

51) התעללתי (שם י׳ ב׳): דעבדית. פי׳ התעללתי לשון פועל ומעללים, ורש״י דחה את הפי׳ הזה ולא השגיח על היותו כתוב בת״א. וכן נהג עוד במקומות רבים. והוא עצמו כתב בפירושו על קדושין (מ״ט א׳ ד״ה הרי זה מחרף): ואונקלוס כשהוסיף לא מדעתו הוסיף שהרי בסיני ניתן אלא שנשתכח וחזר ויסדו וכו׳ עכ״ל. ואיככה אפוא היה יכול לחלוק על דבר הניתן בסיני? ואם נאמר אשר נוסחא אחרת היתה לפני רש״י בת״א, למה זה לא הביאה ולא זכרה? ועוד אדבר הרבה בעזרת צורי וגאלי על אדות דברי רש״י בקדושין הנ״ל.

52) לא תשא את שם ד׳ אלהיך לשוא כי לא ינקה ד׳ את אשר ישא את שמו לשוא (שם כ׳ ז׳): לא תימי בשמא דיי׳ אלהך למגנא ארי לא יזכי ד׳ ית דיימי בשמיה לשקרא. למה זה תרגם לשוא הראשון: למגנא, ולשוא השני: לשקרא? למה לא התאים חלקו עם חלקו? ואולי היתה דעתו, כי העונש בידי שמים הוא אך על שבועת שקר ולא על שבועת חנם שהיא אמת, וכי שבועת חנם שהיא אמת איננה אסורה רק משום סייג. והפסוק הזה הוא אפוא ע״ד פסוק: שבעת ימים שְׂאֹר לא ימצא בבתיכם כי כל אֹכֵל מחמצת ונכרתה הנפש

ההיא

ומעסים הוא מן: ועסותם רשעים (מלאכי ג' כ"א). ולכן תרגם: מבאישין.

46) חיות הנה (שם ושם י"ט): חכימן אינון. בלשון חז"ל נקראה המילדת בשם: חֲכָמָה. יעוין שבת (קכ"ח ב' במשנה): וקורין לה חכמה ממקום למקום עכ"ל. והוא כעין: חכים יתקרי (ב"מ פ"ו רע"א) שהוא כנוי לרופא יעו"ש. וכונת: חכימן אנון הוא אפוא: הן בעצמן מילדות, וחיות היא לדעתו משפת ארם הקוראה למילדות: חייתא.

47) ולא ביד חזקה (שם ג' י"ט): ולא מן קדם דחיליה תקיף. מפי' רש"י נראה אשר לפני רש"י לא היה כתוב כן בת"א, כי הביא זה אך בשם יש מפרשים, יעו"ש. ואגב אעיר, כי לשון: ויש מפרשים ולא ביד חזקה וכו' ומתרגמין אותו ולא מן קדם וכו', אשר בפי' רש"י שם, תוכיח למדי אשר גם בדור הרבנים יסד לו כל איש תרגום לפי פירושו ולא השגיח אל הנוסחא אשר היתה מאז מעולם. בינה היטב בזה.

48) כי חתן דמים אתה לי (שם ד' כ"ה): בדמא דמהולתא הדין אתיהיב חתנא לנא. והוא תמוה מאד. כי בפסוק הבא אחריו כתוב: וירף ממנו אז אמרה חתן דמים למולת. ותרגם אונקלוס: ונח מניה בכן אמרת אילולי דמא דמהולתא הדין אתחייב חתנא קטול. ומה אפוא בין מאמרה טרם רָפָה ממנו המלאך למאמרה אחרי אשר רָפָה ממנו? הלא גם טרם רָפָה ממנו המלאך אמרה (לפי נוסחת התרגום אשר לפנינו) כי אך ע"י דם המילה נִתַּן לה החתן והושמה נפשו בחיים? ולכן נ"ל ברור, כי מלות דמהולתא הדין אשר בפסוק הראשון השתרבבו לו ע"י אַחַד המעתיקים מן הפסוק השני, והנוסחא האמתית בו היא: בדמא אתיהיב חתנא לנא, וכי הכונה היא: אמנם נִתַּן לנו חתן (הוא התינוק כדעת רשב"ג בנדרים ל"ב א' יעו"ש ובזה מובנת היטב מלת לנא בלשון רבים. כי ר"ל לי

ולמשה

40) יהודה אתה יודוך אחיך (שם ושם ח׳). יהודה את אודיתא ולא בהתתא בך יודון אחך. מה בך? והנה בתוס׳ (מכות י״א ב׳ ד״ה מי גרם לראובן שהודה) מובא כך תחת בך. וז״ל: יהודה אתה יודוך אחיך ומתרגמינן את הודית (צ״ל: אודיתא כאשר הוא לפנינו) כך יודוך (צ״ל: יודון כאשר הוא לפנינו וכן יוכיח פירושם) אחך. פירוש הודית ולא בוש (צ״ל: בּוֹשְׁתָּ) כך יודוך (צ״ל: יודון כנ״ל) אחך, שבשביל שהתחלת להודות בא ראובן להודות עכ״ל. ולא נמצאה עוד פעם מלת כך גם בת״א גם בתיב״ע כי אם בתלמודים ובמדרשים, והוא קצור ממלת ככה אשר בעברית.

41) ובדם ענבים סותה (שם ושם י״א): כסותיה מילא מילא. נ״ל כי הוא מלמלא הנזכר בגטין (נ״ט א׳). ויעוין ערוך (ערך סבן). וצ״ל אפוא מלה אחת: מלאמלא.

42) והוא לחוף אניות (שם ושם י״ג): והוא יכבש מחוזין בספינן וטוב ימא ייכול. הוספת וטוב ימא ייכול לקוחה מברכת משה: שפע ימים יינקו (דברים ל״ג י״ט). וכן הוספת מטלא אשר בפסוק כ״ה לקוחה מברכת משה: ממגד שמים מטל (דברים שם י״ג). ולא אדע מה לברכת משה פה.

43) ותשב באיתן קשתו (שם ושם כ״ד): ושוי בתוקפא רוחצניה. ר״ל וְשָׂם באל גבור מבטחו. והוא מתנגד לדעת מרי דאגדתא שיוסף לא שם מבטחו בד׳ כי אם בשר המשקים. יעוין ב״ר (ראש פרשה פ״ט): ולא פנה אל רהבים. ע״י שאמר לשר המשקים וכו׳.

44) ויישם בארון (שם נ׳ כ״ו): ושמוהי בארונא. תחת ושמוהי צ״ל ושווהי. כי כן תרגום לשון שימה בכל מקום. ושמוהי היא עברית.

45) שרי מסים (שמות א׳ י״א): שלטונין מבאישין. פי׳: מסים כמו מְעַסִּים בעי״ן (יעוין כעין זה למעלה סי׳ 21).

ומעסים

חולק יתיר וכו׳ הוא טעם על: אל תותר, וכי יסוד המאמר הראשון הוא בב״ר (פרשה ע״ב) אשר כתוב שם: ויבא אותם אל לאה אמו. להודיעך עד היכן היה כבודה של אמו עליו שלא טעמן עד שהביאם אל אמו עכ״ל. ושעור תרגום פסוק יתר שאת ויתר עז ופסוק פחז כמים אל תותר ככה הוא: לך היה ראוי לקחת שלשה חלקים בכורה כהונה ומלכות בעבור אשר פחזת כמים ללכת לקראת אמך ולהביא לה הדודאים אשר מצאת. אולם פעלך זה לא הועיל לך ולא עשה תושיה לקחת יתר חלק. כי עלית משכבי אביך ואז חללת יצועי. ואקוה אשר כל היודע היטב שפת ארם ומבין מלת ברם לאשורה, יתן תודה לבאורי. עוד דע, כי תחת הא צ״ל הייא, וכי הוא מלשון: אשור הייא אשור הייא וכו׳ כי היכי דליקומו הייא (שבת קי״ט א׳), אשר ענינה: מהרה, ככתוב בפי׳ רש״י שם ובערוך (ערך הייא א׳). וזה נאוה היטב לתרגום מלת פחז. והוא ברור בעיני מאד. הן לולא זה אין פה כל תרגום על מלת פחז, וגם אין פה מקום למלת הא המורה בכל מקום על: הנה, הן, כידוע.

38) בקהלם אל תחד כבודי (שם ושם ו׳): באיתכנושהון למהך לא נחתית מן יקרי. ראשונה אעתיקהו ללשון עברית מלה במלה ואחר כן אבארהו. וזאת העתקתו: בהתאספם ללכת לא ירדתי מן כבודי. ור״ל: בהתאספם יחד ללכת שְׁכֶמָה להרג כל תושביה לפי חרב לא עשיתי מאומה רע אשר ארד על ידו מן כבודי ואשפל בעיני העמים; כי לא ידעתי מה עם לבבם לעשות ולא עלה על לבי אשר כה יעשו.

39) וברצונם עקרו שור (שם): וברעותהון תרעו שור סנאה. תחת סנאה צ״ל סגיאה. ור״ל חומה גדולה ורבה. כי גם שכם גם חמור גם כל אנשי העיר לא היו שונאים ליעקב ובניו אך להפך בלב שלם ובנפש חפצה קרבתם חפצו.

תרגום מחול, ותרגום כנור הוא כנורא. וכן למעלה (ד׳ כ״א) לא יתורגם כנור בחנגין כי אם בכנרין.

32) יהי לך אשר לך (שם ל״ג ט׳): אצלח בדילך. תחת בדילך (מלה אחת) צ״ל: בדי לך (ב׳ מלות). ור״ל הצליחה נא באשר יש לך.

33) אשר מצא את הַיֵּמִם במדבר ברעתו את החמרים (שם ל״ו כ״ד): דאשכח ית גִּבָּרַיָּא במדברא כד הוה רעי ית חמריא. נ״ל כי גִּבָּרַיָּא זה איננו אנשים ענקים כי אם נחשים ענקים (ריעזענשלאנגען), וכי גם נחשים ענקים נקראים גִּבָּרַיָּא בלשון ארמית. ועליהם יתכן היטב: אשר מצא, וכן: ברעתו את החמורים. כי מצא את הנחשים האלה בתוך מרעה החמורים. אבל על אנשים ענקים לא יתכן כל זה כמובן לכל איש.

34) שמו אותי בבור (שם מ׳ ט״ו): מניאו יתי בבית אסירי. תחת מניאו צ״ל שויאו. כי אך שויאו הוא תרגומו של שמו.

35) ויבחנו דבריכם (שם מ״ב ט״ז): ויבחרון פתגמיכון. שרש בחר מורה בלשון סורית על בחינה ונסיון. ומזה: בחרתיך בכור עני (ישעיה מ״ח י׳). ויעיין מחברת הערוך (ערך בחן וערך בחר).

36) להתגלל (שם מ״ג י״ח): לאתרברבא. אולי פי׳: להתגלל כמו להתגדל ע״פ תמורת דטלנ״ת.

37) יתר שאת ויתר עז: פחז כמים אל תותר (שם מ״ט ג׳ ד׳): לך הוה חזי למיסב תלתא חולקין בכירותא כהונתא ומלכותא על דאולתא לקבל אפך הא כמיא ברם לא אהניתא חולק יתיר לא תִסַּב. זה ימים ושנים אשר בררתי, כי תחת אפך צ״ל אמך, וכי מאמר: על דאולת לקבל אמך הא כמיא הוא טעם על: יתר שאת ויתר עז. ומאמר: ברם לא אהניתא

27) בְּכֹרָתִי לקח והנה עתה לקח ברכתי (שם ושם ל״ו). לקח הראשון מתורגם: נסיב, והשני: קבל. מה זה? ונ״ל כי הוא בעבור אשר הברכה עצמה שהיא: טל השמים ושמני הארץ וגו׳ לא לקח יעקב עוד רק ההבטחה לבדה אשר תבואהו לימים יָבֹאוּ. ועל ההבטחה לבדה לא תתכן לשון נסיבה רק לשון קבלה הנופלת גם על קבלת דברים לבד.

28) מֻצָּב ארצה (שם כ״ח י״ב): נעיץ בארעא. נעיץ הוא תקוע בארץ. ולא כן הוראת מֻצָּב, כי אם עומד על הארץ. ולפי ההוראה הזאת היה צריך לתרגם: קיימא. ונ״ל, כי הה״א אשר במלת ארצה לחצתהו לתרגם מלת מֻצָּב בהוראת תקוע בעומק הארץ. הן הה״א הזאת איננה במקום למ״ד בתחלה יען לא יתכן לאמר: מֻצָּב לארץ או: מֻצָּב אל ארץ, רק מֻצָּב על ארץ. וכל ה״א הבאה בסוף דבר מה ואיננה במקום למ״ד בתחלתו מורה לדעת חז״ל על עומק הדבר. ככתוב בב״ר (פרשה ס״ח): חרנה. תנא בשם רב נחמיה כל דבר שהוא צריך למ״ד בתחלתו נותן לו ה״א בסופו: סדומה, שעירה, מצרימה, חרנה. איתיביה והא כתיב ישובו רשעים לשאולה (תהלים ט׳)? רבי אבא בן זבדא אמר לדיוטא (כצ״ל תחת. לאמבטי. וכ״ה במדרש תהלים שם ובירושלמי יבמות פ״א ה״ו) התחתונה עכ״ל.

29) עצמי ובשרי אתה (שם כ״ט י״ד): קריבי ובשרי את. למה זה תרגם עצמי אך לפי הכונה ובשרי לפי הוראתו הפשוטה? מה נשתנה זה מזה?

30) ויפתח את רחמה (שם ל׳ כ״ב): ויהב לה עידוי. המליצה ההיא לקוחה מן העברית: ויתן ד׳ לה הריון (רות ד׳ י״ג).

31) ובכנור (שם ל״א כ״ז): ובחנגין. אין ספק לי, כי תחת ובחנגין צ״ל ובכנרין, יען אשר חנגין הוא אך

תרגום

עי"ן כאשר הראיתי במ"א, ויעוין מחברת הערוך לר' שלמה פרחון (חלק הדקדוק סוף שער אותיות המשמשים): ואמר רבנו האי ז"ל, כי משומד עקרו משועמד אבל הפילו העי"ן מפני הטורח עכ"ל. ויעוין שרשי געזעניוס מלת בי ומלת בל. והעמריה הוא מן: לא תתעמר בה (דברים כ"א י"ד) שהוא לשון עבדות. יעוין פי' רש"י שם.

22) אשורם ולטושם ולאֻמים (שם כ"ה ג'): למשירין ולשכונין ולנגון. אשורם הוא לדעת המתרגם מגזע ארמי: שרא (דניאל ב' כ"ב), שהוא לשון חניה (לאגערן), ולכן תרגמו: למשירין שהם להקת אנשים החונים במערכה (לאגער). ולטושם הוא מן ללטוש איש את מחרשתו (ש"א י"ג כ"ו). חרבו ילטוש (תהלים ז' י"ג) שהוא לשון שנינה (שערפען, שלייפען). ולכן תרגמו: ולשנונין (כצ"ל תחת ולשכונין). ולאמים הוא לדעתו מרכב מן: לְאִמֵּי יָם. ולכן תרגמו: ולנגון שהם יושבי איי הים.

23) איש יֹדֵעַ ציד (שם ושם כ"ז): גבר נחשירכן. על: גבור ציד (שם י' ט') תרגם הסורי: גברא נחשירתנא. וכן צ"ל פה: נחשירתן. והיא מלה ידועה בלשון סורית, והוראתה מהיר במלאכת הציד, אבל: נחשירכן איננה בכל לשון.

24) בינותינו (שם כ"ו כ"ח): בין אבהתנא. חשב מלת בינותינו למרכבת משתי מלות: בין אבותינו, למען לא יהיו בינינו ובינך הבאים אחריו למותר.

25) יום מותי (שם כ"ז ב'): יומא דאימות. נשגב ממני אשר החליף השם בפעל ולא תרגם: יומא דְמוֹתִי.

26) וישתחוו לך לְאֻמִּים וגו' וישתחוו לך בני אמך (שם ושם כ"ט). וישתחוו הראשון מתורגם: וישתעבדון, והשני: ויסגדון. ולא ארע על מה זה. ואולי למען ידמה הראשון לאחיו: יעבדוך.

27) בכרתי

בנין שרה ארי ילידית בר לסיבתוהי. באה״ב נר מובאות נוסחאות שונות בתרגום הזה. א) מהימן דאמר לאברהם וקיים דתוניק בנין שרה. ב) מאן מהימן דאמר לאברהם קיים דתוניק בנין שרה. ג) מהימן דאמר לאברהם קיים. ד) מאן מהימן דאמר לאברהם קיים. ואני הנני מרכיב את כל הנוסחאות ההן ועושה מהן נוסחא חדשה כזאת: מאן דאמר לאברהם דתוניק בנין שרה מהימן וקים ארי ילידת בר לסיבתוהי. ור״ל מי שמלל לאברהם שתיניק בנים שרה הוא נאמן בהבטחתו וקים במאמרו. כי באמת ילדה בן לזקניו. ולא רצה לתרגם בלשון שאלה כפשטו למען לא יקשה להמון: הלא המלאך מִלֵּל כן לאברהם?

20) ויגמל (שם ושם ח׳): ואתחסיל. פי׳ ויגמל כמו ויגמר בתמורת למנ״ר. כי שרש חסל מורה על גמר דבר מה. כמו: חסל סדור פסח שענינו נגמר סדר הפסח. ויעוין פרה (פי״א סוף משנה ז׳): אלו הן היונקות גבעולין שלא גמלו עכ״ל. ועי׳ בפי׳ ר״ש: גמלו, כמו: גמרו, מלשון ביום הגמל את יצחק דמתרגמינן ביומא דאתחסל. ובתוספתא קתני גמרו עכ״ל. ואנב אעיר על אשר תרגם הארמי: כל גמוליו (תהלים ק״ג ב׳): כל היסוליו, מן ויגמל הנ״ל, שהוא שגיאה גדולה. כי אין גמוליו פה רק גמילות חסדים. וכבר ברותי במ״א אשר מתרגמי תהלים ואיוב לא הבינו גם עברית גם ארמית לאשורן.

21) אל ארץ המריה (שם כ״ב ב׳): לארעא פולחנא. ופי׳ רש״י: ואונקלוס תרגמו על שם עבודת הקטרת שיש בו מר נרד ושאר בשמים עכ״ל. והוא תמוה מאד. כי למה נקרא אך ע״ש המר ולא ע״ש נרד ושאר בשמים שהיו בקטרת? ומדוע אך ע״ש בושם אשר לא נזכר בתורה הכתובה כי אם בתורה המסורה ולא ע״ש אַחַד הבשמים הנזכרים בתורה הכתובה: נטף, שחלת, לבנה זכה? ולי נראה ברור אשר אונקלוס פירש המריה כמו העמריה בעי״ן, ויש עוד הרבה מלות חסרות

עי״ן

עכ"ל. ועיז פ"י רש"י: פסוק שהוא מפרשה אחרת נתערב בזו שאינו מקומו, דהאי כי הוא זה באם כסף תלוה הוה ליה למכתביה דהתם קאי, דאלו בהך פרשתא דפקדון בלא הודאה במקצת מחייב עכ"ל. ובפי' רש"י על התורה (פרשת יתרו פסוק ויהי ממחרת): ואין פרשה זו כתובה כסדר שלא נאמר ויהי ממחרת עד שנה שניה וכו' עכ"ל. ושם (פרשת משפטים פסוק ואל משה אמר): פרשה זו נאמרה קודם עשרת הדברות עכ"ל. ובפי' ראב"ע על התורה (פרשת וירא אחרי ד"ה קשת) יתפרש הנגד הלם אשר בפרשת לך לך, והוא פלא. ולא אוכל עתה להאריך בזה יותר.

16) בריתי עמך (שם י"ז ד'): גזר קימי עמך. להוספת מלת גזר. לא ארע עתה כל טעם.

17) ומלכים ממך יצאו (שם ושם ו'): ומלכין דשליטין בעממיא מנך יפקון. למלות דשליטין בעממיא אין כל זכר בהמתורגם. ובלי כל ספק נוספו פה בשגיאה ע"י אחד המעתיקים אשר לשון התרגום על „מלכי עמים ממנה יהיו" (שם ושם ט"ז) היתה מרחפת לנגד עיניו. ובאמת אך שם יתכן: דשליטין בעממיא, בעבור שכתוב בהמתורגם: עמים, ולא פה אשר כתוב מלכים סתם.

18) בסנורים (שם י"ט י"א): בשברירייא. הוא כמו: שברותא (בלי כפל למ"ד הפעל) המורה בלשון סורית על פתיות. יעוין תרגום סורי על: פְּתָיִם תאהבו פתי (משלי א' כ"ב): שברא רחמין אנתון שברותא. וכ"ה בתרגום הארמי. ויען כי הפתיות היא עורון הלב הושאלה מלת שברותא או שברירי אל מכת עורון ותמהון לבב. וכן היא הוראת מלת סנורים. יעוין באור.

19) מי מלל לאברהם היניקה בנים שרה כי ילדתי בן לזקניו (שם כ"א ז'): מאן מהימן דאמר לאברהם קיים דתוניק

בנין

דרכיה הוא לפ״ז: מעותת דרכיה והולכת מעקשים עכ״ל. וכונת התרגום היא אפוא: הוא יְעַוֵּת ראשונה דרך כל איש, ואחרי כן יְעַוֵּת כל איש דרכו. וענין עוות דרך יעוין בפי׳ ראב״ע על: ודרך רשעים יְעַוֵּת (תהלים קמ״ו ט׳). ודעת לנבון נקל מדוע השלכתי הנוסחא הישנה אחרי גוי.

15) אתה אל ראי כי אמרה הגם הלם ראיתי אחרי ראי (שם ושם י״ג): את הוא אלהא חזי כלא ארי אמרת האף הכא שריתי חזיא בתר דאתגלי לי. לפתח חרצֻבּוֹת התרגום הזה נחוץ להקדים הקדמה אחת חדשה מאד אשר זאת היא: לדעת המתרגם אין פה מקום פסוק: ותקרא שם ד׳ ופסוק: על כן קרא לבאר, כי אם בפרשת וירא אחרי פסוק: ויפקח אלהים את עיניה ותרא באר מים. ומגמת הגר בכנוי אל ראי היתה אפוא לאמר: אתה הוא אלהי הָרְאִיָּה. אתה רואה את הכל, ואתה מַרְאֶה את הכל לכל אשר תחפץ, ואתה הראיתני בחסדך באר מים להשקות ממנה את בני אשר הגיע עד שערי מות מרוב צמאון. ומגמתה במאמר „הגם הלם ראיתי אחרי רֹאִי״. היתה: הכי גם אני החלותי פה להיות רואה וצופה את הכל אחרי הגלות נגלות לי באר מים אשר נעלמה מעיני כל חי? ואחרי ראי ר״ל אחרי רֹאִי באר מים. והוא מקרא קצר. ועל כן קרא לבאר ר״ל לבֹאר אשר הראה ד׳ להגר אחרי פקחו את עיניה, ואיננה עין המים אשר בדרך שור. ועפ״ז נפתחו כל חרצֻבות התרגום ההוא. ובתר דאתגלי לי ר״ל בתר דאתגלי לי בירא דמיא. ואל תתמה על אֲמָרַי אשר לדעת המתרגם אין פה מקום שני הפסוקים הנ״ל. כי בשבת (קט״ו סע״ב וקט״ז רע״א) כתוב כן על פרשת ויהי בנסוע הארון. וז״ל ויהי בנסוע הארון ויאמר משה וכו׳ שאין זה מקומה וכו׳ עתידה פרשה זו שתעקר מכאן ותכתב במקומה וכו׳. והיכן מקומה? אמר רב אשי בדגלים עכ״ל. ובב״ק (ק״ז א׳): ערוב פרשיות כתוב כאן, וכי כתיב כי הוא זה אמלוה הוא דכתיב

עכ״ל

13) עין משפט (שם י״ד ז׳): מישר פילוג דינא. פילוג הוא לשון חלוקה (מהיילונג) כידוע, ומישר פילוג דינא הוא מקום אשר בו ישבו כסאות למשפט והשופטים יערכו מחלקות דעותיהם, וכן על עמק יהושפט ועל עמק החרוץ (יואל ד׳ י״ג י״ד) תרגם יב״ע בעבור הנ״ל: מישר פילוג דינא.

14) והוא יהיה פרא אדם ידו בכל ויד כל בו (שם ט״ז י״ב): והוא יהא מרוד באנשא הוא יהא צריך לכולא ואף כל בני אנשא יהון צריכין ליה. תחת מרוד (במ״ס) צ״ל ערוד (בעיין). וכ״ה בתרגום ירושלמי ובתרגום סודי, כי כל פרא יתורגם ערודא. יעוין מתורגמן (שרש ערד), וכן באיוב (ל״ט ה׳): מי שלח פרא חפשי ומסרות ערוד מי פתח, והוא כפל ענין במלות שונות. ובדניאל (ה׳ כ״א): ועם ערדיא מדורה. והנה במקצת דפוסים כתוב גם בתרגום איוב (ו׳ ה׳, י״א י״ב, כ״ד ה׳, ל״ט ה׳) על פרא: מרודא, והוא שגיאה גלויה, ושבשתא כיון דעל על (פסחים קי״ד א׳). ובמתורגמן (שם) מובא מתרגום איוב (ל״ט ה׳) ערודא תחת מרודא כראוי. והכתוב בתרגום הושע (ח׳ ט׳): כערוד מרוד. הוא שתי נוסחאות שונות ממעתיקים אשר לא ידעו להכריע בין נוסחת ערוד ובין נוסחת מרוד. ודע, כי השגיאה בתרגום „והוא יהיה פרא אדם" היתה עוד לפני בעל הערוך. הן בערוך (ערך ערוד) לא נזכר כי אם התרגום הירושלמי ולא התרגום הבבלי המיוחש לאונקלוס. וז״ל פרא אדם תרגום ירושלמי מדמי לערוד עכ״ל. ואם היה כתוב לפניו בתרגום הבבלי ערוד כמשפט הביאו בלי ספק. ותחת צריך־צריכין צ״ל סריך־סריכין. והוא מן משרכת דרכיה (ירמיה ב׳ כ״ג): הכתוב אצל פרא. יעוין פרחים שונים (הצופה להמגיד שנת י״ז נו׳ 30 סי׳ 14): ומשרכת שרשו מני ארם, והוראתו עוות (קרוממונג), כי על: ראית עותתי (איכה ג׳ נ״ט) תרגם הארמי חזית ד׳ סריך דסריכו לי וכו׳ ובאור משרכת

דרכיה

9) כל תפש כנור ועוגב (שם ושם כ״א): רבהון דכל דמנגן על פום נבלא. מי יתן לי מגיד מקור ההוספה ההיא ומה הדבר אשר לחץ את המתרגם להוסיף דבר הפורטים על פי הנבל אשר אין שמץ מנהו בעברי.

10) שלשים ומאת שנה (שם ה׳ ג׳): מאה ותלתין שנין. גם פה גם בכל המקומות אשר יקדים העברי את המספר המעט להמספר הרב יקדים המתרגם הארמי את המספר הרב להמספר המעט. אין זה כי אם סגֻלה מיוחדת ללשון ארמית להקדים תמיד את המספר הרב להמספר המעט.

11) שפך דם האדם באדם דמו ישפך (שם ט׳ ו׳): דישוד דמא דאנשא בסהדין על מימר דיניא דמיה יתשד. לבך אל ימהר לשאול על אמרו: בסהדין־דיניא בלשון רבים מהכתוב בספר אגדתא דבי רב: בן נח נהרג בדיין אחד ובעד אחד (סנהדרין נ״ז ב׳). כי מאי סהדין ודיניא? סהדין ודיניא דעלמא, ע״ד: מאי שבועות שבועות דעלמא (שם כ״ג א׳) וכזה עוד הרבה בתלמוד.

12) ואנשי סדם רעים וחטאים (שם י״ג י״ג): ואנשין דסדום בישין בממונהון וחיבין בגויתהון. הוא כדעת הבריתא והפך דעת ר׳ יהודה (סנהדרין ק״ט א׳). ולפי משפטי צדקה מאד דעת הבריתא והמתרגם. כי עון אנשי סדום בממון היה כילות. ככתוב: הנה זה היה עון סדום וגו׳ ויד עני ואביון לא החזיקה (יחזקאל ט״ז מ״ט). וכן יסופר עליהם באגדות חז״ל ובספר הישר. ולכילי נאוה יותר שם רע משם חוטא, יען אשר יסוד הכילות הוא ברוע המזג מלדה ומבטן ומהריון. יעוין היטב מאמרי על הכילות [סוף ספרי מועדי ערב]. וכן שלמה קראו: רע עין (משלי כ״ג ו׳, כ״ח ב׳), ובן אמוץ אמר: וכלי כליו רעים (ישעיה ל״ב ג׳).

השואל שם: אימא אביו ממש? ואימא אמו ממש? עכ"ל. ובית משכבי איננו חדר המשכב כי אם ערש יצוע. כמו סליקתא בית משכבי אבוך [תרגום עלית משכבי אביך. שם מ"ט ד']. והוא ע"ד ולבית כנישות מיא [תרגום ולמקוה מים. שם א' י']. בבית בהתתיה [תרגום במבשיו. דברים כ"ה י"א). ועוד הרבה כאלה.

4) ולא יתבששו (שם ושם כ"ה): ולא מתכלמין. בכל מקום תרגם לשון בושה בלשון בהתא. ופה בלשון כְּלִמָּה שהיא עברית. מה זה? ועל מה זה?

5) לרוח היום (שם ג' ח'): למנח יומא. ענינו לעת ינוח היום מרגשת חלד והוא לפנות ערב. יעוין פי' רש"י. וקרוב מאד אשר המתרגם פירש: לרוח היום כמו לְרֶוַח היום. והשעור הוא: לעת תבא הַרְוָחָה ומנוחה ליום משאון תבל ומלאה. או פירשו כמו: לְנוּחַ [בנו"ן] בתמורת למנ"ר וכן הומר נבוכדנאצר בנבוכדראצר.

6) ואתה תשופנו עקב (שם ושם ט"ו): ואת תהי נטר ליה לסופא. ר"ל ואתה תהי שומר ואורב תמיד להמיתו ולשום לו קץ וסוף.

7) כתנות עור (שם ושם כ"א): לבושין דיקר על משך בשריהון. פירש: כתנות עור ע"ד: שמלתו לְעֹרוֹ (שמות כ"ב כ"ו), ומלת דיקר הוסיף מעתיק אחד ע"פ הכתוב בסדר"א המובא בילקוט: כתנות כבוד עכ"ל. או ע"פ הכתוב בב"ר (פרשה כ'): בתורתו של ר"מ מצאו כתוב כתנות אור [באל"ף] עכ"ל. והתרגום הזה מובא בתוס' [נדה כ"ה ב' ד"ה שאין הקב"ה עושה עור].

8) ויפלו פניו (שם ד' ה'): ואתכבישו אפוהי. לשון: כבשו פניהם בקרקע (סנהדרין י"ט ב'), ויעוין פי' רש"י (ברכות י' ע"א ד"ה כבשי דרחמנא).

9) כל

באור מלת שארה (שמות כ״א י׳) כנ״ל? הואילו נא חכמי לב ופנו בענין הזה וחוו דעכם לעיני השמש. אנא דלית חספא ואתון תשכחון מרגניתא תותה.

IV.

הערות על פ״ב דברים ממנו.

1) וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד (בראשית א׳ ל״א) וחזא ד׳ ית כל די עבד והא תקין לחדא. מה נשתנה הטוב הזה מכל טוב אשר לפניו שבכלם תרגם: טב, ובטוב הזה: תקין? ונ״ל, כי היה קשה להמתרגם אחרי אשר נכתב על כל פרט ופרט ממעשה בראשית: וירא אלהים כי טוב, למה זה נכתב עוד פעם על כללם: וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד? ופירש כי טוב הנכתב על כלל מעשה בראשית הוא אך על טוב הַתְאָמַת פרטיו והסכמתם חד את אחד ואת הכלל כֻּלּוֹ (הארמאניע, איבעראיינשטיממונג); והרעיון הזה לא יִוָּדַע להמון ע״י מלת טב, כי אם ע״י מלת תקין המורה על דבר אשר חלקו מתאים עם חלקו ועם כֻּלּוֹ. בינה בזה.

2) ויהי האדם לנפש חיה (שם ב׳ ז׳) והות באדם לרוח ממללא. פירש חיה כמו חַוָּה בתמורת אהו״י, וחוה מן: יחוה דעת (תהלים י״ט ג׳).

3) על כן יעזב איש את אביו ואת אמו (שם ושם כ״ד) על כן ישבוק גבר בית משכבי אבוהי ואמיה. פירש יעזב איש את אביו ואת אמו על אסור השכיבה עם אביו ממש ועם אמו ממש. והוא מתאים במקצתו עם דעת ר׳ עקיבא. יעוין סנהדרין (נ״ח א׳) על כן יעזב איש את אביו ואת אמו וכו׳ ר׳ עקיבא אומר אביו אשת אביו, אמו, אמו ממש עכ״ל. ובכֻלּוֹ עם דעת

השואל

המאמרים הנ״ל אחרי הביאו ממנו י״ז מאמרים? איככה נבא אל פשר הדבר הזר הזה? אני לא אדע עתה רק לאמר, כי בעבור אשר לא נכתב התרגום ההוא עלי ספר טרם הותרה כתיבת כל התורה שבעל פה (יעוין פי׳ רש״י שבת קט״ו א׳ ד״ה מעונין גניזה ומרדכי מגלה פ״א ובגדי ישע שם) לא נפרץ בארץ ולא התפשט בחוצותיה ולא היה ערוך ושמור רק בלבות חכמים אחדים אשר חשבו לנחוץ לכתוב גם אותו על לוח לבם ככל התורה שבע״פ, ולא כן חשבו חכמים רבים. ויוכל היות, כי לא חשבו כן בעבור אשר כתוב בכל בו (סי׳ ל״ז): מן הדין היה לנו לחזור תרגום ירושלמי לפי שבטוב מפורש העברי יותר מן התרגום שלנו, אך שאינו מצוי בידינו עכ״ל. והתרגום שלנו הוא התרגום המיוחס לאונקלוס הגר, ולפי דברי כל בו לא יתפרש העברי היטב על פיהו, וכן הוא באמת. כי כל הדברים הקשים וכל השירים הנשגבים אשר בתורה לא יתורגמו בו רק בדרך דרש רחוק מאד מן הפשט ולפעמים התרגום ההוא עוד סתום וחתום עד אשר גם הוא צריך תרגום, כמו: תרגום אתה אל ראי וגו׳ (בראשית ט״ז י״ג), ותרגום הנה נתתי לך אלף כסף וגו׳ (שם כ׳ ט״ז), ותרגום בקהלם אל תחד כבודי (שם מ״ט ו׳), ותרגום אם שנותי ברק חרבי (דברים ל״ב מ״א), וכן עוד הרבה. וכל הדברים הקלים אשר בתורה ותורגמו בו אך מלה במלה. ומה יתן ומה יוסיף תרגום כזה לחכמים המבינים לשון עבר לאשורה? ומעט הנוספות אשר בו להרחקת גוף ומשיגי גוף מהבורא יתברך יוכלו החכמים להבין מדעתם, ויוכל היות עוד, כי החכמים האחרים אשר עמלו לשמור את התרגום הזה בכח זכרונם היו מתורגמנים, ולמו נחוץ מאד תרגום ערוך כשלחן למען ירוצו בו ולא יכשלו בלשונם בתרגמם את התורה לפני קהל ועדה. אולם בכל זאת קמה וגם נצבה שאלתי על ר׳ יוסף אשר הוקיר מאד את התרגום הזה והיה מהיר בו מאד כידוע. ולמה אפוא החשה ממנו בחקרו על

באור

לז) ועשתה את צפרניה (דברים כ״א י״ב): ותרבי ית טופרהא. וביבמות (מ״ח א׳) ועשתה את צפרניה. ר״א אומר תקוץ ר״ע אומר תגדיל עכ״ל. ואיש לא זכר שהמתרגם החזיק בדעת ר״ע גם נגד ר״א אשר על פיהו תרגם.

לח) ויסרו אותו (שם כ״ב י״ח): וילקון יתיה. ולא הובא בתלמודנו לראיה על הכתוב בו (כתובות מ״ו א׳) אשר ויסרו זה מלקות.

לט) לא יהיה כלי גבר על אשה ולא ילבש גבר שמלת אשה (שם כ״ב ה׳): לא יהא תקון זין דגבר על אתתא ולא יתקן גבר בתקוני אתתא. ובנזיר (נ״ט א׳) ר׳ אליעזר בן יעקב אומר מנין שלא תצא אשה בכלי זין למלחמה? ת״ל לא יהיה כלי גבר על אשה, ולא ילבש גבר שמלת אשה שלא יתקן איש בתקוני אשה עכ״ל. וגם פה אין עונה אחריו: היינו דמתרגמינן **לא יהא תקון זין דגבר על אתתא ולא יתקן גבר בתקוני אתתא.** מה זה? ועל מה זה? מה נשתנה חלקו מחלקו להיות זה נזכר בתלמודנו ובמדרשים וזה לא?

מ) כי תבא בכרם רעך (שם כ״ג כ״ה): ארי תתגר בכרמא דחברך, ודעתו אפוא שבפועל הכותב מדבר. ובב״מ (צ״ב א׳) איסי בין יהודה אומר כי תבא בכרם רעך בביאת כל אדם הכתוב מדבר, ואמר רב לא שבק איסי חיי לכל בריה עכ״ל. ואיש לא זכר שדעת איסי בן יהודה הוא נגד דעת המתרגם. ויעוין עוד בב״מ (פ״ז ב׳). —

והנה אם אמת ויציב הוא אשר כתבתי למעלה (עמוד 12) כי המאמרים המובאים ממנו בב״ר הם אך הוספת הבבלים — יעו״ש — מובן היטב אשר לא הובאו בו ממנו כל המאמרים הנ״ל ואין עוד כל תימה וכל פלא. אבל מה נאמר ומה נדבר על התלמוד הבבלי? במה נישב לנו שתיקתו מכל

המאמרים

שם בשם ר׳ יוסף: שארה זו קרוב בשר עכ״ל. הלא ר׳ יוסף אהב מאד את הגר הזה ונשא תמיד תרגומו על שפתיו כנ״ל. ולמה זה עזב פה אותו ואת תרגומו והלך לו בדרך אחרת ולא כבדם גם בזכרון שמם?

לב) ויזרוק על העם (שם כ״ד ח׳): וזרק על מדבחא לכפרא על עמא. וביבמות (מ״ו ב׳): ור׳ יהושע באבות נמי טבילה הוה וכו׳ מהכא ויקח משה את הדם ויזרוק על העם וגמירי דאין הזאה בלא טבילה עכ״ל. ולפי התרגום הנזכר אין ראיה מזה. כי לפיהו לא היתה ההזאה על העם ממש כי אם על המזבח לכפר על העם. ואין איש שם על לב להביאו ולדחות בו את הראיה.

לג) הַשָּׁלָךְ (ויקרא י״א י״ז): ושלי נונא. ובחולין (ס״ג א׳): אמר ר׳ יהודה חשלך זה השולה דגים מן הים עכ״ל. ואין עונה אחריו: היינו דמתרגמינן שלינונא, ע״ד הנ״ל: היינו דמתרגמינן מחוך — היינו דמתרגמינן נגר טורא.

לד) מפני שיבה תקום (ויקרא י״ט ל״ב): מן קדם דסבר באוריתא תקום, ובתלמודנו (קדושין ל״ב סע״ב) הובא הפירוש הזה בשם חכמים אחרים ולא בשם המתרגם יעו״ש. וגם כתוב שם אשר איסי בן יהודה אמר: מפני שיבה תקום אפילו כל שיבה במשמע עכ״ל. ואיש לא העיר שהוא נגד התרגום המקובל מר״א ור״י.

לה) כי בְסֻכּוֹת הושבתי (ויקרא כ״ג מ״ג): ארי במטלת עננין אותיבת. ובתלמודנו (סוכה י״א ב׳): כי בְסֻכּוֹת הושבתי את בני ישראל ענני כבוד היו דברי ר״א. ר״ע אמר סוכות ממש עשו להם עכ״ל. ואיש מחכמי התלמוד לא זכר אשר המתרגם החזיק בדעת ר״א.

לו) וילך שפי (במדבר כ״ג ג׳): ואזל יחידי, ותלמודנו לא הביא כי אם דעת ר׳ יוחנן אשר שפי הוא חגר (סנהדרין ק״ה סע״א) ומדעת המתרגם החשה.

לז) ועשתה

כו) ותשלח את אמתה (שם ב׳ ה׳): ואושיטת ית אמתה. הנה פירש אמתה ידה כאשר תורה לשון ואושיטת. ובתלמודנו (סוטה י״ב ב׳): ותשלח את אמתה. רבי יהודה ורבי נחמיה, חד אמר ידה, וחד אמר שפחתה עכ״ל. ודעת המתרגם הקודם לשני אלה לא חשב אנוש להזכירה.

כז) נא (שם י״ב ט׳): כד חי. ובתלמודנו (פסחים מ״א א׳): יכול אכל כזית חי יהא חייב תלמוד לומר אל תאכלו ממנו נא ובשל ומבושל. נא ובשל אמרתי לך ולא חי עכ״ל. ולא העיר גם אחד מחכמי התלמוד כי המתרגם שתרגם נא „כד חי״ חולק ע״ז. והוא קבל מר״א ור״י כנ״ל.

כח) בראשון (שם ושם י״ח): בניסן. ובתלמודנו (פסחים ה׳ א׳): דבי ר׳ ישמעאל תנא מצינו י״ד שנקרא ראשון. שנאמר בראשון בארבעה עשר יום לחדש עכ״ל. ולא השגיח לאשר תרגם הארמי: ב נ י ס ן, ופירש בראשון: בחדש הראשון, ולא מצינו אפוא בזה שי״ד נקרא ראשון.

כט) בבית אחד יאכל (שם ושם מ״ו): בחבורא חרא יתאכיל. ובתלמודנו (פסחים פ״ו א׳ וב׳): מלמד שהפסח נאכל בשתי חבורות וכו׳ דברי ר׳ יהודה. ר״ש אומר וכו׳ יכול יהא נאכל בשתי חבורות ת״ל בבית אחד יאכל עכ״ל. ולדעת המתרגם שהיא כדעת ר״ש אין זכר.

ל) אם בגפו יבא בגפו יצא (שם כ״א ג׳): אם בלחודוהי ייעול בלחודוהי יפוק. ובתלמודנו (קדושין כ׳ ע״א) הובא זה אך בשם ר׳ אליעזר בן יעקב יעו״ש.

לא) שארה (שם ו׳): זיונה. ובתלמודנו (כתובות מ״ז ב׳ ומ״ח א׳) הובאה מחלוקת חכמים בבאור מלת: שארה. אחד אמר שארה זו מזונות כדעת המתרגם, ורבי אלעזר אמר שארה זו עונה, וראב״י אמר שארה כסותה לפום שארה תן כסותה וכו׳. ונפש המתרגם לא הובאה בסודם. ועוד יותר נפלאת בעיני אשר הובא

שם

חכמים על בפתח עינים יעו"ש *) ובב"ר (פרשה פ"ה) וכן בתלמוד הירושלמי (כתובות פ"ג ה"א) הובא עוד פירוש רביעי. יעוין שם ושם. ופירוש המתרגם לא הובא בקהלם.

כב) ולא יסף עוד לדעתה (שם ושם כ"ו). ובבאור רש"ד שם מובאות בשם פי' רד"ק על התורה שתי נוסחאות בתרגום הפסוק הזה. האחת: ולא אוסיף עוד למדעה. והשנית: ולא פסק עוד מלמדעה. וגם שתיהן לא נזכרו על שם המתרגם בתלמודנו (סוטה י' ע"ב) יעו"ש.

כג) ויבא הביתה לעשות מלאכתו (שם ל"ט י"א): ועל לביתא למבדק בכתבי חושבניה. ובב"ר (פרשה פ"ז) הובא זה בלי זכרון שם המתרגם עליו ואף לא בלשונו כי אם בלשון: לחשוב חשבונות של רבו. וגם הובאו שם חכמים רבים האומרים: לעשות צרכיו נכנס. וכן בתלמודנו (סוטה ל"ו ב'): רב ושמואל וכו' וחד אמר לעשות צרכיו נכנס עכ"ל. ואין איש שם על לב להעיר שהוא נגד המתרגם אשר תרגם ע"פ ר' אליעזר הגדול ור' יהושע כנ"ל (מחקר I).

כד) לא ירים איש את ידו ואת רגלו (שם מ"א מ"ד): לא ירים גבר ית ידיה למיחד זין וית רגליה למרכב על סוסיא. ובב"ר (פרשה צ') הובא ע"ז פירוש בלתי מובן יעו"ש. ופירוש המתרגם לא ינשא על שפתיו.

כה) כל הבן הילוד (שמות א' כ"ב): כל ברא דיתיליד ליהודאי. ור' יוסי בר חנינא אמר: אף על עמו גזר (סוטה י"ב א') ולא שת לבו לדעת המתרגם המקובלת מר"א ור"י כנ"ל. ואף מסדר התלמוד לא זכרה ולא העיר אשר המתרגם חולק על ריב"ח.

כן ותשלה

---

*) פירוש אחד מכאס סוא: מקום הוא ששמו עינים. והפירוס הזה אמר ר' חנין בשם רב. ותמוה אפוא עד מאד הכתוב בפי' רמב"ם על התורה (פסוק ותשב בפתח עינים): והמפרש שם עיר טועה וכו'.

ט״ז) העטופים ללבן (שם ל׳ מ״ב): לקישיא ללבן. ובב״ר (פרשה ע״ג) ר׳ יוחנן וריש לקיש. ר׳ יוחנן אמר בכיריא דלבן. ריש לקיש אמר לקישיא דלבן עכ״ל. ור׳ יוחנן לא שם לבו אל המתרגם אשר תרגם: לקישיא כדעת ריש לקיש, ואף גם ריש לקיש לא זכרו לחזק בו את דעתו כאלו תרגומו לא היה ולא נברא עוד.

טז) וישלח יעקב מלאכים (שם ל״ב ד׳) ושלח יעקב אזגדין. ובב״ר (פרשה ע״ה): וישלח יעקב מלאכים, אלו שלוחי בשר ודם. רבנן אמרי מלאכים ממש עכ״ל. והמתרגם פירש כדעת האומר אלו שלוחי בשר ודם. כי תרגם אזגדין ולא, מלאכיא. ורבנן לא נשאו נפשם אליו ולא שתו לבם לדעתו, וגם מסדר המדרש לא זכרו ולא פקדו.

יז) קשיטה (שם ל״ג י״ט): חורפן. ובתלמודנו (ר״ה כ״ו א׳) כתוב אשר הוא מעה בלשון כרכי הים, ובב״ר (פרשה ע״ט) מובאים עוד פירושים יעו״ש, ופירוש המתרגם לא יזכר ולא יפקד.

יח) הימים (שם ל״ו כ״ד): גִּבָּרַיָּא. ובתלמודנו (פסחים נ״ד א׳) לא נזכרה כי אם דעת רשב״ג שהם פרדים יעו״ש. ומדעת המְתרגם אין אֹמֶר ואין דברים.

יט) בת מי זהב (שם ושם ל״ט): בת מצרף דהבא. ובב״ר (פרשה פ״ג): מן דעתירין מהו דהבא עכ״ל. ולפירוש המתרגם אין זכר.

כ) וָלֹט (שם ל״ז כ״ה): ולטום. ובב״ר (פרשה צ״א): ולט מצטבא עכ״ל. ואין איש שם על לב פירוש המתרגם.

כא) ותשב בפתח עינים (שם ל״ח י״ד). ויתיבת בפרשות עיינין. ובתלמודנו (סוטה י׳ ע״א) הובאו שלשה פירושים משלשה

חכמים

ט) הרמתי ידי אל ד׳ (שם ושם כ״ב) ארימית ידי בצלו קדם ד׳ [ע״ד: אפרש את כפי אל ד׳. שמות ט׳ כ״ט]. ובב״ר (פרשה מ״ג) הובאו שלשה פירושים משלשה חכמים על „הרמתי ידי אל ד׳״ יעו״ש, ולפירוש המתרגם הקודם לשלשת החכמים האלה אין זכר.

י) ויאמר ארני (שם י״ח ג׳): ואמר ד׳. ודעתו אפוא שהוא קדש. ובתלמודנו (שבועות ל״ה ב׳) הובאה בזה מחלוקת החכמים יעו״ש, ודעת המתרגם לא הובאה להכריע בה דעת האומר שהוא קדש.

יא) ויצא יצחק לשוח בשדה (שם כ״ד ס״ג): ונפק יצחק לצלאה בחקלא. ולא הובא בתלמודנו (ברכות כ״ו ב׳) לראיה אל דעת האומר, כי יצחק תקן תפלת מנחה, וכי אין שיחה אלא תפלה, יעו״ש. וכן לא הובא בב״ר (פרשה ס׳) יעו״ש.

יב) ואחֻזַּת מרעהו (שם כ״ו כ״ו): וסיעת מרחמוהי. ובב״ר (פס״ד): ואחֻזַּת מרעהו. ר׳ יהודה אמר אחֻזַּת מרעהו היה שמו. ר׳ נחמיה אמר סיעת מרחמוהי. עכ״ל. ולא העיר איש אשר גם המתרגם מחזיק בדעת ר׳ נחמיה.

יג) ועיני לאה רכות (שם כ״ט י״ז): ועיני לאה יאין. ובתלמודנו (ב״ב קכ״ג א׳): מאי רכות? אילימא רכות ממש וכו׳ אלא אמר ר׳ אלעזר שמתנותיה ארוכות [הוא מעין דברי בן אפרים המובא בפי׳ ראב״ע על הפסוק הזה יעו״ש] וכו׳ רב אמר רכות ממש וכו׳ עכ״ל. ובב״ר (פרשה ע׳): ועיני לאה רכות. אמורא דר׳ יוחנן תרגם קדמוי: ועיני לאה הוו רכיכין [כן תרגם הסורי וארבר ע״ז במ״א] וכו׳ ומהו רכות? רכות מבכיה וכו׳ עכ״ל. ולפירוש המתרגם אין כל זכר.

יד) דודאים (שם ל׳ י״ד): יברוחין. ובתלמודנו (סנהדרין צ״ט ב׳) לא הובא זה כי אם בשם רב יעו״ש.

ד) ואת הנפש אשר עשו בחרן (שם י״ב ה׳): ויח נפשתא דשעבידו לאוריתא בחרן. ובב״ר (פרשה ל״ט) מובא הפירוש הזה אך בשם ר׳ אליעזר בר זימרא ולא בשם המתרגם הקודם לו הרבה. וז״ל ואת הנפש אשר עשו בחרן. א״ר אליעזר בר זימרא אם מתכנסין כל באי העולם לברוא אפילו יתוש אחד אינן יכולין לזרוק בו נשמה. ואת אמר ואת הנפש אשר עשו? אלא אלו הגרים שניירו עכ״ל. וגם רש״י לא הביא את התרגום בפירושו על הפסוק הזה.

ה) ואנשי סְדֹם רעים וחטאים לד׳ מאד (שם י״ג י״ג). ואנשי דסדם בישין בממונהון וחיבין בגויתהון. ובתלמודנו (סנהדרין ק״ט א׳): אמר רב יהודה רעים בגופן וחטאים בממונן וכו׳ במתניתא תנא רעים בממונן וחטאים בגופן עכ״ל. ודעת המתרגם שהיא כדעת המתניתא לא תזכר ולא תפקד כאלו לא היתה ולא נבראה.

ו) ותדעל מלך גוים (שם י״ד א׳): ותדעל מלכא דעממין. הנה פירש מלת גוים כמשמעה וכהוראתה בכל מקום. ובב״ר (פרשה מ״ב): ותדעל מלך גוים, א״ר לוי אתר הוא וכו׳ עכ״ל. ור״ל שגוים הוא שם מקום אחד. יעוין פי׳ רש״י ובאור רש״ד. ולדעת המתרגם אין כל זכר.

ז) ואת הזוזים בהם (שם ושם ה׳): וית תקיפיא (כאלו היה כתוב: הָעֲזִים) דבהמתא. ובב״ר (שם) הובא תרגום ירושלמי: ית זיוותניא דבהון, תחת התרגום המיוחש לאונקלוס גם כי תרגום אונקלוס הוא קודם לתרגום ירושלמי בזמן ובמעלה.

ח) והוא שוכן באלוני ממרא (שם ושם י״ג): והוא שרי במישרי ממרא. ובב״ר (פמ״ב): והוא שוכן באלוני ממרא. ר׳ יהודה ור׳ נחמיה. ר׳ יהודה אמר במשריא דממרא. ור׳ נחמיה אמר בפלטין דממרא עכ״ל. ודעת המתרגם שהוא כדעת ר׳ יהודה לא תזכר ולא תפקד.

ט) הרמתי

א) דמי אחיך (בראשית ד׳ י׳): דם זרעין דעתידין למפק מן אחוך. ובב״ר (פרשה כ״ב) מובא זה אך בשם ר׳ יודן. וז״ל ר׳ יודן אומר דם אחיך אין כתיב כאן אלא דמי אחיך: דמו ודם זרעיותיו עכ״ל. ושם המתרגם לא יזכר ולא יפקד. ויעוין סנהדרין (פ״ד מ״ה).

ב) כי השחית כל בשר את דרכו (שם ו׳ י״ב): ארי חבלו כל בישרא אנש ית ארחיה. הנה מלת אנש אשר הוסיף ברור תמלל, כי פירש בשר כמו יבוא כל בשר להשתחות לפני אמר ד׳ (ישעיה ס״ו כ״ג), והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם (יואל ג׳ א׳), שֹׁמֵעַ תפלה עדיך כל בשר יבאו (תהלים ס״ה ג׳), ויברך כל בשר שם קדשו לעולם ועד (שם סוף מזמור קמ״ה), המורים אך על האדם לבדו. והוא פירוש ישר ונכון מאד. ובתלמודנו (סנהדרין ק״א א׳): כי השחית כל בשר את דרכו. א״ר יוחנן מלמד שהרביעו בהמה על חיה וחיה על בהמה והכל על אדם ואדם על הכל עכ״ל. ובב״ר (פרשה כ״ח): רבי עזריה בשם ר׳ יהודה בר סימון אמר. הכל קלקלו מעשיהן בדור המבול. הכלב היה הולך אצל הזאב, והתרנגול היה מהלך אצל הטווס. הה״ד כי השחית כל בשר את דרכו. כי השחית כל אדם אין כתיב, אלא כי השחית כל בשר עכ״ל. ולפירוש המתרגם אין כל זכר, ואיש לא חֲשָׁבָהוּ לשאת אותו על שפתיו גם כי ילך מישרים ויתאים עם השכל והטבע. ומאז כלתה נפשי לדעת מה ענה ר׳ יהודה בר סימון על אשר כתוב בפסוקים הנ״ל בשר ולא אדם.

ג) גֹּפֶר (שם ושם י״ד): קדרוס. ובתלמודנו (סנהדרין צ״ט ב׳): גופר רב אמר אדרא. דבי ר׳ שילא אמרי [כ״ה גוסחת הערוך ערך ארר] זו מבלינה. ואמרי לה גולמיש עכ״ל. והמתרגם לא הובא בסודם.

ד) ואת

4. במדרש במדבר רבה מובאים ממנו ארבעה מאמרים ועל אחד מהם נזכר שם אונקלוס. ואלה הם:

א) בפרשה ט׳: סרו מהר (שמות ל״ב ח׳) ומתרגמינן סטו בפריע.

ב) שם: מה כתיב מזי רעב (דברים ל״ב כ״ד) נגד וצבתה במנה. שכן תרגם אונקלוס נפיחי כפן.

ג) בפרשה י׳: פעמון זהב ורמון (שמות כ״ח ל״ד) ומתרגמינן זגא דדהבא ורמונא.

ה) בפרשה י״ג: חמאת בקר וחלב צאן (דברים ל״ב י״ד) ומתרגמינן יהב להון ביזת מלכיהון.

5. במדרש שמות רבה אך מאמר אחד ממנו מבלי יזכר עליו גם שם תרגום. יעוין פרשה ג׳: לפה (שמות ד׳ ט״ז) לתורגמן עכ״ל. והכתוב בפרשה י״ח: יצאו בראש גלוי הוא העתקת תרגום יצאים ביד רמה (שמות י״ד ח׳): נפקין ברישׁ גלי. — וכן בפרקי דר״א אך מאמר אחד בזכרון שם אונקלוס. יעוין פל״ח: שנאמר ותחי רוח יעקב (בראשית מ״ה כ״ז) ותרגם אונקלוס ושרת רוח נבואה על יעקב אבוהון עכ״ל. וסך כל המאמרים המובאים ממנו בודאי בתלמודנו ובמדרשים הוא ל״ה.

6. לעמת ל״ה המאמרים המובאים ממנו בתלמודנו ובמדרשים יש בו מאמרים רבים אשר חכמי התלמוד והמדרשים לא שתו לבם למו ולא נשאום על שפתותיהם כמו חשבום לאין אונים לבנות או להרוס על פיהם ענין מה ולהכריע אחת הדעות. ולמשל אצינה עמך בזה ארבעים מאמרים אשר הקרה זכרוני לפני ברגע ההוא.

א) דמי

ג) בסוף פרשה ל״ז: הר הקדם (שם י׳ ל׳) טור מדינחא.

ד) בפרשה מ״ב: בארות בארות חמר (שם י״ד י׳) בירין בירין מסקן חמרא.

ה) בפרשה מ״ג: פתיל תכלת (במדבר ט״ו ל״ח) ומתרגמינן חוטא דתכלתא.

ו) בפרשה ס׳: ויצחק בא מבא (בראשית כ״ד ס״ב) אתא המיתי עכ״ל. וצ״ל ככתוב לפנינו במיתוהי.

ואין אנחנו צריכים אפוא להפירושים הלחוצים אשר במ״כ.

ז) שם: ותפול מעל הגמל (שם ושם ס״ד) ואתרכינת.

ח) בפרשה ע״ד: בכר הגמל (שם ל״א ל״ד) בעביטא דגמלא.

ט) בפרשה פ״ה: בת איש כנעני (שם ל״ח ב׳) בת גברא תגרא.

י) בפרשה פ״ז: ברכות שדים ורחם (שם מ״ט כ״ה). ברכתא דאבוך ודאמך. — והכתוב שם (פרשה ל״א):

תבת עצי גֹפֶר (בראשית ו׳ י״ד) א״ר נתן תיבותא דאעין דקדרינין עכ״ל, לא אוכל לדעת ברור אם הוא מהתרגום המיוחש לאונקלוס הגר ואם מהתרגום המיוחש ליב״ע. כי גם מהתרגום האהרון מובא בו. יעוין פרשה מ״ב: ואת הזוזים בהם (בראשית י״ד ה׳) ית זיותנה דבהון עכ״ל. והוא אך בתרגום המיוחש ליונתן בן עוזאל. ואולי נתן הוא יונתן. והבן.

3. במדרש איכה מובאים ממנו שני מאמרים. ואלה הם:

א) בפסוק אני הגבר: ושלישים על כֻּלּוֹ (שמות י״ד ז׳) ומתרגמינן וגברין ממנן על כולהון.

ב) שם ובפסוק דוב אורב הוא לי: אתם נצבים (דברים כ״ט ט׳) ומתרגמינן אתון קיימין יומא דין כולכון.

4. במדרש

שלא כִוֵן הירושלמי לתרגום מסודר וִמקובל באומה כתרגום המיוחש לאונקלום כי אם למתורגמנים אחדים. ויעוין כעין זה שם במגלה (פ״ב ה״ו): אילין דמתרגמין עמי בני ישראל וכו׳ לא עבדין טבאות עכ״ל. ועל תרגום מסודר ומקובל באומה לא יתכן לאמר: לא עבדין טבאות. והעדר זכר תרגום תורה המיוחש לאונקלוס בכל הספרים המחוברים בא״י יוכיח למדי אשר אך הורתו ולידתו היו בא״י, אבל גדולו ותקונו ופרסומו היו בבבל. בגלל זה הובא במכילתא פירוש המתרגם על: ואנוהו (שמות ט״ו ב׳) אך בשם רבי יוסי בן דורמסקית, וכן בספרי הובא פירוש המתרגם על: ענלת צב (במדבר ז׳ ג׳) אך בשם רבי. יעוין שם ושם. ובתלמוד הירושלמי (מעשרות פ״א ה״ב): הרמונים משימסו וכו׳ ר׳ יודה בר פזי בשם ר׳ יהושע בן לוי משיכניסו מחצה. ר׳ יונה בעי דלמא מן רבנין דאגדתא הוא שמע לה, אחינו המסו את לבבנו, פלגון לבבנו עכ״ל. ולא אמר ר׳ יונה ששמע לה מן אונקלוס שתרגם המסו תברו שהוא כמו פלגון. ולשון ואילין דמתרגמין וכו׳ אשר בירושלמי הנ״ל תוכיח עוד שגם תרגום אחר מסודר ומקובל באמה לא היה עוד בא״י בימי הירושלמי אך כל אחד תרגם כאות נפשו ולפי שכלו. ויעוין הלאה (הערה 47). ולפ״ז צ״ל כי המאמרים המובאים ממנו בב״ר שהוא אגדת א״י (פי׳ רש״י על התורה. בראשית מ״ז ב׳) נוספו מהבבלים ע״ד אשר נוספו מאמרים רבים מהתלמוד הבבלי במדרש במדבר רבה (פ׳ נשא). יעו״ש פרשת סוטה ופרשת נזיר.

2. בב״ר מובאים ממנו עשרה מאמרים ורובם מבלי אין זכרון גם לשם תרגום. ואלה הם:

א) בפרשה ח׳: היך מה דאת אמר ולצלע המשכן (שמות כ״ו ב׳). ומתרגמינן ולסטר משכנא.

ב) בפרשה ל״ד: ומחלבהן (בראשית ד׳ ד׳) וכו׳ מן שמניהון.

ג) בסוף

אך ברוב הימים חָסֵר באהו. יעוין סוטה (י״ג ב׳): והיכן משה קבור? בחלקו של גד דכתיב וירא ראשית לו וגו׳ עכ״ל. וקרוב מאד אשר בתחלה היה כתוב אחרי פסוק וירא ראשית לו: ומתרגמינן ארי תמן באחסנתיה משה ספרא רבא דישראל קביר. אך ברוב הימים נשמט מסבת מה כי בלעדי התרגום הזה אין כל ראיה מהפסוק ההוא על היות משה קבור בחלקו של גד. ויעוין שם למטה: משה ספרא רבא דישראל, והוא לשון התרגום הנ״ל, והתבונן בינה. — אבל בתלמוד הירושלמי אין שמץ מנהו כאשר אין שמץ מנהו בכל הספרים המחוברים בא״י. כמו: מכילתא. ספרא. ספרי. משנה. תוספתא. אמנם כי בפרח כ״ז אשר בהצופה להמגיד (שנת י״ז נו׳ 32) כתבתי: „ודבר אחד בתלמוד הירושלמי מבלי הזכיר גם שם תרגום. יעוין מגלה (פ״ד הי״א): ר׳ אחא בשם ר׳ בא ומחא ד׳ ית עמא עכ״ל. והוא תרגום פסוק: ויגף ד׳ את העם (שמות ל״ב ל״ה).״ עד כה דברי שמה. אולם עתה אין לי כל ספק, כי לשון התרגום שם היא אך שגגת אַחַד המעתיקים אשר דמה שכן כתוב בפסוק עצמו בעבור שלשון התרגום היתה מתהלכת אז בחביון דמיונו. הן מה ללשון תרגום שם? ומה עוד חציו תרגום וחציו עברי? הלא אין מגמת פני הירושלמי שם רק להודיע אשר גם פסוק: ויגף ד׳ את העם הוא ממעשה עגל השני הנקרא ולא מתרגם. ומה לזה תרגום? ומדוע התוספתא (מגלה פ״ג) אשר גם מגמת פניה היתה לזה הביאה את כל הפסוק הזה בלשונו העברית ואמרה: אלו הן מעשה עגל השני׳ מן ויאמר משה אל אהרן מה עשה לך העם עד וירא משה את העם כי פרוע הוא, ועוד כתוב אחר ויגף ד׳ את העם עכ״ל? ומאד צר לי על אשר לא הושבתי לראות זה אז. והכתוב בירושלמי (כלאים ספ״ח): ואילין דמתרגמין ותורי בר וראמנין עכ״ל, הנה מלבד אשר בתרגום המיוחס לאונקלוס כתוב: תור־בלא תחת תורי בר, תוכיח עוד למדי לשון ואילין דמתרגמין

שלא

והנה במ״ק (ב׳ א׳) כתוב: ומאי משמע דהאי בית השלחין לישנא דצחותא הוא? דכתיב ואתה עיף ויגע (דברים כ״ה י״ח) ומתרגמינן ואת משלהי ולאי עכ״ל. ובערוך (ערך שלח ה׳) הנוסחא: דכתיב והוא עיף והוא משלהי עכ״ל. והוא בבראשית (כ״ה כ״ט). וכ״ה בפי׳ ר״ש ור״ע מברטנורה (שביעית פ״ב מ״ב). ולפי שתי הנוסחאות ההן מובא בתלמוד הבבלי עוד דבר אחד מתרגום תורה המיוחס לאונקלוס וסך הכל הוא אפוא י״ח. אולם לי ברור אשר הנוסחא האמתית היא: והנה עיף (ישעיה כ״ט ח׳). הן אך מזה יש ראיה ברורה על היות שלחין לישנא רצחותא, יען וביען כתוב שם: וכאשר יחלם הצמא והנה שֹתֶה והקיץ והנה עָיֵף. לא כן מואתה עיף ויגע או מוהוא עיף. כי בשני אלה נראה יותר לפרש עיף בהוראה העצמית והראשית שהיא עייפות (מאטטהייט, מאנגעל אן פרישע אונר שטערקע), ולא בהוראה המושאלת שהיא צמאון (דורסט), בעבור אשר עשו היה אך רעב ולא צמא כנראה שם בעליל. ועיף הנרדף עם יָגֵעַ הוראתו בלי ספק כהוראת יָגֵעַ. וגם הנה בעת אשר בא עמלק להלחם עם ישראל ברפידים לא היו ישראל עוד צמאים, כי כבר שתו לרויה מן הצור, אך עיפים מתלאות הדרך. ונראה לי עוד אשר ההוראה המושאלת לא תבא כי אם בדבור השירי ולא בדבור הפשוטי. דרוש, אחרי זה היטב ותראה יושר משפטי זה. וכן הוא הוראת משלהי בשני אלה. כי גם ההוראה העצמית והראשית למלת משלהי היא עייפות וחוסר כח. יעוין ערוך (ערך שלהי ב׳). וברכות (ו׳ א׳): הני ברכי דשלהי עכ״ל. ופי׳ רש״י: ברכים עייפים עכ״ל. ויוכל היות, כי מזה הוא: שְׁלֵה הוית בביתי (דניאל ד׳ א׳), וכי נקרא כן היושב שליו ושלאנן במקום אחד ואיננו נע ונד ממקום למקום, בעבור היותו נראה כעיף ויגע כח. ובכל זאת נ״ל אשר באמת הובא למבראשונה בתלמודנו עוד מאמר אחד מתרגום תורה הנ״ל,

אך

ח) בסוטה (מ"ח ב'): כדמתרגם רב יוסף [כאשר תעשינה הדבורים. דברים א' מ"ד] כמא דנתזן דבריתא ושייטן ברומי עלמא ומתיין דובשא מעסבי טוריא עכ"ל. ולפנינו לא נמצא כי אם שלשת המלות הראשונות: כמא דנתזן דבריתא.

ט) בב"ק (ל"ח א'): לנתר בהן על הארץ (ויקרא י"א כ"א) ומתרגמינן לקפצא בהון על ארעא עכ"ל. וזה הזכירני החכם גב"ר יש"ר בהצופה להמגיד (שנת י"ח נו' 2 מאמר: זכר גם זאת ליעקב).

י) שם (קט"ז ב'): דכתיב יירש הצלצל (דברים כ"ח ב') ומתרגמינן יחסניניה סקאה.

יא) בב"ב (י"ב ב'): וכתיב נבוב לוחות (שמות כ"ז ח') ומתרגמינן חליל לוחין.

יב) בסנהדרין (ק"ו ב'): וכתיב התם לצמיתות (ויקרא כ"ה ל') ומתרגמינן לחלוטין.

יג) בע"ז (י"ז ב'): תורה דכתיב בה זמה (ויקרא י"ח י"ז) ומתרגמינן עצת חטאין.

יד) בזבחים (נ"ד א') מובאות שתי נוסחאות בתרגום פסוק: בנימין זאב יטרף (בראשית מ"ט כ"ז) וז"ל רב מתרגם: באחסנתיה יתבני מדבחא. לוי מתרגם: באחסנתיה יתבני מקדשא עכ"ל. ולפנינו כתובה נוסחת לוי.

טו) בחולין (פ' ע"א): דרבנן סברי מדמתרגמינן [תאו. דברים י"ד ה'] תורבלא.

טז) בבכורות (נ' ע"א): דכתיב עשרים גרה (שמות ל' י"ג) ומתרגמינן עסרין מעין.

יז) בנדה (ל"א ב'): דכתיב וחטא את הבית (ויקרא י"ד נ"ב) ומתרגמינן וידכי ית ביתא.

2. והנה

III.

השתמשות חז״ל בו.

גם כי לפי המבורר במחקר הקודם לא נועד התרגום רק לעם לא בינות ולאלה אשר לשון עבר לא ישמעו, בכל זאת הוא כלי חפץ אף להמבינים לשון עבר לאשורה ללמוד ממנו באור המלות והענינים הקשים גם מיודעי הלשון והרחקת כל גשמות מהשי״ת. ולכן השתמשו בו חז״ל והביאו ממנו מאמרים:

1. בתלמוד הבבלי מובאים ממנו י״ז מאמרים, ואלה הם:

א) בשבת (י׳ ע״ב): דמתרגמינן [האל הנאמן. דברים ז׳ ט׳] אלהא מהימנא.

ב) שם (כ״ח א׳): אמר ר׳ יוסף אי הכי היינו דמתרגמינן [תחשים. שמות כ״ה ה׳] ססגונא.

ג) שם (ס״ד א׳): אמר ר׳ יוסף היינו דמתרגמינן [כומז. במדבר ל״א נ׳] מחוך.

ד) בר״ה (ל״ג ב׳): דכתיב יום תרועה יהיה לכם (במדבר כ״ט א׳) ומתרגמינן יום יבבא יהי לכון.

ה) במגלה (י׳ ע״ב): שנאמר ואתה קח לך בשמים ראש מר דרור (שמות ל׳ כ״ג) ומתרגמינן מרי דכי עכ״ל. ולפנינו כתוב: מירא דכיא.

ו) בנזיר (ל״ט א׳): אמר רב יוסף כמאן מתרגמינן [מחרצנים ועד זג. במדבר ו׳ ד׳] מפורצנין ועד עיצורין כר׳ יוסי.

ז) בגטין (ס״ח ב׳): והיינו דמתרגמינן [דוכיפת. ויקרא י״א י״ט] נגר טורא.

ח) בסוטה

א"כ התרגום עליהם למען כל יחיד בביתו. ונקראין ולא מתרגמין הואיל ואתי לידן נימא ביה תרי מלי. א) השכל הישר שפוט ישפוט אשר ברכת השם היא פרשת ,,ויצא בן אשה ישראלית" וגו' עד ,,בנקבו שם יומת" (ויקרא כ"ד) נקראת ולא מתרגמת ואולי גם לא נקראת בעבור כבוד ד', ע"ד: מפני מה זה תלוי? מפני שברך את השם ונמצא שם שמים מתחלל. (סנהדרין מ"ו א'). ופי' רש"י שם: שם שמים מתחלל שמזכירין שזה ברכו עכ"ל. ושם (מ"ה ב') פי' רש"י (ד"ה כי קללת אלהים): מפני שברך את השם, וגנאי הדבר כלפי מעלה להזכר עכ"ל. ושם (נ"ו א'): מוציאין כל אדם לחוץ עכ"ל. ופי' רש"י: דגנאי הוא להשמיע ברכת השם ברבים עכ"ל. ולמה אפוא לא נזכר במגלה שם אם בין הנקראין ולא מתרגמין ואם בין לא נקראין [כי אם דין: איש איש כי יקלל וגו' ונקב שם ד' וגו', למען לא תעדר מן העם ידיעת דין אחד; אבל לא הספור שאיש אחד ערב את לבו לנקב שם ד'] ולא מתרגמין? ב) אם ברכת כהנים לא תתורגם לעולם לא ידע ולא יבין ההמון את ענינה. ובסוטה (מ' ע"א) כתוב: כלום יש עבד שמברכין אותו ואינו מאזין עכ"ל. ואיככה יהיה מאזין ומכין לבבו אל הברכה אם לא יבינה ולא ידע מה המברך אומר לו? והנה זה נוכל לישב ע"פ אשר כתבתי למעלה שביחיד מתרגמת. אבל עוד קשה לי על הטעם הכתוב שם: משום דכתיב ישא עכ"ל. ופי' רש"י: שלא יאמרו הקב"ה נושא להם פנים עכ"ל. הלא בתוס' (נדה ע' ע"ב ד"ה כתוב) כתוב: לפי הפשט לא משמע שהקב"ה נושא את פניהם, דלא כתיב ישא ד' פניך וכו' עכ"ל. וכ"ה בחדושי ר"נ על הרי"ף (מגלה שם), ומה יֵרַע למו אם יתורגם ישא לפי הפשט ולפי הכתוב לפנינו בתרגומו: יקביל ד' שכינתיה לותך? — מי יגיד לי פשר הדברים האלה?

השתמשות

ט״ז): ומצות הקוראים בתורה להעמיד תורגמן לתרגם מה שהן קורין כדי להשמיע לנשים ועמי הארץ וכו׳ שעיקר התרגום היה כדי להשמיע לנשים ולעמי הארץ עכ״ל. ובאור זרוע (הלכות ק״ש סי׳ י״ב): שהרי תרגום אינו אלא פירוש בעלמא לעם הארץ שאינו מבין עברית עכ״ל. ובראי״ש (ברכות פ״א סי׳ ח׳): התרגום הוא בשביל עמי הארץ שאינם יודעים לשון הקדש עכ״ל. ולתכלית הזאת ראיתי קץ בימינו אשר גם לשון התרגום הוא לעמי הארץ כספר החתום ובל ידעו בו מה ואולי עוד יתר מאד מלשון המתורגמת. ומה בצע אפוא למו באמרם בכל שבוע אחד תרגום אחרי שנים מקרא? הלא יותר היה טוב להם לקרא תחתיו בספר צאינה וראינה ככתוב בט״ז (א״ח ס״ס רפ״ה)? והנה בהשקפה הראשונה קשה: אם התכלית העצמית והראשית לתרגום התורה היא אך הבנת דלת עם הארץ את תורת ד׳, למה אפוא תרגם גם את המאמרים הנקראים ולא מתרגמין הנזכרים במגלה (כ״ה א׳ וב׳ משנה וגמרא)? אמנם כי באמת אין בספרים הקדמונים תרגום על ברכת כהנים הנקראת ולא מתרגמת (מגלה שם). ובאוהב גר כתוב על ברכת כהנים: יברכך יאר ישא. שלשת הפסוקים האלה אין בהם תרגום (מא״ד וסביוניטה). וכן נכון לפי החלכה: ברכת כהנים נקראת ולא מתרגמת עכ״ל. אולם עוד קשה מדוע יש תרגום על מעשה ראובן ומעשה עגל השני הנקראים ולא מתרגמין (מגלה שם)? ואולי גם עליהם לא היה תרגום בקדמי ימים. ויוכל היות אשר עליהם רמזו תר״י בפירושם על הרי״ף (ברכות פ״א ד״ה לעולם ישלים אדם פרשיותיו): שהרי מצינו הרבה פסוקים אחרים שאין להם תרגום כגון פסוקים של ברכת כהנים ואחרים הרבה עכ״ל. ונ״ל עוד, כי כל אלה אשר נקראים ולא מתרגמים הוא אך בצבור ולא ביחיד, וכן תורה לשון בצבור הכתוב בירושלמי (מגלה שם). וז״ל: לא דומה גנאי יחיד בצבור לגנאי צבור בצבור עכ״ל. ונעשה

א״כ

במגלה הנ״ל נלכה גם בבאור מאמר התלמוד הירושלמי (גם הוא במגלה פ״א הי״א) אשר ז״ל: ר׳ ירמיה בשם ר׳ חייא בר בא [הוא הנזכר בבבלי על המאמר הנ״ל וזה יורה אשר מאמרו בבבלי ומאמרו פה הם אך מאמר אחד בנוסחאות שונות והבן] תרגם עקילס הגר התורה לפני ר׳ אליעזר ולפני ר׳ יהושע וקלסו אותו ואמרו לו יפיפית מבני אדם עכ״ל. וקלוסם לא היה כי אם ללשון העתקתו. יעוין מאור עינים (שם): ואמרו יפיפית מבני אדם שזה היה שבח ראוי לו באשר תאר היופי הוא מיוחס מהם ז״ל ליוני שקראוהו פ״ק דמגלה (ט׳ ב׳) יפיותו של יפת. כי האמנה יפה הוא עכ״ל. והעתקת עקילס היתה מֻעלפת בכל ספירי ההוד וההדר אשר ללשון יונית. — ודע עוד אשר גם בערוך ובספר האמונה הרמה להראב״ד הקדמון לא נקרא שם אונקלוס על תרגום תורה. אך בערוך (ערך אבוב) יכונה: תרגום בבלי. ובהאמונה הרמה (צד 89) מובא דבר מתרגום תורה בלשון: כמו שיעשה בלשון ארמי שיאמר בו והוה מימרא מן קדם ד׳ עכ״ל.

II.

תכלית ו.

התכלית העצמית והראשית לתרגום התורה היתה אך הבנת דלת עם הארץ ונשים וקטנים את תורת ד׳ הנכתבת בשפה לא ישמעוה. ככתוב במסכת סופרים (פי״ח): ומתרגם לפי שיבינו בו שאר העם והנשים ותינוקות וכו׳ ומן הדין הוא לתרגם לעם (צריך להוסיף מלת הארץ) לנשים ותינוקות עכ״ל. ובפי׳ רש״י על מגלה (כ״א רע״ב ד״ה ובנביא אפילו אחד קורא): שהתרגום אינו אלא להשמיע לנשים ועמי הארץ שאינן מכירין בלשון הקדש, והתרגום הוא לעז הבבליים עכ״ל. ובתניא (סי׳

ומזה תרגמו הנה יד ד׳ הויה (שמות ט׳ ג׳) הא מחא מן קדם ד׳ הויא, ותחת רגליו (שם כ״ד י׳) תרגמוהו ותחות כורסי יקריה וכו׳, וכן כל מה שדומה לזה עכ״ל. ושם (מאמר ט׳): כשתרגמו לנו התורה משם הנביאים זכרו בתרגומה תחית משה רבנו עליו השלום וכו׳ וזכרו עוד חיי העולם בתרגום יחי ראובן ואל ימות (דברים ל״ג ו׳) אמרו יחי ראובן חיי עלמא ומותא תנינא לא ימות עכ״ל. ובחובות הלבבות לרבנו בחיי הנ״ל (שער היחוד פ״י): אלא שקדמונינו ז״ל בפרשם כתבי הקדש תרגמו לנו המין הזה מן המדות ודקדקו בו כפי יכלתם להבינם דרך כבוד, ויחסו הכל אל כבוד הבורא יתברך, כאשר תרגמו והנה ד׳ נצב עליו (בראשית כ״ח י״ג) והא יקרא דד׳ מעתד עלוהי וכו׳, והוציאו את הכל דרך כבוד וכו׳ עכ״ל. ושם (שער הבטחון פ״ג): כמו שכתוב: ומשלם לשנאיו אל פניו להאבידו (דברים ז׳ י׳) ותרגמו בו הראשונים ומשלם לסנאוהי טַבְוָן דאינון עבדין קדמוהי בחייהון לאובדיהון עכ״ל. וסבת זה היא הביאם את הדברים מהתרגום בבחינת באור וחשבם את הבאור בבחינתו לבדה מֻפְשָׁט מלבושו הארמי לקבלת חז״ל איש מפי איש עד אנשי כנסת הגדולה או עד הנביאים לדעת רס״ג הנ״ל. ואשר נזכר במגלה שם: ר״א ור״י, הוא אך בעבור אשר המה היו מוסרי הקבלה לאונקלוס הגר. ועל פי הדברים והאמת האלה נדע, כי ר״א ור״י ומוריהם ומורי מוריהם עד אנשי כנסת הגדולה או עד הנביאים ואונקלוס הגר היו פועלי תרגום תורה גם יחד, וכי פְעֻלת ר״א ור״י ומוריהם ומורי מוריהם עד אנכנה״ג או עד הנביאים היתה באור המלות והענינים. ופְעֻלת אונקלוס הגר היתה העתקה מלשון ללשון לכל חקיה ומשפטיה ולפעמים גם בחירת אחת הדעות מרעותה כנ״ל. ונדע גם כי התהלה לאונקלוס אשר במורה נבוכים (ח״א פכ״ז ופמ״ח) ובהקדמת ראב״ע לפירושו על התורה (הדרך החמישית) נאוה יותר לפועלי הבאור הנ״ל. ובדרך אשר הלכנו בה בבאור מאמר תלמודנו אשר

במגלה

מאה שנה לפני חרבן הבית השני (שבת ט״ו סע״א), וחגי זכריה ומלאכי היו בתחלת הבית השני ככתוב על ספריהם. וצריך אפוא להתפרש: יונתן בן עוזיאל אמר תרגום של נביאים מפי קבלת איש מאיש עד חגי זכריה ומלאכי. יעו״ש ח״א לרש״א. וכן: ,,אונקלוס הגר אמרו מפי ר״א ור״י״ יתפרש בלי כל ספק: אונקלוס הגר אמר תרגום של תורה ע״פ באורי המלות והענינים אשר קבל מר״א ור״י, ולפי נוסחת ר׳ יהודה אלפכאר הנ״ל גם משלשת חבריהם הנ״ל. ואונקלוס הגר לא חדש א״כ כי אם הלשון עם כל דקדוקיה וכל עֶדְיָהּ וְחֶלְיָתָהּ, ולפעמים היה גם בוחר (וועהלער) באחת הדעות מן רעותה כמו במלת ועשתה את צפרניה (דברים כ״א י״ב), אשר בחר בדעת ר״ע מדעת ר״א גם כי ממנו קבל רַבֵּי תורתו, ותרגם: ותרבי ית טופרהא כדעת ר״ע שאמר: תגדיל, ועזב דעת ר״א שאמר: תקוץ (יבמות מ״ח א׳). ואשר נקרא שם אונקלוס הגר על התרגום איננו בבחינת מבאר כי אם בבחינת מעתיק מלשון ללשון, ובבחינת מעתיק מלשון ללשון היה הוא באמת ממציא (ערפינדער) ואב ראשון. וכן נקרא שם כל מעתיק על העתקתו גם כי אדניה הָטְבָּעוּ על באורי החכמים אשר קדמו לו. ודע לך כי גם ר׳ סעדיה גאון גם רבנו בחיי הדיין בר יוסף לא יחסו את התרגום של תורה לאונקלוס הגר ואף לא לר״א ור״י כי אם להחכמים הקדמונים סתם מבלי כל שֵׁם. יעוין האמונות והדעות לרס״ג (מאמר ב׳): מצאנו חכמי עמנו הנאמנים (אולי צ״ל: הממונים) על תורתנו בכל מקום שמצאו מאומה מאלה הדמיונים לא תרגמוהו מוגשם אבל השיבוהו אל מה שמסכים לשרש הקודם, והם תלמידי הנביאים ויודעים יותר דברי הנביאים, ואלו היה אצלם שאלה המלות בגשמותם היו מתרגמים לנו כאשר הם, אך התברר להם מהנביאים חוץ ממה שיש בשכלם, כי אלה המלות המוגשמות רצה בהן ענינים גדולים ויקרים תרגמום כאשר התברר להם.

ומזה

עינים (חלק רביעי המכונה אמרי בינה פמ״ה): ומ״מ תרגום התורה לא עקילס אמרו אלא אונקלוס. כדאיתא במגלה פ״ק אונקלוס הגר תרגם את התורה מפי ר׳ אליעזר ור׳ יהושע. ואין בשום אופן לפרש האי מ פ י דקאמר כדבר ברוך בן נריה: מפיו יקרא אלי ירמיהו ואני כותב (ירמיה ל״ו י״ח). דא״כ התרגום יקרא על שמם כמו הנבואות הנזכרות על שם ירמיהו. רק הכונה בהסכמתם, כי ראוהו ויהללוהו כמו שאמרו לעקילס יפיפית עכ״ל. וממנו במעט שנוי בהקדמת אוהב גר בלי זכרון שמו: ואמר תרגומו לפני גדולי החכמים אשר היו בימים ההם, רבי אליעזר ורבי יהושע, והם סמכו את ידיהם על מלאכתו, כי ישרה בעיניהם וכו׳. ומאשר הסכימו הגדולים ההם על תרגומו וקיימוהו ואשרוהו נמשך שאמרו עליו בתלמוד (מגלה ג׳) כי מפיהם אמר תרגומו, גם כי הוא בחכמתו יסדו ולא מפיהם, גם לא היה תלמידם. ואם אמת היה שמפיהם אמרו, למה נקרא שמו עליו? אבל הכונה שהסכימו עליו והיו עמו בעצה אחת, ואולי בקצת המקומות לקח מהם עצה ומחכמתם הוסיף לקח עכ״ל. ואין נפשי אל דברי מאור עינים אשר היו למקור לדברי אוהב גר. כי ללא אמת המה. הן מלבד אשר גם בלשון תורה גם בלשון חכמים לא יורה **אמרו מפי** על האמירה בהסכמת פלוני ופלוני כי אם על קבלת האמור מפי פלוני ופלוני כידוע לכל המהיר בלשונות התורה הכתובה והתורה המסורה, מלבד זה יגיד עליו פה רעהו הדבק בו בשפה ברורה אשר כונתו היא על קבלת התרגום מפי ר׳ אליעזר ור׳ יהושע. כי בדבור אחד השמיענו ר׳ ירמיה או ר׳ חייא בר אבא: תרגום של תורה אונקלוס הגר אמרו מפי ר׳ אליעזר ור׳ יהושע, תרגום של נביאים יונתן בן עוזיאל אמרו מפי חגי זכריה ומלאכי. ואמרו „מפי חגי זכריה ומלאכי״ לא יוכל להתפרש בשום אופן כפירוש מאור עינים: **בהסכמתם כי ראוהו ויהללוהו**. כי יונתן בן עזיאל היה תלמיד הלל (סוכה כ״ח א׳), והלל היה

מאה

ארבעה ראשים אשר יפרדו להם מחקרי הערוגה הראשונה משדה ארם על אדות תרגום תורה המיוחש לאונקלוס הגר:

I.

פועליו ותכנית מפעלותיהם.

במגלה (ג׳ א׳): ואמר ר׳ ירמיה ואי תימא ר׳ חייא בר אבא תרגום של תורה אונקלוס הגר אמרו מפי רבי אליעזר ורבי יהושע [במכתב רבי יהודה הרופא אלפכאר לרד״ק המתחיל יגער ד׳ בך השטן והנו בקובץ אגרות הרמב״ם כתוב: ותרגם אונקלוס הגר מפי חמשה זקנים עכ״ל. והוא יחיד בדבר הזה. כי לא ראיתי כמהו בשום ספר. והשלשה אשר הוסיף על ר׳ אליעזר ור׳ יהושע הם בלי ספק חבריהם הנזכרים באבות (פ״ב מ״ח): ר׳ יוסי הכהן, ר׳ שמעון בן נתנאל, ור׳ אלעזר בן ערך. ונובע אפוא התרגום מכל חמשת תלמידי רבן יוחנן בן זכאי] וכו׳ ותרגום של תורה אונקלוס הגר אמרו והא אמר רב איקא בר אבין אמר רב חננאל אמר רב מאי דכתיב (נחמיה ח׳) ויקראו בספר תורת האלהים מפורש וכו׳ ויקראו בספר תורת האלהים זה מקרא, מפורש זה תרגום? שכחום וחזרו ויסדום עכ״ל. וכתוב במאור

הראית או שמעת דבר בא כשמן בעצמות על ארות בְּעַצְרְתֵיכוֹן הכתוב בת״א על בְּשָׁבֻעֹתֵיכֶם (במדבר כ״ח כ״ו), ומזה שם עצרת לחג הַשָּׁבֻעוֹת בספרי חז״ל. הנה הכתוב ע״ז בס׳ בקורת התלמוד (צד 368 בהערה) מאפס ותהו נחשב ואיננו ראוי לשום לו לב. והכתוב בהצופה להמגיד (שנת י״ח נומ׳ 13 מאמר דברים אחדים) כי עצרת הוא משרש עצר בארמי שענינו שחיטת ענבים והוא הזמן שאז עוצרים הענבים ויקרא חג הבכורים והכתוב אמר והימים ימי בכורי ענבים וכו׳, גם הוא איננו מתקבל על הלב. הן מה־בצע כי נדע היותו זמן שחיטת ענבים? הנכון להמציא בגלל זה שֵׁם חדש לחג הַשָּׁבֻעוֹת ולהוציא מפניו הישן הכתוב בתורה? ול״נ, כי עצרת הוא מן אשה עֲצֻרָה לנו (ש״א כ״א ו׳), וכי ירמז לזמן מתן תורתנו אשר אז היתה אשה עֲצֻרָה לנו, ככתוב: אל תגשו אל־אשה (שמות י״ט ט״ו), ורצו חז״ל להודיע בשם הזה אשר סבת חג השבועות היא מתן תורתנו בו, כי לא נזכרה בתורה הכתובה.

אהבך המחבר המתאוה תאוה לָבֹא בסוד השמחים בחֲנֹךְ חג השבעים, ומברך בכל־לֵבָב את־ד׳ שהחיך וקימך והגיעך לזמן הזה *), ומתחנן אליו, כי ישביעך אֹרֶךְ ימים ויחדשׁ כנשר נעוריך וִישַׁקֵּק מח עצמותיך בטל ילדות והיית כגן רָוֶה להצמיח מִצָּא דעת ומזמה.

שעברשין (רוססיש־פאלען), כ״א שבט תרל״ה.

---

*) יעוין שו״ת חות יאיר (סי׳ ע׳): סעודת בן שבעים שיש להסתפק אפילו זה הבן שבעים מברך שהחיינו כי כך נ״ל עכ״ל.

ארננה ואשטחה, וְאֹמַר: „האח! האח! עשרתי מצאתי און לי!"
הן מה־תוחלתי ואל־מה אשא נפשי בהוציאי ספר אור? אך
שֶׁמַע תְּשֻׁאוֹת חן חן על־פעלי מחכמים המבינים דבר לאשורו,
למען ארע, כי לא הִשָּׂנִי אלוה כל־חכמה, וכי חלק לי במעט
בינה, ובלעדי זה מה־חלקי מכל־עמלי? מה־אשתכר באשר אני
פֹּלֵחַ וּבֹקֵעַ בארץ תושיה יומם ולילה ומחסר את־נפשי משעשועי
תבל ואת־עיני מִשֵּׁנָה? מה־יתן לי ומה־יוסיף לי זה? לא לחם
ולא שמלה. כי הוצאות הדפוס רבות מאד והקונים מספר המה
ונער יכתבם. ובגלל זה אין לאל ידי להוציא ספר גדול ורחב
ידים אורה. וגם־סִפְרִי זה הוא אך עשיריה מאשר עמדי בתוך
האהלי. קחה־נא בכל־זאת רצון מידי, וחכה ליום יצוה ד׳ ישועות
יעקב, או אז אתן לך כנפשך שבעך.

בספרי זה צפנתי לך, דודי! חדשים גם־ישנים. אולם אף הישנים
חדשתי פניהם בנוספות, בסדר נכון, ובקבצי אתהם
מהרבה כנפות מכתבי עת (הכרמל השבועי והחדשי, עברי אנכי,
הצופה להמגיד, ועוד כמהם) אל־מקום אחד. ומה־טוב ומה־
נעים שבתם גם־יחד לכל החפץ בהם כאשר יוכל השיגם על־נקלה
מבלי יַעֲמֹל וייגע לבקש זעיר פה וזעיר שם.

על־אֹדות הדברים אשר תרגום אונקלוס ותרגום שמרני נשתוו
בהם אדברה בערוגה השנית אם יהיה ד׳ עמדי. ובזה אך
שלשה מהם אצינה עמך. 1) בתרגום שמרני מתורגם כי מ א י ש
(בראשית ב׳ כ״ג): הלא מן גברה, אשר יתכן אך על מֵאִישָׁהּ;
וכן בת״א: ארי מבעלה. 2) בתרגום שמרני מתורגם תקראנה
(שמות א׳ י׳): ירענן, אשר לא יִכּוֹן כי אם על תִּקְרֶאנוּ;
וכן בת״א: יערעיננא. 3) בתרגום שמרני נוסף על: כל הבן
הילוד (שם ושם כ״ב): לעבראי; וכן בת״א: ליהודאי, הפך
הכתוב בסוטה (י״ב א׳): אף על עמו גזר.

. הראית

רפאל! מי יתנני כרפאל הַצַּיָּר למען יהי אֱיָל לי לְהַתְוֹת לך עלי־לוח שְׁפָנַי טמוני לבי בצלמם כדמותם, וראית כי יש לך בארץ נכריה אֹהֵב דָּבֵק מאח וְאָחוֹת, אֹהֵב אשר לשמך ולזכרך תאות־נפשו, אֹהֵב אשר בְּשַׁלְוָתְךָ יגיל כל־היום וברנזך ושאננך ילבש שממה ויעטף־יגון לו. ואולי בראותך כי כן, היתה אהבה עזה כזאת קְטוֹרָה באפך וְאִשֶּׁה ריח־ניחוח על־מזבחך, וְשִׁלַּמְתִּי לך בזה גמול חסדך ואמתך עשית עמדי לא־אחת ולא שתים. כי המו מעיך לְשֵׁב חשך וצלמות כָּמֹנִי וזרעת לי אור בשלהך אלי חנם אין כסף ספרי דֵעָה וְהַשְׂכֵּיל אשר שאלתי מעמך, ורבות בשנים המתקת לי מרורות חיי בנפת מכתביך הריצות לי פעם בפעם, וּלְכֻלָּם וכן לכל־מכתבי אליך דרור קראת. מכל־מִכתביך דבש רדיתי ותארנה עיני, ואף־גם־לעתות פצעתני במו ערבו עלי מאד. הן פצעי אֹהֵב אך פצעי רִפְּא המה המעלים עוד אֲרֻכָה ומרפא. — אולם בְּאֵין נוֹתֵן אותי כרפאל הַצַּיָּר והגות לבי ממאור פניך נסתרה, מה־אעשה אפוא? במה ארצך? מה־אקטיר אגיש לשמך? הזבחי תודה תחפץ וְאֶתְנָה? השיר תהלה תִשאף? לא! לא! נפשי יֹדַעַת מאד, כי תבחל בתודה ותהלה תנאץ, אך למרע כלו כליותיך. ולכן אין עצה ואין תחבֻלה כי אם לקדם פניך בספר מַדָּעִי חדש אשר יסדתיהו בימים ההם. וקראתידו: שְׂדֵה אֲרָם, בעבור חיותו מדבר על כל־תרגומי תנ״ך אשר בשפת אֲרָם. ועתה אפס קצהו תראה וְכֻלּוֹ לא תראה, אך תנובת הערונה הראשונה אוכל הוביל לך שי, והיתר לעת יואל אלוה להפך מרודי לְעֹשֶׁר לי. ולבי יחזה לי, כי גם־המעט הזה ישעשעך ויברא את־נפשך שמחת גיל. וכאשר תודיעני, כי לבבי לא תזה לי שוא ותפל

ארננה

עֲרוּגָה רִאשׁוֹנָה מִשְּׂדֵה אֲרָם.

תָּכִיל

מחקרים שונים על־תרגום תורה המיוחס לאונקלוס הגר.
אותם אריתי ועשיתים עטרה לשיתה לראש החכם הגדול,
החוקר הנעלה, הנודע בשערים לכבוד ולתפארת,
זה דודי היקר בעיני נכבד ואני אהבתיו,
הר״ר רפאל קירכהיים,
ביום מלאות לו שבעים שנה.

אני אהבו הנאמן

יעקב רייפמאנן.

שְׂדֵה אֲרָם

צוֹמֵחַ

מחקרים שונים על־כל־תרגומי תורה נביאים וכתובים.

פתחתיו ושדדתיו וזרעתיו

אנכי

יעקב רייפמאנן.

ברלין, תרל״ה.
בדפוס א. אסטראווסקי.
ליעטצמאננס-שטראסע 4.

SEDÈH ARÁM

CONTINENS COMPLURES

DE VETERIS TESTAMENTI

INTERPRETATIONIBUS QUAESTIONES

QUAS

HABUIT LITTERISQUE MANDAVIT

JACOBUS REIFMANN.

PARS PRIMA.

BEROINI
TYPIS A. OSTROWSKII
MDCCCLXXV.

1105
9
1110

K10